

**МАРКАЗИ МИЛЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 340.1 (575.3)

ТКБ: 67. 99 (2 Т) 3

A – 50

АЛИЕВ ИСМОИЛ ИСМОНОВИЧ

**ФУНКСИЯҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ ВА ШАКЛҲОИ
АМАЛИСОЗИИ ОНҲО ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим
дар бораи ҳуқуқ ва давлат

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

АЗИЗЗОДА У.А.

ДУШАНБЕ – 2024

МУНДАРИЧА

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. МАФҶУМ ВА ТАСНИФИ ФУНКСИЯҶОИ ҶАВОБГАРИИ	
ҲУҚУҚӢ	
1.1. Мафҳум ва хусусиятҶои функцияҶои ҷавобгари и ҳуқуқӢ.....	21
1.2. Таснифи функцияҶои ҷавобгари и ҳуқуқӢ.....	31
БОБИ 2. ШАКЛҶОИ АМАЛИСОЗИИ ФУНКСИЯҶОИ	
ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ	
2.1. Мафҳуми шаклҶои амалисозии функцияҶои ҷавобгари и	
ҳуқуқӢ.....	52
2.2. ШаклҶои ихтиёрӢ ва маҷбурии амалисозии функцияҶои ҷавобгари и	
ҳуқуқӢ.....	61
2.3. Амалисозии функцияи сазодиҳии ҷавобгари и ҳуқуқӢ.....	78
2.4. Амалисозии функцияи ҷаримавии ҷавобгари и ҳуқуқӢ.....	95
2.5. Амалисозии функцияи ҷубронсозии ҷавобгари и ҳуқуқӢ.....	110
2.6. Пешгирии ҳуқуқвайронкунӢ ҳамчун шакли амалисозии функцияи	
ҷавобгари и ҳуқуқӢ.....	121
2.7. Амалисозии функцияи тарбиявии ҷавобгари и ҳуқуқӢ.....	146
ҲУЛОСА.....	161
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ	
ТАҶКИҚОТ.....	167
РӢҶҶАТИ АДАБИЁТ	169
ИНТИШОРОТ АЗ РӢҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСТИЯ.....	199

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

КҶ ҶТ – Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КМ ҶТ – Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

КҲМ ҶТ – Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КИҶҶ ҶТ – Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КТ ҶТ – Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҶШС Тоҷикистон – Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон

ФР – Федератсияи Россия

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

м.и. – монанди инҳо

б. – банд

қ. – қисм

м. – модда

м.м. – моддаҳо

ғ. – ғайра.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар ҷомеае, ки инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ босуръат идома дорад, нақши институтҳои ҳуқуқӣ рӯз то рӯз меафзоянд. Яке аз чунин институтҳои ҳуқуқӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳсуб меёбад. Аммо, институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ бе функцияҳои он, татбиқи амалисозии онҳо ҳамчун институти мукамал буда наметавонад. Дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ таҳқиқи баррасии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳарчанд масъалаи нав набошад ҳам, вале онро масъалаи пурра ҳалёфта гуфтан ғайриимкон мебошад. Зеро то кунун ҷанбаҳои алоҳидаи назариявӣ амалии масоили мазкур ба пуррагӣ мавриди таҳқиқоти илмии комплексӣ қарор нагирифтааст.

Бояд тазаккур дод, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳама даври замони фаъолияти инсонияту давлатдорӣ падидаи муҳими ҳуқуқӣ арзёбӣ мегардид ва то инҷониб мубрамияти худро гум накардааст. Махсусан, дар ҷомеае, ки муносибатҳои иқтисодӣ босуръат мавриди тағйирёбӣ қарор мегирад, он боиси ба вучуд омадани баъзе мушкилиҳо дар риоя ва иҷрои меъёрҳои ҳуқуқӣ мегардад. Чунин ҳолат боиси содир шудани ҳуқуқвайронкуниҳо гардида, институти функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро боз ҳам мубрам намуда, таҳқиқоти алоҳидаро дар ин самт тақозо менамояд.

Таҳия ва қабули санадҳои дахлдори ҳуқуқӣ дар кишвар, татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва амалисозии қонунгузорию ҷорӣ оид ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ ба масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътибори ҷиддӣ зоҳир карда мешавад. Аммо, доираи масъалаҳое, ки ба мақсадҳо, принципҳои он ва махсусан шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқаманданд, ба назари мо, ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд. Аз ин лиҳоз, барои илми ҳуқуқшиносии ватанӣ мувофиқи қонунгузорию ҶТ омӯзиш ва таҳқиқ намудани проблемаҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо беш аз пеш мубрам мебошад.

Мубрамияти таҳқиқи масъалаи мазкур ҳамзамон дар он ифода меёбад, ки маҳз дар натиҷаи мавҷудият ва амалисозии функцияҳои он институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ мукамал мегардад. Агар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ карда нашаванд, пас мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ амалӣ намегардад ва институти мазкур аҳаммияти худро гум менамояд. Бинобар ин, амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз як нигоҳ иҷро намудани институти ҷавобгариро ифода менамояд. Масалан, агар функцияи пешгирӣ ҳангоми татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ иҷро нагардад, пас татбиқи чунин намуди ҷавобгарӣ самаранок нахоҳад буд, балки аз мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ берун мемонад.

Таҳқиқи илмию амалии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар алоҳидагӣ барои ташаккули институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ мусоидат намуда, дар такмили қонунгузори кишвар нақши калидӣ мегузорад. Як қатор масъалаҳои илмию амалии масъалаи мазкур таваҷҷуҳи махсусро талаб менамоянд. Аз ҷумла, масъалаи муқаррарномаии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар баробари мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар қонунгузори амалкунанда, шаклҳои нав ва самарабахши амалисозии функцияҳо ва монанди инҳо. Бинобар ин, омӯзиши маҷмуии масъалаи баррасишаванда аз аҳаммияти калони назариявӣ амалӣ бархурдор мебошад.

Амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва дар сатҳи зарурӣ дар амал татбиқ намудани онҳо ба сатҳу сифати қонунҳо ва иҷроиши онҳо вобастагии зиёд дорад. Дар ин хусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз Паёми худ ба Маҷлиси Олии ҶТ изҳор намудаанд: «Таҳкими қонуният у тартиботи ҳуқуқӣ, пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва таъмини волоияти қонун яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ҳукумати Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Чунки пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти кишвар ба суботу оромии ҷомеа ва таъмини волоияти қонун вобастагии

бевосита дорад»¹. Аз таваҷҷуҳи Пешвои миллат бори дигар мушоҳида кардан мумкин аст, ки масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб рафта, омӯзиш ва таҳқиқи функсияҳо ва шаклҳои амалисозии он мубрамияти онро дучанд меафзояд.

Пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ таваҷҷуҳи давлату ҳукумати кишвар ба масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки механизми ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиати давлату шахсони ҳуқуқӣ мебошад, зиёд гардид. Бинобар ин, дар самти мазкур концепсия, барномаҳои давлатӣ ва қонунҳои дахлдор қабул карда шуданд. Мавриди зикр аст, ки имрӯз эътироф бояд кард, ки таҳқиқи проблемаҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва амалисозии онҳо тибқи қонунгузори ҚТ аҳаммияти бузурги илмию амалӣ дорад, зеро воқеияти механизми ҳифзи ҳуқуқ маҳз аз онҳо вобаста мебошад. Ҳамин тавр, ҳамаи гуфтаҳои боло бори дигар мубрамияти масъалаи таҳқиқшавандаро ифода мекунанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаи функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо дар ҚТ то кунун ҳамчун мавзуи таҳқиқоти илмии монографияю диссертатсионӣ қарор нагирифтааст. Паҳлуҳои алоҳидаи мавзуи мазкур аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ қисман таҳқиқ гардидаанд. Дар ин ҷо метавон таҳқиқоти А.А. Абдурашидов², У.А. Азиззода³, Г.С. Азизкулова⁴, Э.Б. Буризода⁵, З.Х. Зокирзода⁶, А.З. Куканов⁷, М.А.

---

¹ Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олӣ аз санаи 23 декабри соли 2022. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/19088> (санаи муроҷиат: 10.01.2023).

² Абдурашидов А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.

³ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко – правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 413 с.

⁴ Азизкулова Г.С., Шарипов Т.Ш. Отличительные черты между правовой и моральной ответственностью // Сб. ст. республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. – Душанбе: «Дониш», 1989. – С. 102-103.

⁵ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: «Ирфон», 2007. – 244 с.

⁶ Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с.; Зокирзода З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Ашӯриён», 2021. – 40 с.; Зокирзода З.Х. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми якум. Воситаи таълимӣ: нашри аввал. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – 152 с.; Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ: нашри аввал / Дар зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент З.Х. Зокирзода. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – 256 с.

⁷ Куканов А.З. Мафҳум ва таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – №3 (27). – С. 44-48.

Маҳмудзода⁸, Э.С. Насриддинзода⁹, Р.С. Одиназода¹⁰, С.А. Раҷабзода¹¹, А.И. Сафарзода¹², Ш.Т. Тағойназаров¹³, А.Ф. Холиқзода¹⁴, С. Ҳасанов¹⁵, Р.Ш. Шарофзода¹⁶, Ш.Т. Шарипов¹⁷ ва дигаронро номбар кард. Олимони номбурда дар ҳалли проблемаҳои мухталифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо тибқи қонунгузори соҳавии ҚТ то андозае сахми худро гузоштанд.

Бояд тазаққур дод, ки масъалаи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо ҳамчун мавзӯи омӯзиши як қатор олимони хориҷӣ низ қарор гирифтааст, аз қабилӣ А.А. Анфёров¹⁸, С.С. Алексеев¹⁹, М.А. Бестугина²⁰, Б.Т. Базилев²¹, М.С. Богданова²², П.А. Варул²³, Т.Т. Дубинин²⁴, И.Э. Звечаровский²⁵, А.А. Иванов²⁶, Д.Н. Кархалев²⁷, Д.А. Липинский²⁸, И.А.

---

⁸ Маҳмудов М.А., Худоёров Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Эр-граф», 2011. – 348 с.

⁹ Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Меҳрона-2017», 2019. – 204 с.

¹⁰ Одинаев Р.С. Формирование и развитие института мажалим в досоветском Таджикистане (историко-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 174 с.

¹¹ Раҷабзода С.А. Асосҳои таълифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Маводӣ конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Асосҳои таҳкими истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ» – Душанбе, 2022. – С. 130-135.

¹² Сафарзода А.И. Уголовно-правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 53 с.

¹³ Тағайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. – Душанбе: Дониш, 1990. – 216 с.

¹⁴ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (Древнее право). – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. – 488 с.

¹⁵ Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – 496 с.

¹⁶ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – 784 с.; Сативалдыев Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе // Вестник Таджикского национального университета / Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – №2/7 (213). – С. 213-223.

¹⁷ Шарипов Т.Ш. Оиди баъзе аз масъалаҳои мафҳуми ҷавобгарии ҷиноятӣ / Правовой государства и развитие законодательства Таджикской ССР / Сб. науч. Трудов студентов и аспирантов юр. фак-та. Отв. Ред.: Ойгензихт В.А., Усмонов О.У., Маҳмудов М.А. – Тадж. гос. универ-т. – Душанбе, 1991. – С. 85-92; Шарипов Т.Ш. О некоторых проблемах уголовно-правовой ответственности / Сб. ст. республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. – Душанбе: «Дониш», 1989. – С. 152-154.

¹⁸ Анфёров А.А. Право личности и юридическая ответственность: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – 169 с.

¹⁹ Алексеев С.С. Общая теория права. Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – 359 с.

²⁰ Бестугина М.А. Социальная ответственность и назначение гражданско-правовой ответственности в современных условиях (теоретический аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1986. – 209 с.

²¹ Базилев Б.Т. Цели и функции юридической ответственности: вопросы теории и права и государственного строительства. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1978. – 60 с.

²² Богданова М.С. Юридическая ответственность: основания, виды, субъекты: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – 187 с.

²³ Варул П.А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. – Таллин, 1986. – 152 с.

²⁴ Дубинин Т.Т. Ответственность и освобождение от нее по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1984. – 297 с.

²⁵ Звечаровский И.Э. Уголовная ответственность: понятие, виды, формы реализации. – Иркутск: Изд-во Иркутск, ун-та., 1992. – 250 с.

Лумпова²⁹, А.С. Мордовец³⁰, М.Г. Мелкумян³¹, А.И. Петелин³², Т.Н. Радко³³, Л.Б. Смирнов³⁴, И.Н. Тихоненко³⁵, М.П. Трофимова³⁶, Р.Л. Хачатуров³⁷, А.А. Хаджиев³⁸, А.П. Чирков³⁹ ва дигарон. Воқеан саҳми олимони номбурда дар таҳқиқи масъалаи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо ниҳоят бузург мебошад. Олимони ватанӣ ва хориҷӣ ҳарчанд мавзуи мазкурро дақиқан дар шакли монографӣ таҳқиқ накарда бошанд ҳам, вале баъзе аз паҳлуҳои онро баррасӣ карда, барои таҳқиқи маҷмӯӣ ва минбаъдаи он замина фароҳам овардаанд. Бо вучуди ин, функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо тибқи қонунгузори ҚТ дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ҳамчун мавзуи мубрами диссертатсионӣ таҳқиқ нагардида, омӯзиши бунёди ро талаб менамояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи лоиҳаи илмии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҚТ (Проблемаҳои тақмили қонунгузори ҚТ барои солҳои 2021-2025) иҷро гардидааст.

---

²⁶ Иванов А.А. О воспитательной функции юридической ответственности в современном российском обществе // Вектор науки ТГУ. – 2012. – №3 (21). – С. 138-140.

²⁷ Кархалев Д.Н. Ответственность по гражданскому праву. – Уфа, 2001. – 63 с.

²⁸ Липинский Д.А., Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности. – СПб.: Пресс, 2007. – 270 с.

²⁹ Лумпова И.А. Виды ответственности в уголовном законодательстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1991. – 17 с.

³⁰ Мордовец А.С. Гуманизм как принцип юридической ответственности в советском праве: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1983. – 190 с.

³¹ Мелкумян М.Г. К вопросу о структуре воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 126-128; Мелкумян М.Г. Взаимодействие воспитательной функции юридической ответственности с регулятивной, превентивной и карательной функцией // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 54-57.

³² Петелин А.И. Некоторые методологические проблемы исследования юридической ответственности // Проблемы юридической ответственности по социалистическому праву: Межвуз. сб. науч. ст. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1977. – С. 3-23.

³³ Радко Т.Н. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: Российская академия адвокатуры, 2001. – 412 с.

³⁴ Смирнов Л.Б. Юридическая ответственность осужденных в пенитенциарных учреждениях (теоретико-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – 18 с.

³⁵ Тихоненко И.Н. Основания освобождения от юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – 21 с.

³⁶ Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – 209 с.

³⁷ Хачатуров Р.Л. Антология юридической ответственности. – Самара: «Ас Гард», 2012. – 449 с.

³⁸ Хаджиев А. Юридическая ответственность как средство охраны окружающей среды: дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1988. – 210 с.

³⁹ Чирков А.П. Ответственность в системе законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1989. – 208 с.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти илмӣ дар омӯзишу таҳқиқи масъалаҳо вобаста ба мафҳум ва моҳияти функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, таҳқиқи намудҳои алоҳидаи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, баррасии шаклҳои амалисозии функцияҳо, омӯзиши меъёрҳои қонунгузорӣ ва назарияҳои олимони ватанию хориҷӣ оид ба масъалаи мазкур ва омӯзишу таҳқиқ намудани шаклҳои амалисозии функцияҳо ифода меёбад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ҷиҳати амалӣ намудани мақсадҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзишу таҳқиқи илмӣ **вазифаҳои** мазкурро зарур мешуморем:

- омӯзиши мафҳуми функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва махусусиятҳои он;
- муайян кардани таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ;
- таҳқиқи мафҳум ва моҳияти шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ;
- таҳлили шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбурии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ;
- баррасии функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии он;
- омӯзиши функцияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии он;
- таҳлили функцияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии он;
- таҳқиқи функцияи пешгирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии он;
- баррасии функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии он.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро муносибатҳои ҳуқуқии марбут ба омӯзиши функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқот. Мавзуи (предмети) таҳқиқоти диссертациониро ҷанбаҳои назариявӣ-ҳуқуқӣ ва амалии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо тибқи қонунгузори ҚТ ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ба мавзуи таҳқиқот асосҳои таснифбандӣ, методологӣ ва амалии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо тибқи қонунгузори амалкунандаи ҚТ дохил мешаванд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертационӣ марҳилаи рушди қонунгузори ҚТ-ро оид ба функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо дар давраи шуравӣ ва пасошуравиро фаро мегирад.

Диссертатсияи мазкур дар Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҚТ омода гардидааст. Давраи таҳқиқоти диссертационӣ фарогири солҳои 2021-2023 мебошад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Асоси назариявӣ диссертатсияро ғояҳо ва андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ, ки ба функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд. Дар таҳияи диссертатсияи мазкур муаллиф ба осори илмӣ А.А. Абдурашидов, У.А. Азиззода, Г.С. Азизқулова, З. Ализода, С.С. Алексеев, А.А. Анфёров, Б.Т. Базилев, М.А. Бестугина, М.С. Богданова, П.А. Варул, Т.Т. Дубинин, И.Э. Звечаровский, З.Х. Зокирзода, Ш.М. Исмоилов, А.А. Иванов, Д.Н. Кархалев, А.З. Куканов, Д.А. Липинский, И.А. Лумпова, М.А. Маҳмудзода, А.С. Мордовец, М.Г. Мелкумян, Э.С. Насриддинзода, А.И. Петелин, Т.Н. Радко, О.Э. Раҳмон, М.З. Раҳимзода, Л.Б. Смирнов, И.Н. Тихоненко, М.П. Трофимова, Р.Л. Хачатуров, А. Хаджиев, С. Ҳасанов, А.П. Чирков, Р.Ш. Шарофзода, Ш.Т. Шарипов ва дигарон таъя кардааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертациониро усулҳои умумиилмӣ ва махсуси ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, усулҳои диалектика, мантиқӣ-забонӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, давлатӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ дар диссертатсия васеъ истифода гардидаанд.

Ба воситаи усули диалектика функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо тибқи қонунгузори ҚТ мавриди омӯзиш қарор дода

шудааст. Тавассути усули мазкур воқеияти функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ: маданӣ, ҷиноятӣ, конституцсионӣ, маъмурӣ, интизомӣ мутобиқи қонунгузори амалкунандаи ҚТ омӯхта шуд. Категорияҳои диалектикий сабаб ва натиҷа ҳангоми таҳлили функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба инобат гирифта шуд.

Усули мантиқӣ-забонӣ дар таҳлил ва пешниҳоди дурусти истилоҳ, мафҳумҳо ва ибораҳои ҳуқуқии дар таҳқиқоти диссертатсионӣ истифодагардида мусоидат намудааст. Дар заминаи усули мазкур истифодаи якхела ва дурусти истилоҳ, мафҳумҳо ва ибораҳои ҳуқуқӣ аз назари мантиқӣ ва забонӣ пешниҳод гардидаанд. Дар заминаи усули шаклӣ-мантиқӣ функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо ба қоидаҳо ва қонунҳои мантиқии шаклӣ асос ёфтааст.

Тавассути усули муқоисаи давлативу ҳуқуқӣ низоми қонунгузорӣ ва амалияи давлатҳои хориҷӣ дар робита ба функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо тибқи қонунгузори ҚТ мавриди омӯзиш қарор гирифта, шабоҳат ва тафовути онҳо муайян карда шуд. Усулҳои мазкур дар якҷоягӣ имконият фароҳам оварданд, то таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамачониба, пурра ва объективона гузаронида шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирикий таҳқиқот. Диссертатсия ба Конституцсияи ҚТ, қонунгузори ҷиноятӣ, маданӣ, маъмурӣ, меҳнатӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ асос ёфтааст. Ҳамзамон, қонунгузори давлатҳои хориҷӣ, қонунҳои конституцсионӣ, кодексҳо, қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ ба ҳайси заминаи эмпирикий таҳқиқоти диссертатсионӣ хизмат кардаанд. Илова бар ин, гузоришҳои ниҳодҳои давлатӣ, нашрияҳои хусусияти оморӣ ва сотсиологӣ ҳамчун заминаи эмпирикий рисола хизмат намуданд.

Навгонии илмий таҳқиқот. Навгонии илмий таҳқиқоти мазкур дар он ифода меёбад, ки дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ нахустин таҳқиқоти мукаммали илмӣ оид ба масъалаи функцияҳои ҷавобгарӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо мувофиқи қонунгузори ҚТ маҳсуб меёбад. Муаллиф дар таҳқиқоти худ андешаҳои илман асоснокро оид ба мафҳум, намудҳо,

махусиятҳо ва шаклҳои муҳими амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ пешниҳод кардааст, ки навгонии таҳқиқоти диссертациониро ташкил медиҳад. Хулосаҳо ва нуктаҳои илмӣ таҳқиқот, ки ба ҳимоя манзур мегарданд, навгонии таҳқиқоти мазкур ва иҷро намудани вазифаҳои таҳқиқотро инъикос менамоянд, ки аз инҳо иборат мебошанд:

– аз ҷиҳати назариявӣ-ҳуқуқӣ мафҳум ва махусиятҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудаанд;

– асосҳои таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди таҳқиқ гардида, муайян карда шудаанд;

– мафҳуми шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ омӯхта шуда, аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудаанд;

– шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбурии шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳлил гардида, махусиятҳои онҳо вобаста ба намудҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ асоснок шудаанд;

– функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, шаклҳои амалисозии он вобаста ба намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, муайян карда шудааст;

– амалисозии функцияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳқиқ гардида, хусусиятҳои он дар ҷавобгарии ҷиноятӣ, маъмурӣ ва маданӣ, тибқи қонунгузори кишвар муайян гардидааст;

– амалисозии функцияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуда, тарзҳои ҳифзи он тавассути намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, тибқи қонунгузори милли муайян гардидааст;

– пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ҳамчун шакли амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳлил гардида, асосҳои ҳуқуқӣ, субъектон ва чораҳои пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ муайян карда шудааст;

– амалисозии функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ баррасӣ гардида, махусиятҳои он дар робита бо дигар намудҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муайян карда шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Навгони таҳқиқоти диссертационӣ дар **нуктаҳои илмӣ** назариявии зерин ифода меёбад, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Мафҳум ва моҳияти функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар адабиёт ба таври мухталиф дода шудааст. Аммо, ҷавҳари умумии онҳо ин таъсиррасонӣ ба субъектони муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Тавассути функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд. Зимни таҳқиқот мафҳуми функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро дар шакли зерин пешниҳод кардан мумкин аст: маҷмуи самтҳои муҳими таъсиррасониро ба рафтору шуури барандагони ҳуқуқ ва муносибатҳои дахлдори ҳуқуқӣ, ки дар раванди ошкорсозии мақсаду моҳияти иҷтимоии ҷавобгарии ҳуқуқӣ боис мегардад, функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ меноманд. Маҳз ба воситаи татбиқи иҷроии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мақсаду принципҳои он амалӣ карда мешаванд. Омӯзиши мафҳум ва махсусиятҳои функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои такмили қонунгузорӣ ва ташаккули институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ бисёр муҳим ба ҳисоб меравад. Аз мазмуни мафҳуми додашуда баъзе аз махсусиятҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро ҷудо кардан мумкин аст: аз маҷмуи самтҳои муҳими таъсиррасонӣ иборат мебошад; ба рафтору шуури барандагони ҳуқуқ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ таъсири муайян мерасонанд; барои тамоми намудҳои ҷавобгарӣ хос мебошанд; мақсаду моҳияти иҷтимоии ҷавобгарии ҳуқуқиро ошкор мекунанд; тавассути функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд.

2. Натиҷаи таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки асосҳои таснифбандии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мухталиф буда, дар ин хусус андешаҳои гуногун ҷой доранд, аммо нуктаи умумии онҳо ба мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ ишора менамоянд. Агар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро бо мақсадҳои он муқоиса намоем, маълум мешавад, ки байни онҳо таносуби муайян вуҷуд дорад. Бо ин назардошт, гуфтан мумкин аст, ки яке аз асосҳои таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар мақсадҳои он ифода меёбад. Мақсади ҷавобгарии ҳуқуқиро метавон ҳамчун асоси меъёрии таснифоти

функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муайян кард. Аз таҳқиқот бармеояд, ки чунин намудҳои функсияҳои ҷавобгариро зикр кардан мумкин аст: сазодиҳӣ, ҷаримаӣ, пешгирикунанда, ҷубронсозӣ, тарбияӣ. Функсияҳои мазкур дар робита ба намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври мухталиф амалӣ гардида, шаклҳои амалисозии онҳоро, чи дар шакли ихтиёрӣ ва чи дар шакли маҷбурӣ, қонунгузори кишвар муқаррар кардааст.

3. Моҳияти объективии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки қонун муайян кардааст, имкон медиҳад, ки шаклҳои амалисозии онҳо субъективӣ интихоб карда шаванд, ки риоя, истифода, иҷро, татбиқи ҷавобгарии шахсро дар муносибатҳои ҳуқуқии дахлдор дар бар мегиранд. Иҷрои ҷавобгарии ҳуқуқӣ шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбуриро пайдо мекунад. Истифода, риоя, иҷро ва татбиқ чор шакли баробар ва муҳими амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошанд. Ҳар яке аз онҳо ҳатман дар баробари дигар мавҷуд мебошанд. Амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз намуди ҷавобгарӣ низ вобастагӣ дорад. Дар робита ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмури амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бештар хусусияти маҷбури мегирад. Аммо, ба намуди ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ ва интизомӣ, ҳам шакли ихтиёрӣ ва ҳам шакли маҷбури, хос мебошанд.

4. Функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ самтҳои таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқӣ ба субъектони ҳуқуқвайронкунӣ мебошад, ки дар маҳрум сохтан ва маҳдуд кардани шахс асос меёбад. Дар натиҷаи таҳлилҳо муайян карда шуд, ки функсияи сазодиҳӣ яке аз функсияҳои муҳими ҷавобгарии ҳуқуқӣ буда, дар татбиқи мақсадҳои он нақши ҳалкунанда дорад. Он аз рӯйи мазмун ва моҳияти худ барои субъекти ҳуқуқвайронкунӣ оқибатҳои номатлуб дошта, ба ӯ азоби маънавӣ ё руҳӣ мерасонад ва мақсади сазоро пайгирӣ мекунад.

Мафҳуми сазо ҳарчанд дар адабиёти ҳуқуқӣ ба таври мухталиф пешниҳод гардида бошад ҳам, истифодаи мафҳуми сазодиҳӣ қобили қабул мебошад. Функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ хоси ҳамаи шаклҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, вале таъсири он бештар дар ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмури равшантар ифода меёбад. Функсияи сазодиҳӣ

ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шакли ихтиёрӣ ва маҷбурӣ амалӣ карда мешавад. Мавриди зикр аст, ки функцияи сазодиҳӣ ба самаранокии функцияи тарбиявӣ замина фароҳам меорад. Сазо бояд ба қонун мувофиқат кунад, дар сурати мувофиқат накардан онро ё ноадолатона мешуморанд, ё барои расидан ба мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ нокифоя меҳисобанд.

5. Функцияи ҷаримагии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, дар навбати худ, дар амалисозии дигар функцияҳо, аз ҷумла, тарбиявӣ, пешгирикунанда ва сазодиҳӣ ёрӣ мерасонад. Зеро татбиқи ҷарима ба ҳуқуқвайронкунанда метавонад ба шуури шахс таъсир расонида, шахс онро ҳамчун сазои амали зиддиҳуқуқии худ ҳисобад ва минбаъд ислоҳ шуда, аз содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ даст кашад. Ҷарима ситонидани маблағе мебошад, ки дар доираи талаботи пешбининамудаи қонунгузорӣ таъин карда мешавад. Бо ин назардошт, яке аз воситаҳои амалисозии шакли маҷбурии функцияи ҷаримагӣ сазо ба ҳисоб меравад. Ин сазоест, ки ҳудуди онро қонунгузорӣ муқаррар кардааст ва бо дараҷаи вазнинии кирдори содиршуда муайян карда мешавад. Чораи мазкури ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои хусусияти молумулкӣ буда, бо тартиби хос муқаррар ва иҷро карда мешавад.

6. Амалисозии функцияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ дар амал талофӣ намудани ҷуброни аз кирдори мушаххаси зиддиҳуқуқӣ шахс, ҷамъият ва давлат расидаро дар назар дорад, ки дар ду шакл: ихтиёрӣ ва маҷбурӣ ба роҳ монда мешавад. Қонунгузорӣ шаклҳо, тартиб ва тарзҳои ҷубронсозиро муқаррар кардааст. Ҷубронсозӣ мафҳуми умумӣ буда, вобаста ба навъҳои зарар тағйир намеёбад. Яъне, тибқи қонунгузорӣ барои зарари маънавӣ ҷуброни зарари маънавӣ ва барои зарари моддӣ ҷуброни зарари моддӣ муқаррар шудааст, вале дар ҳар ду ҳолат ҷубронсозӣ дар шакли моддӣ (пулӣ) сурат мегирад.

7. Функцияи пешгирии ҷавобгарӣ аз ҷумлаи функцияҳои муҳим ба ҳисоб рафта, самти таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқӣ ба рафтори субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки барои пешгирӣ ва маҳдуд намудани имкониятҳои воқеии содир намудани кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ равона гардидааст. Функцияи пешгирӣ ҳамчун яке аз

шаклҳои амалисозии функсияи ҷавобгарӣ дорои сохтори мураккаб буда, он аз объекти таъсиррасонӣ, субъекти таъсиррасонӣ, тарзҳои таъсиррасонӣ ва асосҳои таъсиррасонӣ иборат мебошад. Функсияи пешгирии ҷавобгари ҳуқуқӣ дар миёни дигар функсияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ мавқеи хосса дошта, ба мақсади ҷавобгари ҳуқуқӣ ҷиҳати пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои нав мувофиқат менамояд. Амалӣ намудани функсияи мазкур дар алоҳидагӣ самаранок намебошад, балки дар якҷоягӣ бо дигар функсияҳо амалӣ мегардад. Албатта, тамоми функсияҳои дигар хусусияти пешгирисозӣ доранд, вале функсияи мазкур маҳз баҳри таъсир расонидан ба субъектон қабл аз ҳуқуқвайронкунӣ ва пас аз он муайян гардида, дар қонунгузорӣ муқаррар шудааст.

8. Функсияи тарбиявии ҷавобгари ҳуқуқӣ дар ҳама шаклҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Ҳангоми татбиқи ҷавобгари ҷиноятӣ он дар татбиқи ҷазо бо назардошти ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунанда ва дигар ҷораҳои хусусияти тарбиявидошта ифода меёбад. Дар ҷараёни татбиқи ҷавобгари маданӣ он дар иҷрои уҳдадорихои тарафайн аксаран дар шакли ихтиёрӣ амалӣ карда мешавад. Функсияи тарбиявии ҷавобгари маъмурӣ дар татбиқи ҷазои маъмурӣ ва таъсиррасонии идоракунию ҳокимиятӣ ифода меёбад. Ҳангоми татбиқи ҷавобгари интизомӣ моҳияти он дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии локалӣ инъикос гардида, дар амалигардонии муносибатҳои интизомӣ ифода меёбанд. Функсияи тарбиявии ҷавобгари ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, шакли ихтиёрӣ дошта, дар ҳолатҳои вайрон кардани муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ низ унсурҳои маҷбуриро пайдо мекунад. Шакли маҷбурии функсияи тарбиявии ҷавобгари ҳуқуқии маданӣ дар ҳолатҳои вайрон кардани муносибатҳои ҳуқуқӣ ба шакли ихтиёрии он мегузарад.

Тавсияҳои амалии зеринро, ки дар натиҷаи анҷом додани таҳқиқоти диссертатсионӣ коркард шудаанд, пешниҳод менамоем:

1. Бо мақсади дуруст ба роҳ мондани адолати судӣ, осон кардани кори субъектони муҳофизати судӣ, татбиқи амиқи ҷавобгари ҳуқуқӣ ва такмили

қонунгузори кишвар беҳтар мешуд, ки дар қонунгузори ҷиноятӣ дар баробари мақсади ҷавобгари ҳуқуқӣ, ҳамзамон, функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ низ муқаррар карда мешуданд.

2. Дар қонунгузори маъмури дар қатори принципҳо ва асоси ҷавобгари маъмури мафҳуми мақсади ҷавобгари маъмури муқаррар карда нашудааст. Хубтар мешавад, ки дар м. 22¹ КҲМ ҚТ мафҳуми мақсади ҷавобгари маъмури нишон дода шавад.

3. Бо мақсади ҷалби тамоми субъектон дар пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ба мақсад мувофиқ мебуд, ки «Стратегия пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ноболиғон ва ҷавонон» қабул карда шавад.

4. Бо далели он ки ҷазо хусусияти сазодиҳӣ дошта, ба шуур ва рафтори инсон таъсир мерасонад, ба мақсад мувофиқ аст, ки дар қ. 2, м. 46 КҚ ҚТ сазодиҳӣ ҳамчун унсур мақсади ҷазо илова карда шавад.

5. Дар моддаи 62 Кодекси меҳнати ҚТ истилоҳи «ҷазои интизомӣ» истифода шудааст. Пешниҳод карда мешавад, ки дар Кодекси меҳнати ҚТ истилоҳи «ҷазои интизомӣ» ба «муҷозоти интизомӣ» иваз карда шавад.

6. Бо асос гирифтани он ки мафҳуми ҷуброн, товон, талофӣ, зарар, зиён, хисорот дар қонунгузори ба таври омехта муқаррар шудааст, беҳтар мешуморем, ки дар қонунгузори соҳавӣ ягонакунии мафҳумҳои ҳуқуқии мазкур ба роҳ монда шавад.

7. Дар моддаҳои 14, 15 КМ ҚТ истилоҳи «ҷуброни зиён» истифода шудааст. Дар моддаҳои 1117, 1195, 1197, 1208, 1210-1223 КМ ҚТ истилоҳи «ҷуброни зарар» истифода шудааст. Пешниҳод карда мешавад, ки дар КМ ҚТ истилоҳоти «ҷуброни зиён» ба «ҷуброни зарар» иваз карда шавад.

8. Бо далели он ки дилхоҳ ҷиноят ба ҷабрдида зарар мерасонад, беҳтар мешуд, ки ҷарима ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ на танҳо ба манфиати давлат, балки ба манфиати ҷабрдида низ равона карда мешуд. Дар ин асос, пешниҳод мегардад, ки дар санксияҳои қисми махсуси КҚ ҚТ ҷарима ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ дар шакли 70/30 (яъне, 70%-и ҷарима ба манфиати давлат ва 30%-и он ба манфиати ҷабрдида ситонида шавад) муқаррар мегардид.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки хулосаҳо ва пешниҳодоти дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ бадастомада барои ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ дар самти амалисозии функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ истифода карда шаванд. Таҳқиқоти пешниҳодшуда метавонад дар раванди таълими фанҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ, проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи конститутсионӣ, криминология ва ғ. истифода шавад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ҷиҳати тақмили қонунгузориҳои соҳавии кишвар, аз ҷумла қонунгузориҳои ҷиноятӣ, маданӣ, маъмурӣ, меҳнатӣ, конститутсионӣ ва ғ., метавон хулосаву пешниҳодоти таҳқиқотро вобаста ба масъалаи амалисозии функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ истифода бурд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ оид ба паҳлуҳои мухталифи функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо, таҳлили натиҷаҳо ва хулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, андешаҳо ва тавсияҳои назариявӣ амалии муаллиф, нуктаҳои илмӣ таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳқиқи ҳолати кунунӣ, дурнамо ва роҳҳои тақмили қонунгузориҳои кишвар оид ба масъалаи мазкур асос меёбад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дарачаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсия, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ оид ба функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии

онҳо асоснок карда мешавад. Ҳамзамон, масъалагузорӣ ва сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҶТ омода гардида, борҳо дар чаласаҳои шӯъбаҳои он муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Муҳимтарин натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли маърузаҳо дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ зерин мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд:

а) байналмилалӣ:

– конференсияи байналмилалӣ илмию амалии «Иқтисод ва ҳуқуқ дар Россия ва ҷаҳон», – маъруза дар мавзӯи «Функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва таносуби он бо ҷуброни зарари маънавӣ» (Петрозаводск, ФР, 2022);

– конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон таҳти унвони «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯзи он», – маъруза дар мавзӯи «Функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ» (Душанбе, 2022);

– конференсияи байналмилалӣ илмию амалии «Рашидони асосӣ дар идоракунии дониш дар соҳаи илм ва маориф», – маъруза дар мавзӯи «Шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ» (Қазон, ФР, 2023);

– конференсияи байналмилалӣ илмию амалии «Тоҷикон дар оинаи таърих бахшида ба 115-солагии академик Бобочон Ғафуров», – маъруза дар мавзӯи «Ҷуброн намудани зарар ҳамчун функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ» (Душанбе, 2023).

б) ҷумҳуриявӣ:

– конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ таҳти унвони «Асосҳои таҳкими истиқлоли давлатии ҶТ дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ», – маъруза дар мавзӯи «Мафҳуми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ» (Душанбе, 2022).

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ унвонҷӯ, 2 воситаи таълимӣ, 18 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 8

адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва 10 мақола дар маҷаллаҳои дигар ба нашр расонидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо муқаддима, ду боб, нух зербоб, хулоса, тавсияҳо ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 201 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. МАФҲУМ ВА ТАСНИФИ ФУНКСИЯҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

1.1. Мафҳум ва хусусиятҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Дар адабиёти илмии замони шуравӣ ба мавзуи функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ чандон тавачҷуҳ зоҳир намегардид. Дар натиҷаи чунин бархӯрд, дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳуми ягона вобаста ба функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳия ва пешниҳод нашудааст. Мутаассифона, бо ин далел, проблемаҳои мубрами функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳалли худро пурра наёфтааст. Проблемаҳои мубрами функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои мебошад, ки дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, олимони тоҷик мафҳумҳои гуногуни функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро пешниҳод намудаанд⁴⁰.

Ба андешаи Н.В. Витрук, мафҳумҳои гуногун имкон медиҳад, ки ҳар мавзуи марбут ба таҳқиқоти илмӣ бо забону услуби махсуси худ мавриди таҳлилу омӯзиши амиқу ҳаматарафа қарор гирад⁴¹. Низомии мафҳумҳое, ки ба таври дурусту дақиқ воқеиятҳои ҳуқуқӣ, мантиқи объективӣ, коркард ва инкишофи онро инъикос менамояд, асосу бунёди назарияи илмиро ташкил медиҳад⁴².

Дар робитаи ба ин, Б.Т. Базилев, ки аз аввалин муҳаққиқон оид ба масъалаҳои вобаста ба функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, мувофиқ будани худро ба ин нуқтаи назар иброз дошта, менависад: «Таҳияву коркарди назарияи умумии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, таҳқиқи функсия, мақсадҳо, нақшу аҳамияти институти ҳуқуқиро дар назар дорад»⁴³. Дар ин самт

⁴⁰ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ; китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, «Сино», 2018. – 784 с.; Сативалдыев Р. Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе // Вестник Таджикского национального университета / Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – №2/7(213). – С. 213-223; Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Меҳрона-2017», 2019. – 204 с.; Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ; китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – 496 с.

⁴¹ Ниг.: Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М.: Наука, 1979. – С. 9.

⁴² Ниг.: Витрук Н.В. Асари ишорашуда. – С. 10.

⁴³ Ниг.: Базилев Б.Т. Цели и функции юридической ответственности: Вопросы теории и права и государственного строительства. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1978. – С. 29.

тахқиқоти олими рус В.И. Попов, ки ба масъалаи «Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва татбиқи ҳуқуқ»⁴⁴ бахшида шудааст, қобили таваҷҷуҳи хос мебошад. Дар баробари ин, муаллифони дигаре ҳам буданд, ки ҷанбаҳои ҷудоғонаи марбут ба функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро дар ҷаҳорҷӯби пажӯҳишҳои илмӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд⁴⁵.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ, мафҳум, намуд ва принципҳои он ба таври ғаёлона мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, аммо дар ин миён ба функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки ба таври бояду шояд мавриди омӯзиш қарор мегиранд, таваҷҷуҳи зарурӣ дода нашудааст. Баъзе аз паҳлуҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар таҳқиқотҳои анҷомдодаи А.И. Петелин, А.С. Мордовец, Б.Т. Базилев, Г.С. Азизқулова, З. Ализода, З.Х. Зокирзода, И.Н. Тихоненко, И.Н. Радко, М.А. Маҳмудзода, М.З. Раҳимзода, М.С. Богданова, Р.Ш., Шарофзода, С. Ҳасанов, У.А. Азиззода, Х. Ҳамидов, Ш.М. Исмоилов⁴⁶, Ш.Т. Шарипов то андозае инъикоси худро ёфтаанд, вале таҳқиқоти илмие, ки қомилан ба масъалаи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бахшида шуда бошад, дар илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон мавҷуд нест.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ таърифҳои мухталифи ибораи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба қор бурда мешавад. Ҷунончи, Р.Ш. Шарофзода қайд менамояд, ки: «функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ баҳри ба сомон расидани мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ мешаванд»⁴⁷.

Аз дидгоҳи И.С. Самошенко ва М.Х. Фарукшин зери мафҳуми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд самтҳои асосие дар назар гирифта

---

⁴⁴ Ниг.: Попов В.И. Функции юридической ответственности и применение права // Сб. аспирантских работ. Материалы ежегодной аспирантской конференции. – Свердловск: Свердловск, юрид. ин-т. 1974. Вып. 17. – С. 29-33.

⁴⁵ Ниг.: Барнашова Л.П. Воспитательная функция советского права и правовое воспитание // Вопросы теории права и государственности. – Томск.: Изд-во Томск. Ун-та, вып. 2. – 1979. С. 37-41; Ибрагимов М.А. Социально-психологические аспекты охранительной функции юридической ответственности при социализме // Охранительный механизм в правовой системе социализма. – Красноярск, 1989. – С. 172-181; Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. – М.: Ирайт, 2000. – 429 с.; Теория государства и права: учебн. методич. пособие / Под ред. В.Ф. Воловича. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2001. – С. 182; Проблемы теории государства и права / под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 312-318; Теория государства и права / Под ред. В.К. Бабаева. – М., 1999. – 592 с.; Спиридонов Л.И. Теория государства и права: учебник. – М.: Гардарики, 1996. – 304 с.; Мелентьев М.П. Функции советского исправительно-трудового права. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1984. – 21 с.; Вопленко Н.Н. Сущность, принципы и функции права. – Волгоград: Изд-тво Вол. гос. Ун-та, 1998. – 110 с.

⁴⁶ Ниг.: Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод. – Душанбе: “Деваштич”, 2008. – 295 с.

⁴⁷ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, 2018. – 784 с.

шаванд, ки тавассути онҳо мақсаду таъиноти ҷавобгарии ҳуқуқӣ татбиқ ва амалӣ гардида, дар онҳо мақсаду таъиноти ҷавобгарии ҳуқуқӣ инъикоси худро меёбанд⁴⁸. Ба андешаи Н.М. Шодизода, моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқиро татбиқи чораҳои маҷбуркунии давлатӣ нисбати ҳуқуқвайронкунанда ташкил медиҳад⁴⁹. С.С. Алексеев дар робита ба функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин гуна изҳори назар менамояд: «Функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо мазмуну муҳтавои иҷтимоӣ ва хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқаманд мебошанд ва ин алоқамандӣ, дар навбати аввал, ба он вобаста аст, ки он ба гунае, ба истилоҳ, аксуламали давлат нисбат ба маврид ва ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ, рафтори иҷтимоии зараррасон ва тарбияву азнавтарбиямоии ахлоқиву маънавии шахсияти ҳуқуқвайронкунанда ба ҳисоб меравад»⁵⁰.

Фаҳмиши каме мазмунан фарқкунанда нисбат ба мафҳуми функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро В.В. Лазарев пешниҳод менамояд. Ӯ чунин менависад: «...ҷавобгарии ҳуқуқӣ ду мақсади аслиро пайгирӣ менамояд: муҳофизати тартиботи ҳуқуқӣ ва тарбияи шахрвандон. Мақсадҳои мазкур дар чаҳорҷӯби функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мушаххас зоҳир мегарданд ва дар ин миён моҳияти онҳо бо тавачҷух ба шаклу намуди ҷавобгарӣ метавонад гуногун бошад ...»⁵¹.

Функция маъноӣ амалӣ кардан ва иҷро намудани амали муайянеро ифода мекунад. Вобаста ба ҷавобгарӣ бошад, тобиши каме дигарро ба худ касб намудааст. Яъне, маҷмуи самтҳои таъсиррасонӣ мебошад. Худи калимаи «функция» аз вожаи латинии «functio» – амалисозӣ ибтидо мегирад⁵². Ба маъноӣ умумӣ, «функция» амал, вазифа, нақш аз робитаҳои «дохиливу берунии низомӣ мазкур иборат аст, ки устувори нисбӣ ва ҳамгирии муштарақро бо дигар низомҳо таъмин менамояд»⁵³. Функция аз нигоҳи

⁴⁸ Ниг.: Самощенко И.С., Фаруқшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 96-124.

⁴⁹ Ниг.: Шодизода М.Н. Мафҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ / Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ (7-уми декабри соли 2021) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – С. 462.

⁵⁰ Ниг.: Алексеев С.С. Общая теория права. Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 278.

⁵¹ Проблемы общей теории права и государства / Под общей ред. В.С. Нерсесянца. – М.: НОРМА, 1999. – С. 497.

⁵² Ниг.: Советский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1980. – С. 1449.

⁵³ Трощин Д.М. Методологические проблемы современной науки. – М., 1966. – С. 71.

назарияи давлат ва ҳуқуқ ба таври кулӣ дар бештари маврид ҳамчун самт, мавзӯ ва муҳтавои фаъолияти давлатӣ-ҳуқуқӣ маънидод мешавад, ки он нақши иҷтимоии давлат ва ҳуқуқро ифода менамояд. Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад ба сифати санксияи ҷаримавие баромад намояд, ки дар доираи муносибатҳои ҳуқуқии танзимшавандаи ба огоҳсозӣ ва рафтори субъект бо мақсади тобеъсозии он бо муқаррароти меъёрҳои ҳуқуқӣ таъсир мегузорад.

А.И. Петелин қайд мекунад, ки функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз мақсаду таъиноти махсуси он дар низоми пешгирӣ ва мубориза бо ҳуқуқвайронкунӣ бармеоянд⁵⁴. Аз нигоҳи И.А. Галаган, зери мафҳуми «функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд нишонаҳои аслии таъиноти он»⁵⁵ дар назар гирифта шавад. Вале нуқсони таърифи мазкур ба андешаи мо дар он аст, ки муаллиф ба самти таъсири ҳуқуқӣ ишора намекунад.

Олимон таърифҳои нисбатан комилтари мафҳуми мазкурро пешниҳод намудаанд. Чунончи, ба андешаи П. Курис, «дар функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд самтҳои дар назар гирифта шаванд, ки тавассути онҳо мақсадҳои ҷавобгарӣ татбиқ гардида, аломатҳои таъиноти он зоҳир меёбанд»⁵⁶. Ба андешаи М.А. Бестугин, функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ «самтҳои махсуси таъсири ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятии таъминкунандаи татбиқи мақсадҳои танзими ҳуқуқиро фаро мегиранд»⁵⁷. Таърифи мазкур фарогирандаи «таъсири ҳуқуқӣ» ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад.

А. Ҳочиев таъкид менамояд, ки зери мафҳуми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд «... восита ва равишҳои расонидани таъсири ҳуқуқӣ барои ба даст овардани мақсадҳои муҳими иҷтимоӣ фаҳмида шаванд»⁵⁸.

А.А. Анферов мафҳуми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро чунин муайян месозад: «Метавон функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳамчун функсияҳои

---

⁵⁴ Ниг.: Петелин А.И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе. – Омск: ОВШ МВД, 1976. – С. 55.

⁵⁵ Ниг.: Галаган И.А. Административная ответственность в СССР (Государственное и материальное исследование). – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1970. – С. 133.

⁵⁶ Курис П. Международные правонарушения и ответственность государства. – М.: Минтис, 1973. – С. 87.

⁵⁷ Бестугина М.А. О функциях юридической ответственности // 4-е московские философские чтения молодых учёных: (тезисы докладов). – М., 1986. – С. 147.

⁵⁸ Хаджиев А. Юридическая ответственность как средство охраны окружающей среды: дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1988. – С. 171.

баёнкунандаи моҳият ва мақсади самтҳои асосии таъсир ба рафтори шахс тавассути иттилоърасонӣ дар соҳаи татбиқи ҳуқуқи инсон, шахрванд ва воғузур намудани гуноҳ ба зиммаи шахси гунаҳкор бо мақсади ҳимояи ҳуқуқи шахсӣ арзёбӣ намуд»⁵⁹. Муаллиф дар низоми кафолатҳои ҳуқуқи инсон ба функцияҳои зерин ишорат мекунад: функцияи ҷаримаӣ; функцияи ҳуқуқбарқароркунӣ ва функцияи тарбияӣ. Таҳқиқи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бе мушаххас намудани махсусияти самтҳои таъсири ҳуқуқии шаклҳои татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ имконнопазир аст.

Хулоса кардан мумкин аст, ки таърифи пешниҳоднамудаи М.П. Трофимова дар бораи он ки «... функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз самтҳои асосии таъсиррасонии меъёрҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки тавассути онҳо мақсадҳо татбиқ мегардида, иборат мебошад»⁶⁰, ба таври дақиқ моҳият ва таъиноти ҷавобгарии ҳуқуқиро инъикос менамояд. Муаллиф бо дарназар гирифтани таҳқиқоти муаллифони дигар, ҳамчунин, воқеиятҳои ҳуқуқӣ ва таҷрибаи амалӣ ба таври нисбатан пурра мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқиро муайян намудааст.

Аз ҷониби муҳаққиқон оид ба ҷавобгарии мусбӣ, ки дорои функцияи ҳавасмандгардонӣ ва танзимӣ мебошад, гипотеза пешниҳод гардидааст. А.С. Мордовец пешниҳод мекунад, ки: «Функцияи ҳавасмандгардонӣ ва танзимнамоии ҷавобгарии ҳуқуқии позитивӣ – ин таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки афзоиши фаъолнокии субъектҳои ҳуқуқро таъмин сохта, ҳамчунин он ба ташаккули рафтори қонунӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо, шаъну шарафи инсон мусоидат менамояд»⁶¹.

Ҷ қайд менамояд, ки «... ташвиқу ҳавасмандгардонии рафтори субъект як навъи ба танзим даровардан мебошад. Агар ба танзим даровардан ҳам дар сатҳи объекти умумӣ ва ҳам дар сатҳи объекти мустақим имконпазир бошад, дар ин сурат водор намудан фақат дар сатҳи таъсир расонидан бар рафтори

---

⁵⁹ Анфёров А.А. Право личности и юридическая ответственность: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – С. 131.

⁶⁰ Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С. 45.

⁶¹ Мордовец А.С. О функциях юридической ответственности // 4-е Московские философские чтения молодых учёных: (тезисы докладов). – М., 1986. – С. 147.

субъекти ҳуқуқи мушаххас метавонад амалӣ гардад»⁶².

Функсияҳои ҷаримаӣ, тарбияӣ ва пешгирӣ бештар ба шакли маҷбурӣ хос мебошанд. Барои ҷавобгариӣ муътадили позитивӣ функцияи огоҳсозӣ ва тарбияӣ низ хос мебошад дар ҳоле, ки ҷавобгариӣ фаъоли позитивӣ бо функцияи тарбияӣ тақвият мебахшад. Ба андешаи мо аввалан, ҷавобгариро набояд ба ҷавобгариӣ позитивӣ ва ҷавобгариӣ позитивӣ ҷудо намуд. Зеро чунин таснифот падидаи яқлухту комили ҷавобгариӣ ҳуқуқиро тақсим ва аз ҳам ҷудо месозад. Ҷавобгари ҳуқуқӣ дар ду шакли ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад: шакли ихтиёрӣ ва маҷбурӣ. Баъдан, таъсири пешгирӣ барои ҷавобгариӣ фаъол низ хос мебошад, чунки таъмини қонуният яке аз самтҳои функцияи танзимӣ ба ҳисоб меравад.

Д.А.Липинский функцияҳои ҷавобгариӣ ҳуқуқиро чунин таъриф медиҳад: «Функцияҳои ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ самтҳои асосии таъсиррасонии ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, рафтори субъект, ахлоқ, маърифати ҳуқуқӣ, тарбия ва фарҳанги ҳуқуқии шахс мебошад, ки тавассути онҳо моҳият ва мақсади иҷтимоии ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ ошкор шуда, татбиқи худро меёбанд»⁶³. Таърифи матраҳшуда бори дигар имкони мавҷудияти ҷавобгариӣ ҳуқуқии позитивиро тасдиқ менамояд.

Барои муайян намудани мафҳуми «функцияҳои ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ» лозим аст «функцияҳои ҳуқуқ» низ муайян карда шавад. Зеро функцияҳои ҳуқуқ асоси заминавии татбиқи ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ доништа мешаванд. Дар илми назарияи давлат ва ҳуқуқ ба мавзӯи таҳқиқи функцияҳои ҳуқуқ бештар аз ҳама муаллифоне чун Т.Н. Радко, С.С. Алексеев, В.М. Горшенев тавачҷух зоҳир намудаанд. Таҳлили таҳқиқоти муаллифони мазкур нишон медиҳад, ки онҳо мақсади функцияи ҳуқуқро – самтҳои асосии таъсиррасонии ҳуқуқ (Р.Ш. Шарофзода, Т.Н. Радко)⁶⁴, инъикоси самти танзими ҳуқуқӣ (В.И. Горшенев)⁶⁵, мавриди таъсири ҳуқуқӣ қарор гирифтагӣ (С.С. Алексеев)⁶⁶

⁶² Ҳамон ҷо. – С. 147-148.

⁶³ Липинский Д.А. К вопросу о содержании функций юридической ответственности // Новая правовая мысль. – М., 2003. – №1. – С. 19.

⁶⁴ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ; китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, «Сино», 2018. – С. 340; Радко Т.Н. Теоретические и методологические проблемы функций социального права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: Юрид. лит, 1978. – С. 12.

⁶⁵ Ниг.: Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом

мешуморанд. С.С. Алексеев зери мафҳуми таъсиррасонӣ танзими ҳуқуқи ро дар назар дорад. Бояд дар назар дошт, ки таъсиррасонии ҳуқуқӣ мафҳуми нисбатан васеъ буда, тамоми самтҳо ва шаклҳои таъсиррасонии ҳуқуқ ба ҳаёти ҷамъиятиро дар бар мегирад⁶⁷.

Дар марҳалаи муосири рушду инкишофи назарияи ҳуқуқӣ аксарияти бештари олимон ҷонибдори ба қор бурдани истилоҳи «таъсиргузори қонунӣ» мебошанд ва дар ин асос онро «самтҳо ва шаклҳои мухталифи таъсир расонидан ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ» мешуморанд⁶⁸. Мавриди зикр аст, ки мафҳуми функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо функцияҳои ҳуқуқ алоқамандии зич дошта, баъзан якдигаро пурра мекунад. Бинобар ин, лозим меояд, ки функцияҳои ҳуқуқ низ аз нигоҳи мафҳуми моҳият равшан карда шавад. Функцияҳои ҳуқуқ дар татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз заминаҳои муҳим ва асосӣ ба ҳисоб рафта, моҳияти функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқи ошкор месозанд.

Ихтилофи дигар ба он бармегардад, ки зери мафҳуми функцияҳои ҳуқуқ бояд самти асосии таъсиррасонӣ ё самти таъсири ҳуқуқӣ фаҳмида шавад. Қисме аз олимон чунин меҳисобанд, ки зери мафҳуми функция «самти асосӣ»⁶⁹ дар назар аст, қисми дигар ба ин назаранд, ки истилоҳи «самти асосӣ» бояд аз мафҳуми «функцияҳои ҳуқуқ» хориҷ карда шавад. Зеро функцияҳои ҳуқуқ худ нишондиҳандаи таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятист ва ба эҳтимоли зиёд душвор аст, ки меъёри ҷудосозии «самти асосӣ» ва «самти ғайриасосӣ»-ро пайдо намуд. Чун «баробари он ки чизе самти асосӣ шинохта шавад, он функцияи қонун ва ҳуқуқ ҳам ба ҳисоб меравад»⁷⁰.

Таҷрибаи омӯзишу таҳқиқи мафҳуми «функцияҳои ҳуқуқ» нишон

обществе. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 32.

⁶⁶ Ниг.: Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций. В 2 т. Т 1. – Свердловск, 1972. – С. 91.

⁶⁷ Ниг.: Алексеев С. С. Общая теория права. Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 290.

⁶⁸ Ниг.: Вопленко Н.Н. Сущность, принципы и функции права. – Волгоград: Изд-во Вол. гос. ун-та, 1998. – С. 45.

⁶⁹ Радько Т.Н. Функции социалистического общенародного права. – Саратов, 1967. – С. 7.

⁷⁰ Реутов В.П. Разграничение функций права и правового регулирования // Правоведение. – 1974. – №5. – С. 22.; Рыженков А.Я. Компенсационная функция советского гражданского права. – Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1983. – С. 9.; Рыженков А.Я. Компенсационная функция советского гражданского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1981. – С. 5.; Сухарев А.Е. Система функций советского трудового права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1987. – С. 5.

медихад, ки то кунун дар мавриди ин масъала нуқтаи назари ягона вучуд надорад. Вале, сарфи назар аз ин, аксарияти муҳаққиқон ба ин назаранд, ки зери мафҳуми функцияҳои қонун бояд самти таъсиргузори қонунӣ ва табиноти иҷтимоии ҳуқуқ фаҳмида шавад⁷¹. Функцияҳои ҳуқуқ аз таъсиррасонии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҳуқуқӣ, рафтору амали шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ иборат аст.

Бояд гуфт, ки ошкор намудани мазмуну моҳияти функцияҳои ҳуқуқ, пеш аз ҳама, таҳқиқоти ҷудогоноро талаб намуда, вале аз хусусиятҳои низоми ҳуқуқӣ вобастагии калон дорад. Функцияҳои ҳуқуқ мусоидат менамояд, ки функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ хубтару самаранок дарк карда шаванд. Агар ҷавобгарии ҳуқуқӣ худ як институти ҳуқуқ бошад, пас табиист, ки функцияҳои он аз функцияҳои ҳуқуқ маншаъ мегирад. Ҳатто, баъзе аз функцияҳои онҳо ба ҳамдигар наздикӣ дошта, онҳо дар якҷоягӣ муносибатҳои ҷамъиятию ҳуқуқӣ ва рафтори иштирокчиёни ин муносибатҳо таъсири назаррас мерасонанд.

Аввалан, функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин таҷассуми функцияи мушаххаси ҳуқуқ ба ҳисоб меравад. Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ин ё он андоза дар раванди татбиқи тамоми функцияҳои ҳуқуқ нақш доранд.

Дуюм, функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тавассути мазмун, моҳият ва табиноти иҷтимоии ҳуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ муайян мегарданд.

Сеюм, мафҳуми «функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ» бояд ҳамзамон ҳам табиноти ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ҳам самти таъсиргузори ҳуқуқӣ ба субъекти ҷавобгариро дар бар гирад.

Чаҳорум, функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ хусусияти мақсаднок дорад. Он бо мақсади таъсиррасонӣ ба шуур ва рафтору шахс татбиқ карда мешавад. Таърифи умумии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд вижагӣ ва махсусиятҳои таъсиргузори қонунии тамоми функцияҳоро ба инобат гирад. Дар миёни функцияҳои ҳуқуқ функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, функцияҳои унсурҳои сохтори ҷавобгарӣ таносуби ҷузъӣ ва кулӣ вучуд дорад.

---

⁷¹ Ниг.: Синюков В.Н. Функции права / Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – С. 154-157.; Теория государства и права / Под ред. Корельского В.М., Перевалова В.Д. – М., 1998. – С. 241.

Мафҳуми «функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ» бояд дар баробари таъиноту мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳамчунин, самти таъсиргузорию қонуниро ба муносибатҳои ҷамъиятӣ инъикос намояд.

Дар низомҳои ҳуқуқи таърихӣ низ ба масъалаи самаранокии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқ, махсусан ба масъалаи татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ диққати хосса дода мешуд. Чунончи И.Б. Буризода қайд менамояд, ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар низомҳои ҳуқуқи мусулмонӣ, аввалан бо мақсади пешгирии хусусӣ ва оммавии ҳуқуқвайронкунӣ татбиқ мегардид. Далели ин гуфтаҳо хусусияти оммавӣ доштани татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ё ҷазоҳо буданд, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ мустаҳкам гардидаанд⁷².

Ш.А. Ишанов мақсади асосии татбиқи ҷазоро дар ҳуқуқи исломӣ, аввалан, подош барои кирдор ва дуюм, ҳамчун ҷораи пешгирикунанда меҳисобад, ки бо мақсади пешгирии содиршавии ҷунин кирдор дар оянда, чи аз тарафи ҷинояткор ва чи аз тарафи аъзоёни дигари ҷамъият, татбиқ карда мешавад⁷³. Ин нуқтаи назарро У.А. Азиззода низ дастгирӣ намуда, қайд менамояд, ки тамоми намудҳои ҷавобгарӣ, ба ин ё он дараҷа, бояд хусусияти ислоҳнамоиро дошта бошанд. Он на танҳо ҳуди гунаҳгорро, ки бевосита ба ҷавобгарӣ мубтало карда мешавад, ислоҳ мекунад, балки дорои оқибатҳои тарбиявӣ барои ҳамагон мебошанд, ки ба ҳуқуқвайронкунӣ майлдоранд⁷⁴.

Амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз қонуниятҳои объективии рушду инкишофи ҷамъият вобастагӣ дорад. Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври тасодуфӣ муқаррар нагардида, ба марҳалаи муайяни инкишофи ҷамъиятӣ мутобиқ карда мешаванд⁷⁵. На фақат эҳтиёҷ ба таъсиргузорию танзимнамоии пайваста ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, балки ҳуди мазмуну шакли ин таъсиргузорӣ тавассути хусусиятҳои ҷамъият, арзишу ормонҳо ва

---

⁷² Ниг.: Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII-начало XX вв.). – Душанбе, 1999. – С. 155.

⁷³ Ниг.: Ишанова Ш.А. Нормы шариата и их применение казийскими судами в Средней Азии до 1924 г.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ташкент, 1992. – С. 18.

⁷⁴ Ниг.: Азиззода У.А. Мақсади ҷазо, хусусиятҳои таъин кардан ва иҷрои он мувофиқи ҳуқуқи мусулмонӣ дар қаламрави Тоҷикистони тоинқилобӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ дар мавзӯи: «Рушди илмҳои ҳуқуқ дар даврони Тоҷикистони соҳибистиклол», бахшида ба 80-солагии академик Тоҳиров Ф.Т. // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2019. – №3(31). – С. 14-22.

⁷⁵ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 340-343.

шароитҳои объективии он мушаххас ва муайян гардидаанд⁷⁶. Таъсири пешгирӣ, тарбиявӣ, ҳуқуқбарқароркунӣ ва сазодиҳии функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ бо зарурати бунёди давлати ҳуқуқбунёд муайян мегардад. Аз ин бармеояд, ки омӯзиши мафҳум ва хусусиятҳои функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки на танҳо аз нигоҳи назариявӣ мафҳуми умумиэътирофшуда ва хусусиятҳои мувофиқи он муайян карда шавад, балки дар такмили қонунгузори амалкунанда низ бобати амалисозии функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ нақши сазовор мегузорад.

Меъёрҳо ва институтҳои ҳуқуқӣ барои расидан ба мақсадҳои муайян амал менамоянд. Ҳангоми қабул ва амалинамояи ҳар яке аз онҳо образи идеалии танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ бо мақсади расидан ба натиҷаи олии эҳтимоли дар раванди муносибатҳои ҷамъиятии тавассути қонун танзимшаванда ба ҳисоб меравад⁷⁷. Ба ҳар як функция мақсади муфиди муайяни ҷамъиятӣ мутобиқат мекунад, ки он ба сифати яке аз воситаҳои дастбӣ бо истифода аз ҷавобгари ҳуқуқӣ барои пешрафти ҷомеа хизмат менамоянд.

Функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ бо ҳам алоқаманд буда, метавонанд мустақиман низ амал намоянд. Гоҳе дар адабиёти ҳуқуқӣ андешае ба назар мерасад, ки мутобиқи он барои ин ё он соҳаи ҳуқуқ ин ё он функция асосӣ ва дигар функция дуюмдараҷа доништа мешавад, ки ин чандон саҳеҳ ва дуруст намебошад. Ин ба ягонагии функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ мухолифат менамояд. Ҳар як функция, дар маҷмӯъ ҷавобгари ҳуқуқиро баён сохта, дар амалисозии мақсадҳои он мусоидат менамояд ва дар миёни онҳо алоқаи зич мавҷуд аст. Дар баъзе маврид фақат аз лиҳози назариявӣ метавон функцияи ҷудоғонаро муайян ва ё ҷудову тасниф намуд. Маҳдуд намудани функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ бояд ба таври комплексӣ сурат гирад: аз рӯйи асос, тартиби татбиқ, субъект, натиҷа ва мақсадҳо. Баъзе аз аломатҳои метавонанд бо ҳам шабоҳат дошта бошанд, вале такрори ҳам нестанд.

---

⁷⁶ Ниг.: Бестугина М.А. Социальная ответственность и назначение гражданско-правовой ответственности в современных условиях (теоретический аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1986. – С. 17.

⁷⁷ Ниг.: Чулюкин Л.Д. Природа и значение цели в советском праве. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1984. – С. 17.

Ҳамин тавр, функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин таъсиргузори мустақим ва ғайримустақими ҳуқуқӣ ба шахсест, ки дорои ҷавобгарӣ мебошад. Худи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар натиҷаи зарурати таъсиргузорӣ ба миён меояд ва он методҳои татбиқи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд. Функцияҳои ҳуқуқ бояд тамоми паҳлуҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ, муқаррарот ва рафтори шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро фаро бигирад. Функцияҳои ҳуқуқ ба даст овардани мақсадҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиеро пайгирӣ менамоянд, ки дар баробари шахс, ҷамъият ва давлат қарор доранд.

1.2. Таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ба қадри кофӣ таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳия нашудааст, аммо чунин кӯшишҳо дар доираи барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ⁷⁸ ба назар мерасанд. Доир ба намудҳои ҷавобгарӣ⁷⁹, дар бораи принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ⁸⁰, дар бораи функцияҳои ҳуқуқ⁸¹, бо мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ⁸² асарҳои гуногуни илмӣ чоп шудааст. Вале, пеш аз ҳама, бояд гуфт, ки доираи фикри мулоҳизаҳо дар бораи намудҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар миёни

---

⁷⁸ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 623.

⁷⁹ Ниг.: Хаджиев А. Юридическая ответственность как средство охраны окружающей среды: дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1988. – 25 с. Попов В.И. Функции юридической ответственности и применение права // Сборник аспирантских работ. – Свердловск: Изд-во Свердловск, ун-та, 1974. Вып. 17. – С. 30.; Собчак А.А. Правовое регулирование хозяйственной деятельности. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – С. 84.; Проблемы общей теории права и государства: учеб. для юрид. вузов / под. ред. В.С. Нерсисянца. – М.: НОРМА, 1999. – С. 497.

⁸⁰ Ниг.: Проблемы теории государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юридлит., 1987. – С. 313-314; Теория государства и права / Под ред. Королёва А.И. Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – С. 525-527; Сенякин И.Н. Понятия признаки и виды юридической ответственности // Теория государства и права. – М.: Юрист, 1998. – С. 513.

⁸¹ Ниг.: Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов: 2000 – 209 с.; Баранов В.М. Теория юридической ответственности: Лекция. – Нижний Новгород: Нижегородский юридический институт МВД РФ, 1998. – С. 36; Заднепровская М.В. Совершенствование института юридической ответственности в условиях формирования правового государства // Советское государство и право. Проблемы развития. – Самара, 1992. – С. 41; Мамутов В.К. Овсиенко В.В. Юдин В.Я. Предприятия и материальная ответственность. – Киев: Наукова думка, 1971. – С. 181.

⁸² Ниг.: Бабаев В.К. Теория государства и права в схемах и определениях – М., 1998. – С. 187.; Черданцев А.Ф. Теория государства и права. – М.: Юрайт, 2000. – С. 318; Теория государства и права. Учебник для вузов / Под ред. В.Н. Корниевского. – М., 2001. – С. 437; Самошенко И.С. Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М., 1971. – С. 96-124; Базылев Б.Т. Цели и функции юридической ответственности. Вопросы теории права и госстроительства. – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1978. – 62 с.; Анфёров А.А. Право личности и юридическая ответственность: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – 169 с.

олимони шуравӣ хеле зиёд аст.

Барои ташаккули институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва такмили қонунгузории кишвар муайян намудани асосҳои таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бисёр муҳим мебошад. Дар адабиёт намудҳои алоҳидаи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба назар мерасад. Аммо, доир ба маҳакҳои таснифи онҳо нуқтаи назари умумӣ ҷой надорад. Мо ба он андеша мебошем, ки таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз моҳият ва махсусиятҳои институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ бармеояд. Бо ин назардошт, дар таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ омилҳои зиёд, аз қабилӣ мақсад, намудҳо ва принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба инобат гирифта шудаанд.

С.С. Алексеев функцияҳои асосии ҷавобгарии ҳуқуқиро дар функцияи ҷаримаӣ ва сазодихӣ мешуморад, ки он ба пешгирии хусусӣ ва умумии ҳуқуқвайронкуниҳо нигаронида шуда, инчунин дар тарбиянамоӣ ва баланд гардонидани шуури одамон нақши муҳим мебозад. Ҳамзамон ӯ тавзеҳ медиҳад: «Дар баробари функцияҳои ҷаримаӣ ва сазодихӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад вазифаҳои ҳуқуқбарқароркунӣ, пешгирикунӣ ва тарбиявино иҷро намояд»⁸³.

Оид ба проблемаи тасниф ва намудҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар адабиёт фикру мулоҳизаҳои ягона мавҷуд нест. Ин дар ҳолест, ки муайян ва дақиқ будани намудҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои амалияи татбиқи ҳуқуқ бисёр муҳим мебошад. Новобаста аз ин, аз мазмуни андешаҳои муаллифон хулосабарорӣ намуда, якчанд функцияҳои умумиэътирофшудаи ҷавобгарии ҳуқуқиро ҷудо кардан мумкин аст. Бояд ёдовар шуд, ки асоси чунин таснифот хусусиятҳои намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳсуб меёбад (ҷиноятӣ, маъмурӣ, маданӣ, интизомӣ).

Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода, функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба функцияи сазодихӣ, ҳуқуқбарқароркунӣ, огоҳсозӣ, тарбиявӣ, муҳофизавӣ ва

---

⁸³ Ниг.: Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций. В 2 т. Т 1. – Свердловск, 1972. – С. 374; Проблемы теории государства и права / Под. ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 313.

танзимӣ чудо мешавад⁸⁴.

Ҳамзамон, функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба ташкилӣ ва махсус чудо карда мешавад. Ба функсияҳои ташкилӣ ҳифзи ҷамъият, давлат ва шахс аз ҳуқуқвайронкуниҳо, ҳифзи ҳуқуқ, функсияи идеологӣ, тарбиявӣ-педагогӣ ва функсияи психологиро дохил менамоянд. Функсияҳои махсуси ҷавобгарӣ бошад, фарогири функсияи ҷаримавӣ, сазодиҳӣ, функсияи ислоҳ ва азнавтарбиянамӯй мебошанд⁸⁵.

Вале А.А. Собчак танҳо функсияҳои сазодиҳӣ, барқароркунӣ (ҷубронӣ)-и ҷавобгарии ҳуқуқиро⁸⁶ чудо намуда, функсияи ислоҳнамоии шахси гунаҳгорро қайд накардааст. Ба андешаи муҳаққиқони дигар, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ду мақсади асосӣ дорад – муҳофизати тартиботи қонунӣ ва тарбияи шахрвандон. Мақсади аввал бо воситаҳои зерин амалӣ мегардад: 1) имконияти ба ҷавобгарӣ кашидан ва ҳавасманд намудани шахс ба худдорӣ аз амалҳои ғайриқонунӣ; 2) барқарор намудани муносибатҳои вайроншудаи ҷамъиятӣ ва тартиботи қонунӣ, огоҳии умумӣ ва хусусӣ оид ба ҳуқуқвайронкуниҳо⁸⁷.

Дар айни замон проблемаи муайян кардани намудҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, гарчанде муҳимтар шуда бошад ҳам, бо вучуди ин доир ба ин масъала фикру мулоҳизаҳои ягона мавҷуд нест. Чунончи, В.К. Бабаев танҳо се функсияи ҷавобгарии ҳуқуқиро чудо мекунад: ҷаримавӣ; тарбиявӣ; ҷубронсозӣ⁸⁸. Дар ин маврид муаллиф ду функсия (сазодиҳӣ ва ҳам пешгирӣ)-ро дар зери як ибора – ҷаримавӣ муттаҳид намудааст.

Н.Н. Вопленко бошад, чор функсияи ҷавобгарии ҳуқуқиро чудо мекунад: профилактикӣ, репрессивӣ, барқароркунӣ, иттилоотонӣ. Дар ин маврид муаллиф арзиши иттилоотии функсияҳои пешгирикунанда ва сазодиҳиро

---

⁸⁴ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 689-690.

⁸⁵ Ниг.: Галаган И.А. Теоретические проблемы административной ответственности по советскому праву. – М., 1971. – С. 23.

⁸⁶ Ниг.: Собчак А.А. О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности // Известия вузов. Правоведение. – 1968. – №1. – С. 50.

⁸⁷ Ниг.: Раҷабзода С.А. Асосҳои таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Асосҳои таҳкими истисноияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ». – Душанбе, 2022. – С. 130-135.

⁸⁸ Ниг.: Бабаев В.К. Теория государства и права в схемах и определениях. – М., 1998. – С. 87.

ҳамчун функцияи алоҳида ҷудо кардааст⁸⁹. Илова бар ин, ӯ пешниҳоди худро бо ягон далели мушаххас тасдиқ намекунад.

И.Н. Сенякин функцияҳои асосии ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ ва тарбияи одамон шуморида, дар айни замон таъкид мекунад: «Дар баробари ҷазо ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияи ҳуқуқбарқароркуниро иҷро мекунад»⁹⁰. Т.Н. Радко ба мавҷудияти функцияи сазодиҳӣ, ҷубронсозӣ, тарбиявӣ ва пешгирӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ ишора карда, қайд мекунад, ки функцияи сазодиҳии ҷинояткор дар ҳамаи намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ (ҷиноятӣ, интизомӣ, маъмурӣ, маданӣ) ҷой дорад. Он дар сарзаниш намудани корманд барои вайрон кардани интизومي хизматӣ, дар ҷаримае, ки шаҳрванд барои вайрон кардани қоидаҳои ҳаракати роҳ, барои ҷинояти содиркардааш аз озодӣ маҳрум карда мешавад, ифода меёбад. Дар баробари ин, сазо на ҳамеша охири ҷавобгарӣ аст⁹¹.

Дар баробари амалисозии функцияи сазодиҳӣ дар раванди амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, якҷоя функцияи тарбиявӣ низ амалӣ мегардад. Функцияи мазкур дар таъсиррасонӣ ба шуури шахси гунаҳгор, ташаккули муносибати мусбат ба талаботи қонунҳо, муносибати эҳтиромона ба ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои дигар шаҳрвандон ифода меёбад. Функцияи тарбиявӣ ба ташаккули ангезаҳои мусбат, амалҳои барои ҷамъият ғоиданок, амалҳои қонунӣ дар шахсе, ки ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашида мешавад, нигаронида шудааст⁹².

Функцияи пешгирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо функцияи огоҳсозии ҷавобгарӣ низ зич алоқаманд аст. Ба андешаи С.Д. Муқимов, шартҳои дарки масъулияти байниҳамдигарии шаҳрванд ва давлат бояд иҷро шавад, яъне давлат на бо маҷбурсозии тарсу воҳима, балки бо муносибати озодона, садоқат, мардонагии шаҳрвандӣ, ҷасорати ташаббускорона интизомро

---

⁸⁹ Ниг.: Вопленко Н.Н. Сущность, принципы и функции права. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1998. – С. 45.

⁹⁰ Сенякин И.Н. Понятие, признаки и виды юридической ответственности // Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. И.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юрист, 1998. – С. 543.

⁹¹ Ниг.: Радко Т.Н. Презумпция невиновности и юридическая ответственность: лекция. – М.: Московская академия МВД России, 2000. – С. 21.

⁹² Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – С. 47.

барқарор созад⁹³. Давлат ва ҷамъият ба он манфиатдор мебошанд, ки шаҳрвандон ҳам аз имконияти ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қоидаҳои муқарраршудаи рафтор ва ҳам аз ҳодисаҳои воқеии ба он кашидани гунаҳкорони воқеӣ воқиф гарданд. Ин, дар навбати худ, ба шуур, мақсад ва муносибати одамон таъсир мерасонад.

Давлат ва ҷамъият барои баланд бардоштани самаранокии функцияи пешгирии ҷавобгарию ҳуқуқӣ, ташаккули шуури баланди ҳуқуқии шаҳрвандон, ташаккули муносибати дуруст ба қонун, то ки онҳо ба ягон кирдори ғайриқонунӣ роҳ надиханд, ҳамеша тадбирҳои гуногун меандешанд.

Функцияи ҷубронсозии ҷавобгарию ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ба ҷуброни зарари расонидаи гунаҳкор нигаронида шуда, ҳадафи он ҷуброни зарари расонидаи ҷинояткор мебошад, то ҷабрдида дар ҳамон шароите, ки содир шуда буд, пеш аз ҷиноят: (ашёи дуздидашуда баргардонида ё арзиши он ҷуброн карда шудааст, товони зиён аз амали ғайриқонунии тарафи дигар, ғоидаи аздастрафта ва ғ. ҷуброн карда мешавад) идома диҳад⁹⁴.

А.А. Анферов дар баробари функцияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ функцияҳои иттилоотӣ (пешгӯйӣ), профилактикӣ-тарбиявӣ ва ҷубронсозиро номбар намуда аст⁹⁵. А.С. Шабуров функцияи ташкилӣ (танзимкунӣ)-и ҷавобгарию ҳуқуқиро илова мекунад. Онҳо мавҷудияти функцияи танзимкунандаро бо он асоснок мекунанд, ки ҳуқуқ вазифадор аст, то муносибатҳои ҷамъиятиро танзим намояд. Ба унсурҳои мазмуни функцияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ М.П. Трофимова «... мавзӯҳои он, объектҳои таъсир, роҳҳо ва воситаҳои иҷрои он, далелҳои воқеӣ ва расмиро шомил менамояд»⁹⁶.

Доир ба функцияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ мавқеи Н. Малейна чунин ифода ёфтааст: «Ҷавобгарию ҳуқуқӣ функцияҳои пешгӯйӣ (пешгӯйӣ-тарбиявӣ),

⁹³ Ниг.: Муқимов С.Д. Фаҳмиши фарҳангии ҳуқуқҳои инсон / Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 185.

⁹⁴ Ниг.: Азиззода У.А., Раҷабзода С.А. Ҷавобгарию ҳуқуқӣ ҳамчун чораи маҷбуркунии давлатӣ / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №2. – С. 241-247; Радько Т.Н. Презумпция невиновности и юридическая ответственность: Лекция. – М.: Московская академия МВД России, 2000. – С. 21.

⁹⁵ Ниг.: Анферов А.А. Право личности и юридическая ответственность: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – С. 131.

⁹⁶ Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С. 30.

репрессивӣ (сазодихӣ), чубронсозӣ (барқароркунӣ ва огоҳонӣ) дорад». Дар ин қатор функцияҳо танҳо огоҳонӣ илова гардидааст. Ба мавқеи мазкур А.Н. Белякова муҳолиф буда, онро беасос ва такрори функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки хусусияти огоҳнамоӣ низ дорад, мешуморад⁹⁷. А.А. Иванов функцияи «муҳофизати қонуният»-ро илова кардааст⁹⁸.

Мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ ӯ ҳифзи тартиботи ҳуқуқи ро медонад, ки он бояд тавассути функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ (сазодихӣ, тарбиявӣ, чубронсозӣ) ба даст оварда шавад. Ҳамин тавр мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар функцияҳои он мушаххас дарҷ шудаанд, ки ба андешаи ӯ миёни мафҳумҳои «мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ» ва «функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ» фарқ гузошта намешавад. Вале ин андешаро В.В. Лазарев, А.В. Малко ва В.С. Нерсесянс ҷонибдорӣ накарда мақсад ё мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқи аз ҳам ҷудо менамоянд⁹⁹.

Инчунин, бояд гуфт, ки баъзе олимони инкор мекунанд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои функцияҳои ҳуқуқӣ мебошад. Ба андешаи В.М. Горшенева, «ҷавобгарӣ хислати шахсӣ дорад ва аз ин рӯ, масъалаи ба ном функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқи қонунӣ дониш мумкин нест. Танҳо ҷораҳои маҷбурии давлатӣ функция доранд. Ин мавқеъ аз он сабаб аст, ки муаллиф ҷавобгарии ҳуқуқи ҳамчун «қобилияти аз ҷониби давлат эътирофшудаи субъекти ҳуқуқ чихати ҷавобгарӣ барои рафтори ғайриқонунии худ ва татбиқи ҷораҳои маҷбурии давлатӣ дар шакли маҳрум кардан аз имтиёзҳои дар ихтиёраш қарордошта фаҳмида мешавад»¹⁰⁰. Баъзе муаллифон ба мавҷудияти зерфункцияҳо дар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ишора мекунанд¹⁰¹.

Яке аз асосҳои таснифи дигари функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин мақсадҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин,

⁹⁷ Ниг.: Белякова А.М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда: теория и практика. – М., 1986. – С. 15.

⁹⁸ Ниг.: Иванов А.А. Цели юридической ответственности, её функции и принципы // Государство и право. – М., 2003. – С. 67.

⁹⁹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 639.

¹⁰⁰ Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социальном обществе. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 96.

¹⁰¹ Ниг.: Мордовец А.С. Гуманизм как принцип юридической ответственности граждан в советском праве: дис. ... канд.юрид. наук. – М., 1983. – С. 120.

функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро вобаста ба принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тасниф менамоянд. Бо ин назардошт, мо чунин функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро қобили қабул меҳисобем: сазодихӣ, ҷаримаӣ, пешгирӣ, ҷубронсозӣ ва тарбияӣ. Функсияҳои мазкур ба мақсаду принципҳои намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқ буда, дар амалисозии он нақши калон мегузоранд. Дар айни замон якчанд таснифи ҷавобгарии ҳуқуқӣ вучуд дорад. Таснифи маъмултарин вобаста ба хусусияти намуди ҳуқуқвайронкунӣ мебошад. Аслан, ин таснифоти намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобаста ба чор соҳаи муҳимтарини ҳуқуқ (ҷиноятӣ, маъмурӣ, маданӣ, интизомӣ) сурат мегирад.

Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бар хилофи функсияҳои пешгирӣ (огоҳсозӣ) аз рӯйи намудҳои ҷавобгарӣ нобаробар тақсим шудаанд. Сабабҳои ин дар хусусиятҳои муносибатҳои танзимшаванда аст. Нобаробар сурат гирифтани тақсимои функсияҳои ҷавобгарӣ дар таҳлил ва муқоисаи намудҳои ҷавобгарӣ боиси ба миён омадани як қатор суолҳо мегардад. Сатҳ ва дараҷаи таносуби функсияҳо нисбат ба ҳар як намуди ҷавобгарӣ, бештар амалӣ гардидани функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ нисбат ба намудҳои ҳуқуқвайронкуниҳо, ифодаи мазмунии онҳо вобаста ба ҳар як намуди ҷавобгарӣ, усулу воситаи асосии ба амал баровардани ҳуқуқвайронкуниҳо, саҳми алоҳидаи ҳар кадоми онҳо дар пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ба тартиб даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва м.и. проблемаҳои мавҷудаи ин самт ба ҳисоб мераванд¹⁰².

Мусаллам аст, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ оид ба ҷавобгарии маданӣ бартарии бечунучаро дар амалишавии функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, махсусан дар функсияи ҷубронсозӣ доранд. Чунин тақсимнамоии саҳми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ миёни намудҳои ҷавобгарӣ, пеш аз ҳама, бояд оқибатҳои зарароварро бо роҳи пешгиринамӣ, барқароркунӣ ва ҷуброни зарари расонидашуда бартараф намояд. Яъне, мазмуни (моҳияти) он бо функсияи ҷубронсозӣ ва барқароркунанда хос буда, хусусиятҳои ин намуди

---

¹⁰² Раҷабзода С.А. Асосҳои таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Асосҳои таҳкими истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ». – Душанбе, 2022. – С. 130-135.

чавобгариро ташкил медиҳад. Чавобгарию маданӣ, чуброни зиён, пеш аз ҳама, ба қонунгардонидан ва ҳимояи манфиатҳои субъектҳои ҳуқуқҳои вайроншуда ниғаронида шудааст. Хусусияти чавобгарию маданӣ дар он аст, ки вай асосан, на ба субъектҳои чавобгарӣ, на ба мақоми ҳуқуқии ӯ, балки ба манфиатҳои моддӣ ӯ таъсир мерасонад¹⁰³.

Дар меъёрҳои чавобгарию қиноятӣ, маъмурию, интизомӣ мо баръало бартарию функцияҳои қаримавӣ ва сазодиҳиро мебинем. Меъёрҳои ин намудҳои чавобгарӣ бевосита то воно зарар надида, худ ба худ ба чуброни моддӣ зарар оварда намерасонанд. Бар хилофи қонунгузорию маданӣ, татбиқи онҳо на ҳамеша бо зарар алоқаманд аст. Ба андешаи Н.М. Шодизода, дар тафовут аз чавобгарию интизомӣ, ҳуқуқи маъмурию ва ҳуқуқи маданӣ, он танҳо барои содир кардани қиноят татбиқ карда мешавад¹⁰⁴.

Дар ин ҷо бисёр меъёрҳои эҳтиётӣ бо ҳосиятҳои расмӣ мавҷуданд. Меъёрҳои ин гурӯҳ аксуламали давлатро барои таҷовуз ба тартиботи муқарраршуда ва дар қонун муқарраргардидаи муносибатҳои ҷамъиятиро ифода мекунанд¹⁰⁵. Дар ин ҷо объекти таъсири ҳуқуқӣ, чун қоида, манфиатҳои шахсӣ, вазъи ҳуқуқии субъектҳои чавобгарӣ мебошад. Бояд тазаққур дод, ки дар м. 62 Кодекси меҳнати ҚТ истилоҳи «ҷазои интизомӣ» истифода шудааст. Пешниҳод карда мешавад, ки дар Кодекси меҳнати ҚТ истилоҳи «ҷазои интизомӣ» ба «муҷозоти интизомӣ» иваз карда шавад.

Барои муайян кардани дараҷаи ҷазо ва муқаррар намудани меъёрҳои гуногуни ҷазодиҳӣ омилҳои зиёд ба назар гирифта мешаванд: маблағи зарар, тақрори қиноят ретсидивист, вақт, макон, олот, усулҳои содир кардани қиноят, шакли гуноҳ, предмет дар бораи қиноят ва ғ. Маҳз дараҷаи мавҷудияти унсури ҷазо, мувофиқи дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ ва дигар омилҳои криминогенӣ, меъёри таҳассусии фарқ кардани ин намуди чавобгарӣ мебошад. Сарборию ҳадди аксарро меъёрҳои чавобгарию қиноятӣ

¹⁰³ Ниг.: Бобохонов Ф.А. Зарари маънавий: мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои он // Паёми Донишкадаи омӯзгорию Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – №3 (3). – С. 52.

¹⁰⁴ Ниг.: Шодизода Н.М. Мафҳум ва моҳияти чавобгарию қиноятӣ ҳамчун намуди чавобгарию ҳуқуқӣ // Қонунгузорӣ. – 2021. – №4 (44). – С. 137.

¹⁰⁵ Ниг.: Хаджиев А. Юридическая ответственность как средство охраны окружающей среды: дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1988. – С. 52.

ба дӯш мегиранд¹⁰⁶.

Ҳадди нисбатан заифи сазодихӣ дар меъёрҳои ҷавобгарии маъмури ифода ёфтааст, ки дар баъзе маврид имкон медиҳад, то дар бораи бартарияти функцияи ҷаримаӣ сухан ронем.

Ба андешаи мо, на ҳама намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҷмуи пурраи функцияҳои дар боло зикршударо доранд. Дар намуди алоҳидаи ҷавобгарӣ ин ё он функция метавонад мавҷуд набошад. Мавҷудияти таносубии ифодаи функцияҳои ҷавобгарии аз намуди ҷавобгарӣ ва саҳми он дар танзим намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ иборат мебошанд. Чи гуна фаро гирифтани, комилан танзим намудани соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, то кадом сатҳ иҷро шудани ҳар як намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар соҳаи дахлдор ба самаранокии тамоми механизми ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад.

Меъёри навбатии таснифбандии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар асоси принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ гузаронида мешавад. Илми муосир ба масъалаи таҳқиқу баррасии принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ нишон медиҳад, ки ба қадри лозим ва дар ҳадди кофӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтани мушкилоти мавриди назар дарак медиҳад¹⁰⁷.

Ба андешаи З.Х. Зокирзода, принципи ҳуқуқ гуфта, ақидаҳо, арзишҳо, асосҳои пешабарандаи ҳуқуқро меноманд, ки фарогири ақидаҳои баробарӣ, озодӣ ва адолат буда, дар ниҳоят моҳияти ҳуқуқро инъикос менамояд¹⁰⁸.

Татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба риояи як қатор принципҳо асос меёбад. Принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ принципҳои зеринро дар бар мегирад:

---

¹⁰⁶ Ниг.: Камолов З.А. Система наказаний по Уголовному кодексу Республики Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2009. – С. 4-5.

¹⁰⁷ Ниг.: Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ: таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2022. – 207 с.; Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №4. – С. 220-228; Раҷабзода С.А. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун ҷораи маҷбуркунии давлатӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №2. – С. 241-247.; Раҷабзода С.А. Ҷавобгарии ҳуқуқи позитивӣ (мусбӣ, перспективӣ) // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳайати устодону кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ (солҳои 2019-2021)» ва «400-солагии Миробид Сайидои Насафӣ». – Душанбе, 2019. – Ҷ. 2. – С. 127-128.; Раҷабзода С.А. Асосҳои таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Асосҳои таҳкими истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ». – Душанбе, 2022. – С. 130-135.; Шодизода Н.М. Баъзе масъалаҳои принципҳои умумӣ-ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ / Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 201.

¹⁰⁸ Ниг.: Зокирзода З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Ашӯриён», 2021. – С. 15.

қонунӣ будани ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, одилона будани ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ба мақсад мувофиқ будани он¹⁰⁹, фардиқунонӣ, инсондӯстӣ, ҷавобгарӣ танҳо барои кирдорҳои гунаҳкорона¹¹⁰. Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода, ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба принципҳои зерин таъяс мекунад: қонуният, асоснокии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, адолат, инсондӯстӣ, эҳтимолияти бегуноҳӣ¹¹¹. Ш.М. Исмоилов чунин номгӯи принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро пешниҳод менамояд: принципи қонуният, принципи адолат, принципи ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, принципи мақсаднокӣ, принципи фардиқунонии ҷазо, принципи эҳтимолият¹¹².

Принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ҷавобгарии ҳуқуқиро муайян намуда, дар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ инъикос меёбанд. Мавҷудияти функцияи сазодиҳӣ аз бисёр ҷиҳат бо принципи ногузирии ҷавобгарӣ муайян карда мешавад. Ба андешаи У.А. Азиззода ва Н.М. Шодизода принципи ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ пешбинӣ менамояд, ки тамоми ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ бояд ошкор гардида, нисбати онҳо ҷазо ё ҷораи дигари ҳуқуқӣ таъин карда шавад¹¹³.

Агар принципи ногузирии мавҷудияти ин функцияро пешакӣ муайян кунад, пас, принципҳои адолат, фардиқунонӣ, қонуният, гунаҳгории кирдор ба статика ва динамикаи ин функция таъсири танзимкунанда доранд. Ба шарофати ин принципҳо ҷавобгарӣ, ҷазо, маҳкумсозӣ ва ғ. ҳамчун сазои кирдори содиркарда ё ҳадаф табдил намеёбад, ҳуди функцияи сазодиҳӣ хусусияти фардиқунонӣ, қонунӣ ва адолатро пайдо мекунад.

Функцияи пешгирӣ бо принципи ногузирии ҷавобгарӣ, ки на танҳо ногузирии ҷавобгарӣ ва ақсуламали давлат ба ҳуқуқвайронкунӣ, балки ҳамчун ногузир будани уҳдадориҳо низ фаҳмида мешавад. Моҳияти

¹⁰⁹ Ниг.: Теория государства и права / Под ред. А.И. Королёва. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – С. 525.

¹¹⁰ Ниг.: Радько Т.Н. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: Российская академия адвокатуры, 2001. – С. 306.

¹¹¹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 690.

¹¹² Ниг.: Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод. – Душанбе: «Деваштич», 2008. – С. 269.

¹¹³ Ниг.: Азиззода У.А., Шодизода Н.М. Принципҳои умумӣ-ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – №1 (37). – С. 28.

функсияи пешгирӣ ва ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ на танҳо дар таҳдиди ҷавобгарӣ ва ҷазо, балки дар таъмини рафтори қонунии субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ низ ифода меёбанд. Функсияи пешгирӣ бо дигар принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқаманд аст. Вале, ин ҳамкорӣ ва алоқамандӣ назар ба принципи ногузирӣ камтар намоён аст. Муносибат бо принципи адолат, ки кори дурусти пешгирӣ ва ислоҳсозиро таъмин мекунад, махсусан кайд карда мешавад. Принципҳои адолати судӣ дар иҷрои функсияи пешгирӣ нақши ёрирасон доранд, ки он дар таъмини самаранокии ин функсия ифода меёбад¹¹⁴.

Функсияи дигар барқароркунӣ мебошад, ки қисмате аз функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ буда, бо сазодиҳӣ амалӣ гардида, бо он зич алоқаманд аст. Хусусияти функсияи мазкур дар он аст, ки мувофиқи он бояд муносибатҳои вайронгардидаи ҷамъиятӣ ба ҳолати пештара баргардонида шаванд. Амалигардии ин функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат ба принципҳои адолат ва ногузирии ҷавобгарӣ вобаста аст. Ногузирии ҷавобгарӣ на танҳо бо иҷрои маҷбурсозии ҳатмии давлатӣ оид ба адои таъсиррасонии ногувор барои содир кардани ҳуқуқвайронкуниҳо, балки бо ҳатман барқарор кардани муносибатҳои ҷамъиятии вайроншуда алоқаманд мебошад¹¹⁵.

Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд ба принципҳои бунёдӣ (принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ) мувофиқ бошад, аз ин рӯ, онҳоро ҳамчун асоси меъёр гирифтани қонун дуруст нест. Мақсади ҷавобгарии ҳуқуқиро метавон ҳамчун асоси меъёри таснифоти функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муайян кард.

Мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ унсури пешбарандаи ташаккули назарияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад. Ба андешаи У.А. Азиззода ва Н.М. Шодизода, мувофиқи мақсад будан ба маънои мутобик будани чораҳои таъсиррасонӣ бо мақсади ҷавобгарии ҳуқуқие мебошад, ки нисбат ба шахси

---

¹¹⁴ Ниг.: Сенякин И.Н. Понятие, принципы, виды юридической ответственности // Теория государства и права. – М.: Юристъ, 1998. – С. 547.

¹¹⁵ Ниг.: Азиззода У.А., Шодизода Н.М. Принципҳои умумӣ-ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуни ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – №1 (37). – С. 29.

ҳуқуқвайронкунанда ба қор бурда мешаванд¹¹⁶.

Ҳама муҳаққиқоне, ки институти ҷавобгарии ҳуқуқиро таҳқиқ намудаанд, бар он назаранд, ки мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар функцияҳои он муайян шудааст ва мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияҳои онро муайян менамоянд¹¹⁷. Сарфи назар аз тафовути нуқтаҳои назари олимони оид ба намудҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷанбаи мақсаднокии функцияҳо яқхела аст¹¹⁸. Ақидае мавҷуд аст, ки тамоми ҷазоҳо ба ин ё он дараҷа бояд хосиятҳои ислоҳиро дошта бошанд. Онҳо на танҳо ҳуди ҷинояткорро, ки бевосита ба ҷазо мубтало карда мешавад, ислоҳ мекунанд, балки дорони оқибатҳои тарбиявӣ барои шахсоне, ки ба ҳуқуқвайронкунӣ майл доранд, мебошанд¹¹⁹.

Таҳлили меъёрҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ дар тамоми давраи инкишофи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ нишон медиҳад, ки ҷазо на ҳамеша яқхела ба тамоми маҳкумшудагон таъсир кардааст. Он ҳамеша ба сатҳи инкишофи равонӣ ва физиологии шахсе, ки мавриди ҷазодиҳӣ қарор дода мешавад, вобаста аст¹²⁰.

И.Н. Тихоненко мақсади функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро ба муҳофизати қонун ва тартибот, тарбияи шаҳрвандон, тарбияи адолати иҷтимоӣ, пешгирӣ кардани ҳуқуқвайронкуниро ҷудо менамояд¹²¹. А.С. Шабуров пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, ҷазо додани гунаҳкорон, ба вучуд

---

¹¹⁶ Ниг.: Азиззода У.А., Шодизода Н.М. Принципиҳои умумӣ-ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – №1 (37). – С. 29.

¹¹⁷ Ниг.: Проблемы общей теории права и государства: учеб для юр. вузов / Под ред. С.С. Нерсесянц. М.: НОРМА, 1999. – С. 497; Проблемы теории государства права / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 313.; Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 1994. – С. 207.; Анфёров А.А. Право личности юридическая ответственность: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – С. 123.; Азаров Н.И. Теория государства и права: конспект лекций и методических указаний. – М.: Международный университет Бизнеса и Управления, 2001. – С. 119.; Трафимова М.П. Функции юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2000. – С. 54.; Хаджиев А. Юридическая ответственность как средство охраны окружающей среды: дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1988. – С. 60.; Тихоненко И.Н. Основание освобождения от юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – С. 42.

¹¹⁸ Ниг.: Раҷабзода С.А. Асосҳои таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Асосҳои таҳкими истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ». – Душанбе, 2022. – С. 130-135.

¹¹⁹ Ниг.: Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв.). – Душанбе, 1999. – С. 159.

¹²⁰ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция понимания преступления и наказания в древних государствах таджиков // В сборнике: права человека: в международном и национальном праве. Сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института МГПУ. – М., 2015 – С. 170-171.

¹²¹ Ниг.: Тихоненко И.Н. Основание освобождения от юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – С. 42.

овардани тартибот ва танзими муносибатҳои ҷамъиятиро ҳамчун мақсади функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ манзур намудааст¹²². М.И. Трофимова мақсади функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқии пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, тарбияи шахрвандии ғаъол, ҷазо додани ҷинояткорон, барқарор кардани муносибатҳои ҷамъиятиро ҷудо менамояд¹²³. А.П. Чирков мақсади функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқии пешгирии ҳуқуқвайронкуниро дар тарбия намудани шахсе, ки ҳуқуқвайронкунӣ содир кардааст, ироа менамояд¹²⁴. А. Иванова қайд менамояд, ки мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, тарбияи шахрвандон дар руҳияи эҳтиром ба қонун мебошад¹²⁵.

Таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад. Аз ин нуқтаи назар, ҷудо кардани чунин функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз қабилӣ: сазодихӣ, ҷаримаӣ, пешгирӣ, ҷубронсозӣ, тарбияӣ комилан мувофиқ аст.

Миёни функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ функсияи пешгирӣ хусусияти универсалӣ дорад, чун он ба ҳама намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ хос буда, ғайр аз ин, дар ҳама намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба як андоза татбиқ карда мешавад.

Ба андешаи А. Ҳочиев, тамоми намудҳои ҷавобгарии дигар, нисбат ба пешгирӣ, хусусияти тобей (хизматӣ) доранд ва дар ниҳоят ба иҷрои он нигаронида шудаанд. Яъне, онҳоро метавон ҳамчун воситаи махсус, роҳҳои амалигардонии функсияи пешгирӣ баррасӣ кард¹²⁶.

Мақсади функсияи пешгирӣ аз пешгирии иҷро нагардидани уҳдадорихо ва вайрон кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ, пешгирии оқибатҳои ҳуқуқвайронкунӣ, ки боиси ҳалалдор гардидани тартиботи муқарраргардидаи ҷамъиятӣ, баробарию осоиши ҷомеа, инчунин вазъи

---

¹²² Ниг.: Шабуров А.С. Юридическая ответственность // Теория государства и права / Под. ред. В.М. Корельского, В.Д. Первалова. – С. 420.

¹²³ Ниг.: Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С. 30.

¹²⁴ Ниг.: Чирков А.П. Ответственность в системе законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1989. – С. 11.

¹²⁵ Ниг.: Иванов А.А. Цели юридической ответственности, её функции и принципы // Государство и право. – М., 2003. – №6. – С. 66.

¹²⁶ Ниг.: Хаджиев А. Асари зикршуда. – С. 50.

дурусти ваъолияти мақомоти давлатӣ мегардад, иборат мебошад.

Воқеан, меъёри ҳуқуқие, ки функцияи пешгирии ҷавобгари хуқуқиро иҷро менамояд, барои пешгирӣ намудани кирдорҳое, ки боиси вайрон кардани вазъи баробарӣ мегарданд, пешгирии идомаи ин амалҳо баъди огоҳӣ ва дигар чораҳои барои пешгирӣ андешидашуда равона шудаанд.

Функцияи пешгирии ҷавобгари хуқуқӣ аз он сабаб ба амал меояд, ки чазо додани шахси гунаҳгор худ аз худ ба мақсад табдил намеёбад. Он воситаи огоҳсозии содир намудани кирдорҳои нав мебошад. Пешгирии умумӣ ва махсус вучуд дорад. Хусусияти пешгирии умумӣ таъсири меъёрҳои ҷавобгари хуқуқӣ (уҳдадорихои хуқуқӣ ва мамнуиятҳои хуқуқӣ) ба шуури одамон мебошад, ки натиҷаи он дарки воқеияти таҳдиди татбиқи ҷавобгари хуқуқӣ аз эҳтимоли содир кардани кирдори мушаххас нисбати он мебошад.

Ба андешаи И.С. Самошенко ва М.Х. Фарукшин, «нишонаи чораҳои маҷбуркунии давлатӣ ҳангоми вайрон кардани манъи қонунӣ истифодашаванда, ҳамчун таҳдиди давлат ба шахсоне, ки намехоҳанд, талаботи қонунро эҳтиром кунанд, амал мекунад»¹²⁷. Пешгирии умумӣ фавран пас аз эътибор пайдо кардани меъёри ҷавобгари хуқуқӣ сурат мегирад. Моҳияти функцияи пешгирӣ аз он иборат аст, ки он ангезаи рафтори минбаъдаи ношоҷимро бозмедорад. Он бо татбиқи функцияи ҷаримаӣ ва маҳдудсозии имконияти минбаъдаи шахс, ки ҳуқуқвайронкунӣ содир кардааст, алоқаманд буда метавонад.

Хулосаи мазкурро бо он асоснок намудан мумкин аст, ки татбиқи оқибатҳои номатлуб нисбати ҳуқуқвайронкунӣ шахсро аз такроран содир намудани чунин кирдор дар оянда бозмедорад ва водор месозад, ки қонун ва масъулияти иҷтимоии худро риоя ва иҷро намояд. Дар натиҷа аз тарси гирифтӣ шудан ба ҷавобгари такрорӣ шахс аз содир намудани рафтори ношоҷим дар оянда худдорӣ мекунад.

Ба ақидаи Н.С. Малейн, моҳияти ҷавобгари хуқуқиро аз рӯйи се хусусият дарк кардан мумкин аст: 1) пеш овардани оқибатҳои манфӣ ва ногувор ба ҳуқуқвайронкунанда; 2) маҳкум кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ; 3)

---

¹²⁷ Самошенко И.С., Фарукшин М.Х. Асари зикршуда. – С. 116.

хусусияти маҷбуркунии давлатӣ доштани он. Моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқиро чораи ҷавобгарӣ – ҷазо барои кирдори зиддиҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Ҷавобгарие, ки дорои чунин хусусият нест, ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътироф карда намешавад¹²⁸. Чунин нишона ва хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ» низ дарҷ гардидаанд¹²⁹.

Р.Ш. Сотиволдиев қайд мекунад, ки истилоҳи “маҷбуркунии давлатӣ” ба маънои мазмун ва моҳияти ҳуқуқии чораҳои маҷбуркунии давлатӣ фаҳмида мешавад ва бинобар рушди давлатҳои демократию ҳуқуқбунёд, истилоҳи мазкурро “маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ” иваз мекунад.¹³⁰ Ба ин ақида розӣ шудан мувофиқи мақсад аст, зеро чораҳои маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ дар заминаи вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқ ба вучуд меоянд¹³¹.

Бояд гуфт, ки профилактикаи (пешгирии) хусусӣ қариб ҳамеша таъсири профилактикии (пешгирии) умумӣ дорад, зеро факти татбиқи ҷазо, чун қоида, ба доираи васеи одамон маълум мегардад.

Миёни намудҳои алоҳидаи функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавқеи махсусро функцияи сазодиҳӣ ишғол менамояд. Баъзе олимони ин функцияро функцияи асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ меноманд. Масъалаи функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар асарҳои И. Ной, И.И. Карпетс, И.Я. Козаченко, М. Мелентева, В.Г. Смирнова, М. Шаргородский ва дигар олимони мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст, вале аз наشري баъзе асарҳо зиёда аз 50 сол гузаштааст, ки дар давоми ин муддат муносибатҳои ҷамъиятӣ ва қонунгузориҳои ҷорӣ хеле тағйир ёфтааст.

Чунончи, М.В. Заднепровская менависад: «Функцияи асосие, ки мавқеъ ва нақши ҷавобгарии ҳуқуқро дар механизми ҳифзи ҳуқуқ муайян месозад, функцияи сазодиҳӣ барои ҷинояти содиршуда мебошад»¹³². Объекти функцияи сазодиҳӣ шахсе доништа мешавад, ки бо содир намудани кирдори муайян - вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ ва иҷро накардани уҳдадорихои

¹²⁸ Ниг.: Малейн Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. – М., 1968. – С. 19.

¹²⁹ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқ, профессор, узви вобастаи АИ ҶТ Маҳмудов М.А. – Душанбе, 2004. – С. 531.

¹³⁰ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2014. – С. 619-620.

¹³¹ Ниг.: Азиззода У.А., Рачабзода С.А. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2021. – №4 (36). – С. 5-15.

¹³² Заднепровская М.В. Социальные функции юридической ответственности / Общество. Право. Власть. 41. Современные проблемы правовой реформы. – Волгоград, 1997. – С. 48.

худ амният ва оромии чамъият ва шахсони дигарро (амнияти ҷисмонӣ, иқтисодӣ, маънавӣ, равонӣ, сиёсӣ ва ғ.) ҳалалдор кардааст¹³³.

Функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар меъёре мавҷуд аст, ки чунин ҷавобгариро барои вайрон кардани уҳдадориҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ менамояд. Хусусияти функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар он аст, ки иҷрои он ҳамеша ба шахси ҳуқуқвайронкуниро содирнамуда таъсир мерасонад. Аслан, самаранок намудани функсияи сазодиҳӣ ба андозаи амалигардӣ ва ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқаманд аст. Ба иборати дигар, самаранокӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба ҳатмӣ будани татбиқи ҷавобгарӣ ва ҷазои ҳуқуқӣ нисбати шахсони гунаҳкор ва вайронкунандаи ҳуқуқи инсон ва шахрванд вобастагӣ дорад¹³⁴.

Муҳимтарин воситаи ташаккули қонунгузории ҷомеаи мутамаддин, ки заминаи меъёрии функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқиро муқаррар мекунад, дар он аст, ки ҳуқуқи инсон ва шахрвандро дар авлавияти худ қарор медиҳад. Тасдиқи онро дар таҳлили қонунгузории амалкунандаи ҚТ метавон дид.

Нишондоди мазкур ба амалигардии принципи фардикунонии ҷазо низ вобастагӣ дорад, ки ба амалисозии функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ таъсири калон мерасонад. Аз ҷумла, мутобиқи КҶ ҚТ: «Ба шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор доништа мешавад, дар доираи муқаррарнамудаи моддаҳои дахлдори қисми махсуси ҳамин Кодекс ва бо назардошти муқаррароти қисми умумии Кодекси мазкур ҷазои одилона дода мешавад».

Вобаста ба намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, танзими соҳавӣ-ҳуқуқии муносибатҳои чамъиятӣ сатҳ ва дараҷаи паҳнгардии функсияи сазодиҳӣ метавонад гуногун бошад. Мавҷудияти функсияи сазодиҳиро А.И. Петелина дар ҳама намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобаста ба соҳаҳои ҳуқуқ эътироф намуда, қайд мекунад, ки «... аҳаммият ва таносуби ин функсияҳо вобаста ба

¹³³ Ниг.: Азиззода У.А., Рачабзода С.А. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2021. – №4 (36). – С. 5-15.

¹³⁴ Ниг.: Сенякин И.Н. Понятие, признаки и виды юридической ответственности // Теория государства и права. – М.: Юристъ, 1998. – С. 543.

соҳаи муайяни ҳуқуқ, ки дар он татбиқ мешаванд, фарқ мекунад»¹³⁵.

Субъекти функцияи сазодиҳӣ шахси ҷамъиятӣ (суд) мебошад, ки ҳуқуқ ва вазифааш ҷазо додани вайронкунандаи муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад. Мақсади функцияи сазодиҳӣ маҳрум ё маҳдуд кардани вайронкунанда аз ҳуқуқҳо ва имкониятҳои мебошад, ки бо доштани онҳо ҳуқуқҳои дигаронро поймол мекунад ё метавонад тартиботи муқарраргардидаи ҳуқуқиро вайрон кунад¹³⁶. Бо далели он ки ҷазо хусусияти сазодиҳӣ дошта, ба шуур ва рафтори инсон таъсир мерасонад, ба мақсад мувофиқ аст, ки дар қ. 2, м. 46 КҶ ҚТ сазодиҳӣ ҳамчун унсури мақсади ҷазо илова карда шавад.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ аксарияти муҳаққиқон байни функцияҳои сазодиҳӣ ва ҷазоӣ-ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ фарқият намегузоранд. Асосан, муаллифоне, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро меомӯзанд, ин ду функцияро муттаҳид мекунанд – сазодиҳӣ (ҷаримаӣ), ҷаримаӣ (сазодиҳӣ) ё онро функцияи ҷаримаӣ меноманд.

Чунин ба назар мерасад, ки номи «ҷарима» барои ишора ба функцияи сазодиҳӣ қобили қабул нест, зеро ин истилоҳ тамоми воситаҳои имконпазири ба ҷинояткор нигаронидашударо дар бар намегирад ва дар низоми ҷазоӣ ҷиноятӣ ва маъмури пешбинӣ шудааст. Тавре ки аз номгӯи намудҳои ҷазоӣ ҷиноятӣ дида мешавад, дар ин самт қонуни ҷиноятӣ нисбат ба шахсе, ки ҳолатҳои вазнинкунада дорад, татбиқ карда мешавад, зеро дар он чунин намудҳои ҷазо, аз қабиле якумра аз озодӣ маҳрум сохтан ва ҷазоӣ қатл пешбинӣ шудааст, ки баръало ба ҷазоӣ ҷарима монанд нестанд.

Баъдан функцияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ нисбат ба дигар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд мустақил бошад. Функцияи мазкур он қадар сахт нест ва боиси чунин оқибатҳои манфӣ, ба мисли ҷазо намегардад. Инро дар мисоли намудҳои ҷазоӣ маъмури дидан мумкин аст. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури ҚТ (минбаъд - КҶМ ҚТ) намудҳои зерини ҷазоҳоро пешбинӣ мекунад: огоҳӣ; ҷаримаи маъмури; ҳабси пулакии ашъе, ки олоти содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури буд; мусодираи ашъе, ки

¹³⁵ Петеонин А.И. Соотношение правовой и общественной ответственности в социалистическом обществе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1967. – С. 56.

¹³⁶ Ниг.: Раҷабзода С.А. Товони зарар аз ҷиноят расонидашуда ҳамчун воситаи барқарор кардани адолати иҷтимоӣ // Идоракунии давлатӣ. – 2020. – №4/2 (49). – С. 200-206.

олоти содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури буд; маҳрум кардан аз ҳуқуқи маҳсус; корҳои ислоҳӣ; ҳабси маъмури; ба таври маъмури хориҷ кардани шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз ҳудуди ҚТ¹³⁷.

Функсияи ҷаримаӣ на танҳо ба намудҳои «анъанавӣ»-и ҷавобгарии ҳуқуқӣ хос аст, балки бо ҷавобгарии конституционӣ низ алоқаманд мебошад, ки дар мавриди он байни олимони баҳсу мунозира зиёд аст. Чунончи, ба андешаи Н.М. Колосов, «санксияи чунин ҷавобгарӣ метавонад гуногун бошад: манъи ишғоли мансабҳои муайян, маҳрум кардан аз мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои фахрӣ, сабукдӯш кардан аз вазифа, маҳрум кардан аз ҳуқуқи интихоботи фаъол ва ғайрифавол, рад кардани бақайдгирии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, дигар маҳдудкунии ҳуқуқҳо»¹³⁸.

Объекти функсияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ шахсе мебошад, ки бинобар вайрон намудани муқаррароти ҳуқуқӣ ва иҷро накардани уҳдадорихои ҳуқуқӣ мубталои ҷавобгарӣ гардидааст.

Субъекти функсияи ҷаримаӣ (суд, мақомоти корҳои дохилӣ, мақомоти назорати давлатӣ) мебошад, ки вазифаҳои худро вобаста ба татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ иҷро менамояд ва ҳуқуқ дорад, то нисбат ба гунаҳгор функсияҳои ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқиро амалӣ намояд.

Мақсади функсияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳдуд кардани ҳуқуқ ва имкониятҳои шахсе мебошад, ки меъёри ҳуқуқро вайрон намудааст.

Ҳамин тавр, функсияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ нисбати шахси гунаҳгор татбиқ шуда, чораҳои саҳттарини маҷбуркунии давлатиро дар бар мегирад. Функсияи мазкури ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои ҷиноятҳои алоҳида ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо барои содир намудани кирдорҳои ғайриқонунии гунаҳгорона (ҳуқуқвайронкунӣ) татбиқ мегардад.

Дигар функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ функсияи ҷабронсозӣ мебошад. Моҳияти он дар ҷаброн намудани зараре, ки ба шахс, ҷамъият ва давлат дар натиҷаи содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ расонида шудааст, ифода меёбад.

---

¹³⁷ Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури ҚТ аз 31 декабри соли 2008, №455 // Маҳзани мутамаккизи иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.10.2022).

¹³⁸ Ниг.: Колосова М.Н. Конституционная ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности // Государство и право. – 1997. – №2. – С. 86.

Аслан, чуброни зарар аз чониби шахси гунаҳгор барқарор карда мешавад. Вале қонунгузорӣ ҳолатҳои дигарро пешбинӣ намудааст, ки мувофиқи он чуброни зарар мумкин аст аз чониби давлат, намояндагони қонунӣ, волидон ва ғ. рӯёнида шавад.

Объекти функцияи чубронсозӣ – зараре, ки дар натиҷаи вайрон кардани меъёри ҳуқуқӣ расонида шудааст, яъне ба молу мулк ва ё дигар ҳуқуқҳои ҷабрдида чуброн карда мешавад, ки дар натиҷаи вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи шахси вайронкунанда зарар дидааст.

Субъекти функцияи чубронсозӣ шахсе мебошад, ки дар натиҷаи вайрон кардани меъёри ҳуқуқӣ, иҷро накардани уҳдадориҳо зарар расонидааст.

Мақсади функцияи чубронсозӣ барқарор намудани ҳолати аввалаи молумулкӣ ва дигар ҳолати шахсоне мебошад, ки онҳо то вайрон кардани меъёри ҳуқуқӣ, уҳдадориҳо ва ғ. дар он буданд ва дар қонун, шартнома ва ғ. пешбинӣ шудаанд.

Хусусияти асосии функцияи чубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар он аст, ки танҳо маҷбур кардани гунаҳгор барои барқарор намудани зарари расонидашуда набуда, балки як навъ чораи ҳифз мебошад. Аммо дар ҳолате, ки маҷбуркунӣ бо татбиқи ҷазо алоқаманд бошад, барқарор намудани зарар ба моликияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ табдил меёбад, ки он дар мавҷудияти функцияи чубронсозӣ ифода меёбад.

Ба андешаи мо, функцияи чубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад танҳо зарари дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии бо гуноҳи субъекти содиркарда расонидашударо, ки фаро расидааст, чуброн намояд. Функцияи чубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, албатта, ба андозаи зиёд ба ҷавобгарии молумулкӣ хос буда, бо меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ танзим карда мешавад. Аммо дар ҳаҷми муайяни санксияҳои он хоси ҷавобгарии ҷиноятӣ, маъмурӣ, интизомӣ ва дигар намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад.

Функцияи чубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар низоми кафолатҳои ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд нақши махсус ва беназирро иҷро мекунад: он барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшудаи инсон, шаҳрванд ва давлатро дар ҳаҷми пурра таъмин менамояд, ба ҷабрдида зарари расонидаро (аз ҷумла дар

шакли асл) чуброн менамояд, қувваи бузурги тарбиявӣ ва пешгирӣ дорад.

Тарбия хусусияти хоси функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, зеро он метавонад тавассути функцияи сазодихӣ, ҷаримавӣ, огоҳсозӣ, чубронсозӣ амалӣ карда шавад. Амалан ҳама унсурҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таъсири тарбиявӣ доранд.

Мақсади функцияи тарбиявӣ фароҳам овардани шароити ахлоқӣ ва анъанавии ҳуқуқӣ барои иҷрои вазифаҳои худ бо мақсади риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худ ва дигарон мебошад.

Объекти функцияи тарбиявӣ муносибати бошуурона, оқилона ва одилонаи шахс ба иҷрои вазифаҳои худ ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад.

Субъекти функцияи тарбиявӣ шахсе мебошад, ки дорои ҳуқуқ ва уҳдадорихо, яъне субъекти ҷавобгарии ҳуқуқӣ аст.

Функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои таъмини ноил шудан ба мақсадҳои ҳифзи ҳуқуқҳои поймолшуда тавассути ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҳама субъектҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст. Зеро танҳо дар ин сурат ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад ҳамчун кафолати ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд баромад кунад. Дар ин бобат бо чунин хулоса розӣ шудан лозим аст, ки дониستاني низомнома умуман кафолати вайрон кардани он нест. Ҳама чиз дар муносибати шахс ба меъёрҳо, ба арзишҳои бо меъёрҳо ҳифзшуда, ба ҷомеа, манфиатҳои он, ба одамон вобаста аст.

Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро баррасӣ намуда, меъёри мақсадноки онҳоро бояд муайян намуд. Ба андешаи Н.С. Малеин, «чудо кардани функцияи мушаххас шартӣ аст. Ҳама функцияҳо бо ҳам алоқаманд ва ҷудонопазиранд; зуҳури яке аз онҳо бе мавҷудият ва ё истифодаи дигар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ имконнопазир аст»¹³⁹.

Арзиши иҷтимоӣ ва самаранокии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар сурате баланд, пурра ва мутассир мегардад, ки агар он дар ҳамкории мутақобила ва истифодаи оқилонаи ҳама функцияҳои он нисбат ба ҳар як рафтори ғайриқонунии содиршуда амалӣ карда шавад.

---

¹³⁹ Ниг.: Малеин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 147.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқот маълум мегардад, ки самаранокии механизми ҷавобгарии ҳуқуқӣ танҳо дар сурате ба даст меояд, ки тамоми функцияҳои он пурра ва ба таври комплексӣ амалӣ карда шаванд. Ба ибораи дигар, самаранокӣ танҳо дар сурате ба амал меояд, ки ҳама намудҳои зарурии ҷавобгарӣ ҳангоми зарурати иҷрои онҳо вобаста ба хусусияти ҳуқуқвайронкунии содиршуда ва барои пурра барқарор кардани муносибатҳои вайроншуда татбиқ карда шаванд. Иҷрои функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ боиси иҷрои амалҳои оқилона, муқарраршуда, қонунӣ мегардад.

БОБИ 2. ШАКЛҲОИ АМАЛИСОЗИИ ФУНКСИЯҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

2.1. Мафҳуми шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба шаклҳои амалисозии ҳуқуқ мувофиқат мекунад. Амалисозии меъёрҳои ҳуқуқ ин татбиқи талаботи онҳо тавассути шаклҳои мувофиқи рафтори субъектҳои ҳуқуқ мебошад¹⁴⁰. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиши шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарӣ на танҳо аз мафҳуми ҷавобгарӣ ва функсияҳои он, балки аз шаклҳои амалисозии ҳуқуқ, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун ҷузъи таркибӣ ба он дохил мешавад, иборат буда, тамоми низоми меъёрҳои онро фаро мегирад¹⁴¹. Мавриди зикр аст, ки барои ҳуқуқтатбисозӣ на танҳо мавҷудияти ҳуди функсияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ, балки шаклҳои амалисозии онҳо низ аҳамияти калон дорад. Маҳз тавассути шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ татбиқ ва роҳандозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар амал самаранок буда метавонад. Бояд тазаққур дод, ки бе мавҷудияти шаклҳои амалисозӣ функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ғайриимкон ба назар мерасад. Яъне, шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ воситаи муҳими татбиқи онҳо ба ҳисоб меравад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми функсияҳои ҳуқуқ аз функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тафовут доранд. Масъалаи мавриди назар дар қорҳои илмии муаллифоне, ба монанди Р.Ш. Шарофзода¹⁴² У.А. Азиззода¹⁴³, Г.С.

¹⁴⁰ Ниг.: Малейн Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. – М.: Юрид.лит., 1968. – С. 147.; Нерсесянц В.С. Теория права и государства. – М.: НОРМА, 2001. – С. 214.; Радько Т.Н. Основные функции социалистического права. – Волгоград, 1971. – С. 45.

¹⁴¹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: «Империял-Групп», 2010. – С. 640-641.

¹⁴² Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – 784 с.

¹⁴³ Азизов У.А. Некоторые аспекты совершенствования системы Уголовного кодекса Республики Таджикистан // Актуальные проблемы современного уголовного права и криминологии: материалы Международной научно-практической конференции. – Ставрополь: «Изд-во СКФУ», 2015. – С. 254-258.; Азизов У.А. Понятие и признаки преступления в уголовном праве Таджикистана (история и современность) // Вестник педагогического университета. – 2014. – №4 (59). – С. 70-76.; Азизов У.А. Эволюция понимания

Азизкулова, Т.Ш. Шарипов¹⁴⁴, Э.С. Насриддизода¹⁴⁵, А.З. Куканов¹⁴⁶, С.Ш. Шарифзода, З. Ализода¹⁴⁷, З.Х. Зокирзода¹⁴⁸, Ш.М. Исмоилов¹⁴⁹ М.А. Махмудзода, М.З. Раҳимзода¹⁵⁰, С. Ҳасанов¹⁵¹ ва дигарон инъикоси ҳудро ёфтаанд.

Чунончи профессор Р.Ш. Шарофзода қайд мекунад: «Функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ баҳри ба сомон расидани мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ мешавад»¹⁵². Ҳамзамон, мақсад ва функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҳам ҷудо карда мешаванд. Мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ категорияи субъективӣ буда, дар тафаккури қонунгузор ва мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ташаккул меёбад, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро муқаррар ва амалӣ менамоянд. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳсули инкишофи ҷомеа мебошад. Он зарурати батартибдарорӣ, танзимнамоии муносибатҳои ҷамъиятӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, барқарор намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ, тарбияи риоя ва эҳтироми қонунро ба вуҷуд меорад. Дар ин асос, ҷавобгарии ҳуқуқӣ чунин мақсадҳоро пайгирӣ менамояд: банизомдарорӣ, мустаҳкам намудани тартиботи ҷамъиятӣ ва инкишофи муътадили он; пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ; сазодиҳии ҳуқуқвайронкунандагон: барқарор намудани муносибати ҳуқуқии вайроншуда; ислоҳи шахси ҳуқуқвайронкунанда содирнамуда, дар замири шаҳрвандон тарбия намудани ҳисси риоя ва эҳтиром ба қонун¹⁵³.

преступления и наказания в древних государствах таджиков // В сборнике: права человека: в международном и национальном праве. Сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института МГПУ. – Москва, 2015 – С. 37-45.

¹⁴⁴ Азизкулова Г.С., Шарипов Т.Ш. Отличительные черты между правовой и моральной ответственностью // Сб. ст. республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. – Душанбе: «Дониш», 1989. – С. 102-103.

¹⁴⁵ Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Меҳрона-2017», 2019. – 204 с.

¹⁴⁶ Куканов А.З. Мафҳум ва таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – №3 (27). – С. 44-48.

¹⁴⁷ Ализода З. Амалишавии меъёрҳои ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе, 2022. – 67 с.

¹⁴⁸ Зокирзода З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – 40 с.

¹⁴⁹ Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод. – Душанбе: «Деваштич», 2008. – 295 с.

¹⁵⁰ Махмудов М.А., Раҳимов М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 8-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2006. – 200 с.

¹⁵¹ Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – 496 с.

¹⁵² Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 689.

¹⁵³ Ниг.: Теория государства и права: учебник / коллектив авторов; отв. ред. А.В. Малько. – 4-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2012. – С. 284-285.

Ба андешаи А.А. Мусаткина, «функсияи ҷавобгари ҳуқуқӣ ин самтҳои асосии таъсиррасонии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, рафтори одамон, шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа мебошад, ки дар моҳият ва табиноти иҷтимоии он ифода меёбад ва тавассути он мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ мегардад»¹⁵⁴.

Мафҳуми функсияи ҳуқуқ небаат ба функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ васеътар мебошад. Ба андешаи А.В. Малко, функсияи ҳуқуқ самтҳои асосии таъсиррасонии ҳуқуқро ба ҳаёти ҷамъиятӣ меноманд, ки онҳо ба функсияи иқтисодӣ, сиёсӣ, тарбиявӣ, коммуникативӣ чундо мешаванд. З.Х. Зокирзода зеро мафҳуми функсияҳои ҳуқуқ самтҳои ҳуқуқро мефаҳмад, ки баҳри танзим ва таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ равона карда шудаанд¹⁵⁵.

Шаклҳои амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд ба мақсаду принципҳои ва функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқат намуда, ба меъёрҳои ҳуқуқӣ муҳолифат надишта бошанд. Ҳамзамон, ҳар як шакли амалисозии функсияҳо бояд ба намуди дахлдори ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқат намояд. Зеро, ҷи гуна будани шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳз аз намудҳои алоҳидаи он вобастагӣ дорад. Шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ имконият фароҳам меоранд, ки функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи қонунгузорӣ дар амал самарабахш татбиқ гардида, мақсаду принципҳои ва табиноти иҷтимоии намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ карда шаванд.

Хусусиятҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро метавонем қайд намоем, ки ба шаклҳои амалисозии он таъсиргузор мебошанд: самтҳои муҳиму дахлдоре, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба онҳо таъсир мерасонад; маҷбурсозии давлатӣ ва ҳавасмандгардониро аз ҷиҳати объективӣ асоснок менамояд; мувофиқи шароити инкишофи ҷомеа хусусияти таърихан тағйирёбандагӣ ва мувофиқгардиро дорад; тарзу воситаи махсуси таъсиррасонӣ ва хусусияти махсуси татбиқнамоӣ мебошад; қобилияти расмикунонӣ ва мустаҳкамнамоеи

---

¹⁵⁴ Теория государства и права: учебник / коллектив авторов; отв. ред. А.В. Малько. – 4-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2012. – С. 284-285.

¹⁵⁵ Ниг.: Зокирзода З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – С. 20.

муносибатҳои ҷамъиятиро доро буда, метавонад муносибати ҷамъиятии мавҷударо тағйир диҳад ва ё бекор намояд.

Агар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмуни муайян дошта бошанд, мақсадҳои мувофиқро (тарбиявӣ, сазодихӣ ва ғ.) пайгирӣ намоянд, пас шаклҳои амалисозии функцияҳо низ бояд ба мазмуни онҳо мувофиқ бошанд. Дар баробари ин, шаклҳои амалисозӣ нисбат ба мазмуни функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки баъзан дар доираи хеле васеъ паҳн мешавад, вучуд доранд. Вобаста ба хусусияти субъективии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки ба низоми объективии ҳуқуқ ва ҷавобгарӣ асос ёфтааст, шаклҳои амалисозии он хеле гуногунанд. Ҳамин тариқ, ҳар як функция шакли истифода ва иҷро, татбиқ ва риоя, маҷбурӣ ва ихтиёрӣ дорад. Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонанд дар шаклҳои бовиҷдонона ва бевиҷдонона, одилона ва ноодилона, оқилона ва беасос амалӣ карда шаванд.

Агар шаклҳои асосии амалисозии меъёрҳои ҳуқуқӣ риояи меъёр ва манъкуниҳо, истифодаи ҳуқуқҳо, иҷрои уҳдадорихо, амалисозии меъёрҳои ҳуқуқӣ номида шаванд, шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро амалҳо номидан мумкин аст, ки аз ҷониби субъекти ҷавобгарии ҳуқуқӣ, мувофиқи интиҳоби худ, иҷро карда мешавад¹⁵⁶.

Мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро аз ҳам фарқ кардан лозим аст. Шакли амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аксар вақт ба интиҳоби субъекти амали ӯ дар доираи рафтори пешбиниамудаи қонун ва функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ асос меёбад. Ин хулосаҳо ба он асос ёфтаанд, ки бо татбиқи танҳо чораҳои ҷазодихӣ ва дучори ҳолатҳои ногувори ҳуқуқӣ намудан ба ҳамаи мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ноил шудан ғайриимкон аст. Бо назардошти ин гуфтаҳо бояд гуфт, ки шаклҳои амалисозии меъёрҳои ҳуқуқӣ метавонанд ба андозаи муайян нисбат ба шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ татбиқ карда шаванд, ки аз инҳо иборатанд:

---

¹⁵⁶ Ниг.: Теория государства и права: курс лекций / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1997. – С. 416.; Марченко М.И. Теория государства и права: учебно-методическое пособие. – М.: ИКД «Зеркало-М», 2001. – С. 329.; Матузов И.М., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. – М.: Юристъ, 2002. – С. 157.; Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: учебник для вузов. – М.: Спарк, 1998. – С. 303.

– ҳангоми риояи маҳдудиятҳо, маҳрумиятҳо, ба сифати риояи меъёрҳои ҷавобгарӣ ё риояи накардани онҳо, ки бо сабабҳои беруна ё ангезаҳо ва ҳолатҳои шахсӣ пешбинӣ шудаанд;

– ҳангоми истифодаи меъёри ҳуқуқии интиҳобшуда ва низоми меъёрҳои ҳуқуқии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар мавридҳои, ки пешбинӣ шудаанд ва дар асоси функцияҳои ҷавобгарие, ки ин меъёр барои истифодаи интиҳобшуда ба зимма дорад;

– иҷрои уҳдадорие, ки бо меъёри ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба зиммаи ин шахс гузошта шудааст, ё баръакс, бо асоснок иҷро накардани он, инчунин, саркашӣ аз иҷрои он;

– ҳангоми татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ мекунанд, яъне қарор дар бораи ба ҷавобгарӣ кашидан ва иҷрои он ё қарор дар бораи татбиқ накардани қоидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ.

Риояи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки ҳамчун шакли иҷрои функцияҳои худ амал мекунад, маънои онро дорад, ки шахс роҳи риояи меъёрҳои ҳуқуқии барои ин муносибатҳои ҳуқуқӣ муқарраршударо интиҳоб кардааст, сарфи назар аз он ки ин шахс онҳоро ихтиёран ба зиммаи худ гирифта ё шахсони дигар ба ӯ гузоштаанд.

Истифодаи меъёри ҳуқуқӣ шакли амалисозии функцияҳои ҷавобгарӣ дар доираи муносибатҳои ҳуқуқии байни шахсони уҳдадор, яъне байни шахсоне, ки дар назди якдигар уҳдадорӣ доранд. Истифода маънои онро дорад, ки ин шахсон роҳи истифодаи қонунро барои иҷрои уҳдадорихои худ интиҳоб кардаанд. Дар ин маврид муносибати муътадили ҳуқуқӣ байни шахсони вазифадор ва масъул пешбинӣ карда мешавад. Ҳар як унсури ин низом бевосита ба функцияе, ки ҷавобгарӣ дорад ва шакли амалисозии он ки аз ҷониби шахсони иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқӣ интиҳоб ва амалӣ карда мешавад, вобаста аст.

Мавҷудияти чунин низом маънои онро дорад, ки иҷрои функцияҳо бо ҷавобгарии ҳуқуқӣ муқарраршуда (истифодашаванда) дар раванди иҷрои онҳо сурат мегирад. Дар сурати вайрон кардан ҳар гуна функцияи ҷавобгарӣ истифода мешавад, яъне нисбат ба ҷинояткорон ҳар гуна функцияи

ҷавобгарии ҳуқуқӣ истифода мешавад. Нисбат ба шахсоне, ки ҳуқуқвайронкунӣ содир кардаанд ва ба ҷавобгарӣ кашида шудаанд, бояд барои барқарор намудани меъёрҳои вайроншуда ва (ё) расонидани зарари муайян (зарари моддӣ ва зарари маънавӣ), бад шудани вазъи ҳуқуқии онҳо ва ғ. чора андешанд.

Истифодаи шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба он вобаста аст, ки субъекти ҷавобгарӣ – амал ё худдорӣ (саркашӣ кардан) аз амалҳое, ки шахс мутобиқи ҳуқуқҳои бевосита ба қонун дохилгардида масъул мебошад ва мақоми иштирокчии ин муносибатҳои ҳуқуқиро интиҳоб кардааст. Ба ин монанд, истифодабарӣ ба андозаи муайяни ҷавобгарӣ ва шартҳое, ки дар он бояд ба шахс таъин карда шавад ва ин шахс бояд ба ҷавобгарӣ кашида шавад. Ин шакли амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, инчунин, ба талаби дигар иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ нисбат ба ин шахс оид ба ҷавобгарии тибқи вазифаи ин шахс вобаста аст.

Иҷро ҳамчун шакли амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонад иҷрои уҳдадориҳо, иҷрои қазои таъиншуда ва ғ. номида шавад, яъне иҷрои он амалҳое, ки дар меъёр пешбинӣ шудааст, ки ҷавобгарии ҳуқуқии баухдагирифтаи шахс ё ба зиммаи ӯ гузошташударо дар бар мегирад. Ин шакл бо қарори тарафҳо дар бораи қабули ҷавобгарӣ ё қарори мақомоти судӣ (мақомоти хифзи ҳуқуқ, маъмурӣ ва ғ.) ё шартномаи басташуда ё санади инфиродии татбиқи қонун муайян карда мешавад.

Барои ба вучуд омадан ва татбиқи чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқие, ки дар меъёрҳои ҳуқуқ пешбинӣ шудаанд, роҳҳои муайяни татбиқи қоидаҳои ҳуқуқии ҷавобгарии ҳуқуқӣ заруранд. Ин ҳолатҳо пешбинӣ менамояд, ки иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ амалҳои мушаххасро интиҳоб мекунанд, ки боиси тағйирёбии мавқеъ ва рафтори иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ ва ҳуди муносибатҳои ҳуқуқӣ мегарданд ё метавонанд гарданд.

Татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун шакли амалисозии функцияҳои худ татбиқи қонун дар марҳилаи инкишофи муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳангоми ба миён омадани ҷавобгарӣ ва баъдан барои вайрон кардани

меъёрҳои қонун, шартномаҳо ва ғ. ин ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ мекунад. Агар татбиқи қонун дар он ифода шуда бошад, ки шахсони ваколатдори баррасии парванда ва қабули қарор оид ба парванда аҳаммияти ҳуқуқии ҳолатҳои муқарраршудаи парвандаро муайян мекунад, дар он сурат иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ метавонанд ҳал кунанд, ки кадоме аз иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ аз рӯи парванда муайян карда мешаванд¹⁵⁷.

Санади татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, хоҳ он шартномаи инфиродӣ бошад, хоҳ қарори суд оид ба парвандаи мушаххас, далели ҳуқуқиеба шумор меравад, ки боиси ба зиммаи шахси мушаххас гузоштани ҷавобгарӣ, тағйири мазмун ва андозаи он, инчунин, қатъ кардани ҷавобгарии ҳуқуқӣ мегардад.

Меъёрҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бидуни татбиқи онҳо амалӣ карда намешаванд. Ин шакли татбиқи меъёрҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро қонун ва санадҳои зерқонунӣ, шартҳои шартнома ва ғ. муайян мекунад, ки дар он соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар онҳо аниқ муайян кардани уҳдадорихои тарафҳо, назорати давлатӣ ба инкишофи муносибатҳо, ба ин тараққиёт қорӣ намудани унсурҳои устуворӣ ва эътимоднокӣ махсусан зарур аст. Ин аниқ муайян кардани лаҳзаи ба амал омадани ҷавобгарии ҳуқуқӣ, мазмуни он ва шахсонero талаб мекунад, ки он ба зиммаи онҳо гузошта шудааст.

Агар истифода ва риояи меъёрҳои ҷавобгарӣ барои фаъолияти шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, ки дар давлати ҳуқуқбунёд зиндагӣ мекунад, хос бошад, пас, барои ҳуқуқи оммавӣ татбиқи меъёрҳои ҷавобгарӣ хос аст. Татбиқи меъёрҳои ҷавобгарӣ барои давлат, барои амалӣ намудани ҳокимият, назорат ва адолат зарур аст. Барои иҷрои меъёрҳои ҷавобгарӣ ва чунин низоми мақомоти давлатӣ, монанди суд зарур аст. Бинобар ин, шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд дар қонунгузориҳои дахлдор муаррар карда шуда, ба кадом намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ хос будани ин ё он шакли амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд муайян бошад. Бинобар ин, вобаста ба намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ шаклҳои

---

¹⁵⁷ Ниг.: Теория государства и права: курс лекций / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1997. – С. 421.

амалисозии функцияҳои ҳуқуқ мувофиқан татбиқ карда мешаванд.

Аз тарафи дигар, қонун ба вайрон кардани иродаи шахсон дар ҳолати хилофи манфиатҳои онҳо, ки бо принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқ тасдиқ шудааст, роҳ наметад. Ҳамин тариқ, ҳуқуқ воситаи химояи манфиатҳои шахсоне мегардад, ки ихтиёран ба муносибатҳои ҳуқуқӣ ворид шуда, функцияҳои худро софдилона иҷро мекунанд. Функцияи ҳифзи ҳуқуқ самти таъсири ҳуқуқи вобаста ба мақсади иҷтимоӣ буда, ба ҳифзи муносибатҳои умумии муҳимтарин, ба монанди иқтисодӣ, сиёсӣ, миллий, шахсӣ, дахлнопазирии онҳо равона ва ҷиҳати аз байн бурдани муносибатҳои ба ин низом бегона нигаронида шудааст.

Хусусияти функцияи муҳофизатӣ дар он аст, ки вай ҳуқуқро ҳамчун воситаи маҷбурии таъсиррасонӣ ба рафтори иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ тавсиф мекунад, ки дар таъсир расонидан ба иродаи онҳо тавассути таҳдид ва татбиқи ҷазо, муқаррар намудани мамнуият ва ҷавобгарӣ барои вайрон кардани онҳо ифода меёбад. Давлат бо ифодаи иродаи умумӣ вайронкунандагони меъёрҳои ҳуқуқӣ ва манфиатҳои қонунии шахсони дигарро маҷбур месозад, ки ин меъёрҳо ва манфиатҳоро иҷро ва барқарор кунанд. Аз ин рӯ, шакли маҷбури ва шакли ихтиёрӣ шаклҳои асосии функцияи ҷавобгари ҳуқуқӣ маҳсуб мешавад.

Ҳамин тариқ, пайвастагии шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ ба шаклҳои амалисозии ҳуқуқ ва функцияҳои он гуногун будани шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқро нишон медиҳад. Моҳияти объективии функцияҳои ҷавобгарӣ, ки қонун ва функцияҳои он муайян кардааст, имкон медиҳад, ки шаклҳои амалисозии онҳо субъективӣ интихоб карда шаванд, зеро ки риоя, истифода, иҷро, татбиқи меъёрҳои ҷавобгари шахсро дар муносибатҳои ҳуқуқии дахлдор дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, иҷрои ҷавобгарӣ ва функцияҳои он мувофиқи хусусияти ҳуқуқ ва ҷавобгари ҳуқуқӣ шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбуриро пайдо мекунад.

Татбиқи функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ наметавонад бо иҷрои қонун, риояи қонун маҳдуд карда шавад. Дар муносибатҳои ҳуқуқӣ ва низоми қонунгузорӣ, дар идоракунии давлатӣ-ҳуқуқӣ тарзи ба даст овардани

хуқуқҳои шахс – субъекти ҷавобгарӣ, истифода, татбиқ ва риояи меъёрҳои, ки ҷавобгарии ӯро пешбинӣ мекунанд, муҳиманд. Ин метавонад ихтиёри ё маҷбури бошад.

Риоя кардан, иҷро кардан, истифода бурдан, татбиқ намудан чор шакли баробари зарури иҷроӣ функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад. Ҳар яке аз онҳо дар баробари якдигарӣ мавҷуданд. Дар муқоиса бо ин шаклҳои амалисозии ҷавобгарӣ ду шакли дигари он – ихтиёри ва маҷбури якранг аст. Яке аз онҳо метавонад, масалан, дигареро иваз кунад. Аз рӯйи таҷрибаҳо мушоҳида кардан мумкин аст, ки чи тавр дар давлатҳои мустамликавӣ шакли маҷбурии иҷроӣ ҷавобгарӣ шакли ихтиёриро иваз мекунад. Баракси ин, дар волоияти қонуни демократӣ бояд тамоюли муқобил мушоҳида шавад – шакли ихтиёрии ҷавобгарӣ бояд шакли маҷбуриро, агар он бартарӣ дошта бошад, дар қонунгузорӣ иваз кунад.

Нақши бартаридоштаи маҷбуриҳои дар солҳои 30-40 асри XX дар он ифода ёфтааст, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ муддати дароз дар таърифи ҳуқуқ ҳамчун маҷмуи меъёрҳои, ки татбиқи онҳо бо қувваи маҷбурии давлат таъмин карда мешавад, назари маҷбури бартарият дошт. Дар шароити демократикунони муосири ҳаёти давлатӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоии ҶТ, ташаққул ва рушди давлати ҳуқуқбунёд ва такмили қонунгузорӣ дар ин самт, аҳаммияти шаклҳои ихтиёрии татбиқи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври равшан зоҳир мешавад. Дар давлате, ки қонунҳо қувваи созанда доранд, ба инкишофи озодӣ, соҳибкорӣ, ташаббус мусоидат мекунанд, шаҳрвандон ба риояи бошуурона ва ихтиёрии онҳо, иҷро ва татбиқ намудани онҳо манфиатдоранд, ҳуди онҳо ба амрҳои қонунӣ итоат менамоянд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи масъала маълум шуд, ки функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд тамоми соҳаи муносибатҳои ҳуқуқиро, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ мекунанд, тамоми рафтори эҳтимолии шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқиро, ки ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, фаро гирад. Бинобар ин, онҳо хеле гуногун буда, ҳам хислатҳои муҳиму асосии ин системаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ҳам намудҳои алоҳидаи он (ҷиноятӣ, маъмури, маданӣ ва ғ.), ҳамчунин хислатҳои камаҳаммиятро ифода

меунанд. Функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ барои ноил шудан ба мақсадҳои бунёди ва ҳадафҳои, ки дар назди шахсон истодаанд, ҷавобгарию ҳуқуқӣ дар нисбаташон амалӣ мешавад.

2.2. Шаклҳои ихтиёри ва маҷбурии амалисозии функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ

Функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ дорои шаклҳои муайяни амалисозӣ мебошад. Шакли маъмули амалисозии функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ шакли ихтиёри ва шакли маҷбури мебошад. Аксари муҳаққиқон дар он назаранд, ки шакли маҷбурии он шакли бартариятдошта мебошад, зеро дар ҳуди мафҳуми ҷавобгарию ҳуқуқӣ низ ибораи «таҳти маҷбурияти давлатӣ» ифода гардидааст. Агар амалисозии ҷавобгарию ҳуқуқӣ аз функсияҳои муайян вобастагӣ дошта бошад, пас функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ дар навбати худ дорои шаклҳои дахлдори амалисозии худ мебошанд, ки маҳз тавассути онҳо ин ва ё он функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ мавриди амалисозӣ қарор дода мешавад. Ҳарчанд дар адабиёт дар хусуси шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ баҳсҳои муайян ҷой дошта бошад ҳам, вале ду шакли муҳими онҳо дар назария ва амалия бештар паҳншуда мебошанд: яке шакли ихтиёри ва дигаре шакли маҷбури.

Ба андешаи Л.И. Спиридонов, ҷавобгарию ҳуқуқӣ аз нигоҳи мазмуни худ, пеш аз ҳама, дар шакли маҷбури – дар шакли татбиқи таъсири маҷбурии давлатӣ ба шахс зоҳир шуда, дар ифодаи бевоситаи он азобу уқубат инъикос гардидааст¹⁵⁸. Ҷавобгарию ҳуқуқӣ, мисли намудҳои дигари ҷавобгарию иҷтимоӣ мебошад. Ҷавобгарию «позитивӣ» ва «ретроспективӣ» шакли ихтиёри ва маҷбурии амалисозии ҷавобгарию ҳуқуқӣ ба шумор меравад...»¹⁵⁹. «Маънои мафҳумҳои «ҷавобгарию мусбӣ» ва «ҷавобгарию ретроспективӣ» ба ғайр аз шакли ихтиёри ва маҷбурии татбиқи ҷавобгарию ягонаи ҳуқуқӣ, ки ҳамчун меъери рафтори дурусти нақши иҷтимоии дар қонун муқарраргардида баромад мекунад, чизи дигаре нест», – менависад В.В.

¹⁵⁸ Ниг.: Спиридонов Л.И. Теория государства и права: учебник. – М.: Проспект, 1997. – С. 262-266.

¹⁵⁹ Хачатуров Р.Л. Асари зикршуда. – С. 70.

Похмелкин¹⁶⁰.

Шакли маҷбурии амалисозии чунин функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба монанди ҷазо бештар дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ба андозаи камтар дар ҳуқуқи маъмури маъмул аст. Дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ он дар шакли унсурҳои низоми ҷазо ифода ёфтааст, ки барои кирдорҳои ғайриқонунӣ ҷазои саҳтгарин, аз ҷумла маҳрум кардан аз ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро пешбинӣ мекунад. Мақсади бевоситаи шакли маҷбурии амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ намудани ҷавобгарӣ барои ҷинояти содиршуда дар шакли маҳдуд кардани ҳуқуқ ва (ё) озодиҳои шахси гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят мебошад. Аммо ин мақсад ягона мақсади шакли маҷбуриест ва дар он дигар функсияҳои он, аз қабيلي пешгирӣ, тарбиявӣ, ҷубронсозӣ низ амалӣ мешаванд.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои намудҳои мухталиф мебошад ва амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба намуди ҷавобгарӣ вобастагӣ дорад. Чунончи, дар робита ба ҷавобгарии ҷиноятӣ амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бештар хусусияти маҷбури мегирад. Мавриди зикр аст, ки амалисозии функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар намуди ҷавобгарии ҷиноятӣ, пеш аз ҳама, ба пешгирии ҷинояткорӣ равона гардидааст.

Ба андешаи А.И. Сафарзода, ҳар як мафҳум дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология мазмуни муайянеро фаро гирифта, дарки он барои ҳалли масъалаҳои мубориза бо ҷинояткорӣ замина фароҳам меорад¹⁶¹. Муҳаққиқи ватанӣ Т.Ш. Шарипов зикр менамояд, ки тавсифи дурусти мафҳуми ҷиноят, мазмун ва аломатҳои он барои муқаррар кардани асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дорад, зеро мафҳуми ҷиноят ва ҷавобгарии ҷиноятӣ бо ҳамдигар дар пайваستاгии ногусастанӣ қарор доранд¹⁶².

Ба андешаи С.Ҷ. Азимӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ яке аз намудҳои

---

¹⁶⁰ Ниг.: Похмелкин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. – С. 25.

¹⁶¹ Ниг.: Сафарзода А.И. Уголовно-правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2018. – С. 26.

¹⁶² Ниг.: Шарипов Т.Ш. Оид ба баъзе аз масъалаҳои мафҳуми ҷавобгарии ҷиноятӣ // Правовой государства и развитие законодательства Таджикской ССР / Сб. науч. Трудов студентов и аспирантов юр. фак-та / отв. ред.: Ойгензихт В.А., Усмонов О.У., Махмудов М.А. Тадж. гос. универ-т. – Душанбе, 1991. – С. 85-92.

ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, вале дар тафовут аз ҷавобгарии интизомӣ, ҳуқуқи маъмурӣ ва ҳуқуқи маданӣ он танҳо барои содир кардани ҷиноят татбиқ карда мешавад. Ҳол он ки намудҳои дигари ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳолати содир кардани кирдорҳои ношоам амалӣ мегарданд¹⁶³.

Амалисозии функцияҳои гуногун дар шакли маҷбурии ҷавобгарӣ бо объектҳои таъсири он ба ҳуқуқ ва озодиҳои дараҷаи гуногун, ки шахси вайронкунандаи қонун дорад, алоқаманд аст. Ба инҳо муҳимтарин ҳуқуқҳо дохил мешаванд, аз қабили ҳаёт, озодӣ, шаъну шараф, инчунин, ҳуқуқ ба моликияти шахсӣ, озодии вичдон ва ғ. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шакли маҷбурии худ аз маҳрум кардан ё маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои гунаҳкор иборат аст. Ҳамин тариқ, дар қонуни ҷиноятӣ функцияҳои ҷаримагӣ ва сазодиҳӣ бартарӣ доранд, ки ин ба бисёр муаллифон имкон дод, ки хулоса бароранд.

Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ амалӣ намудани ин функцияҳо дар баробари бартарият доштан бо амалисозии функцияҳои дигар – пешгирӣ, тарбиягӣ ва ҷубронсозӣ, мушоҳида мешавад.

Дар баробари шакли маҷбурии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ шакли ихтиёрии он ҳам аҳаммияти камтар надорад. Ин шаклҳо одатан алтернативӣ мебошанд.

Қонунгузори амалкунандаи ҚТ аҳаммият ва нақши шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро на камтар аз ҷавобгарии маҷбурии давлатӣ медонад. Конститутсияи ҚТ якчанд маротиба истилоҳи «ҷавобгарӣ»-ро ба маънои шакли ихтиёрӣ истифода бурдааст. Ҳамин тариқ, дар дебочаи Конститутсияи ҚТ гуфта мешавад: «... Халқи Тоҷикистон худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор доништа...». Дар қ. 6, м. 6 Конститутсияи ҚТ гуфта мешавад: «аз номи тамоми халқи Тоҷикистон фақат Президент, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ дар ҷаласаи якҷояи худ ҳуқуқи сухан гуфтан доранд»¹⁶⁴.

---

¹⁶³Ниг.: Азимӣ С.Ҷ. Институтҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон: ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо: дис. ... д-ри фалсафа (PhD). – Душанбе, 2021. – С. 106.

¹⁶⁴ Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

Конститутсияи ҚТ ҳамчун санади олии ҳуқуқӣ ба масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ дахл намудааст. Ба андешаи У.А. Азизода, рушди давлатдорӣ муосир дар ҚТ дар заминаи устувори конститутсионӣ ва ҳуқуқие, ки Конститутсияи ҚТ муқаррар кардааст, амалӣ карда мешавад ва он барои ташаккули ҳуқуқ ва давлати демократӣ асос гузоштааст¹⁶⁵. Ҳамин тавр, Конститутсияи ҚТ меъёрҳои уҳдадоркунандаро муқаррар кардааст, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро ифода мекунанд:

– давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд (м. 10).

– падару модар барои таълиму тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару модар масъул мебошанд (м. 34).

– дар Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд. Надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад (м. 42).

– ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муқаддасии он вазифаи муқаддаси шахрванд аст (м. 43).

– ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст (м. 44)¹⁶⁶.

Шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҷавобгарии конститутсионии шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ равшан зоҳир мегардад:

– Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ ҳуқуқи қабули истеъфои Президентро доранд (м. 55).

– Ваколатҳои Президент дар ҳолате, ки ӯ дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар бораи ба истеъфо баромаданаш хабар

---

¹⁶⁵ Ниг.: Азизов У.А. Конституционные основы судебно-правовой политики в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах. Коллективная монография. – СПб., 2019. – С. 435.

¹⁶⁶ Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

медихад, бо тарафдории аксарияти аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, қатъ карда мешавад (м. 71).

– Дахлнопазирии Президент дар сурати аз тарафи ӯ содир шудани хиёнат ба давлат дар асоси хулосаи Суди конституционӣ ва бо тарафдории аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, бекор карда мешавад (м. 72).

– Мувофиқати санадҳои меъёрии ҳуқуқии Президент ба Конститутсия аз ҷониби Суди конституционӣ ба роҳ монда шуда, дар ҳолати муҳолифат доштан, бекор карда мешаванд (м. 89)¹⁶⁷.

Ҳангоми ба кор даромадан, ҳам Президенти ҚТ ва ҳам ҳар мансабдори дигар уҳдадорихои давлатиро ба зимма мегиранд ва барои иҷрои онҳо, пеш аз ҳама, дар шакли ихтиёрӣ ҷавобгарӣ доранд. Ин бо он вобаста аст, ки ҷавобгарӣ, аллақай, дар худ вазифаи хизматчиӣ давлатӣ пешбинӣ шудааст ва бевосита, тибқи қонун, ба зиммаи ӯ гузошта мешавад.

Ҳамин тавр, новобаста аз он ки муаллифон бештар аз шакли маҷбурии амалисозии функцияҳои ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ ҷонибдорӣ карда бошад ҳам (бо далели он, ки дар мафҳуми ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ ибораи маҷбуриӣ истифода шудааст), вале мо ҷонибдорӣ аз ҳар ду шаклҳои зикршуда мебошем. Зеро инкор кардани шакли ихтиёрӣ дар як маврид ин инкор намудани усули диспозитивии таснифоти соҳаҳои ҳуқуқ ва ҳамзамон соҳаҳои ҳуқуқи хусусиро ифода менамояд. Дар амалисозии функцияҳои ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ шакли ихтиёрӣ аз шакли маҷбуриӣ кам намебошад. Зеро дар соҳаҳои дахлдори ҳуқуқӣ татбиқ карда мешавад. Аммо, агар чунин нуқтаи назарро вобаста ба намудҳои функцияҳои ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ муқоиса намоем, он гоҳ зарурат пеш меояд, ки ба андешаи баъзе олимони дар хусуси дастгирии шакли маҷбуриӣ розӣ шавем. Зеро, функцияҳои ҷубронсозӣ, пешгирӣ, ҷаримаӣ,

---

¹⁶⁷ Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

сазодиҳӣ аксаран дар шакли маҷбурият татбиқ карда мешаванд.

Дар баъзе санадҳои меъёри қонунгузор мафҳуми «ҷавобгарӣ»-ро ба маънои соф ихтиёри истифода мебарад. Дар бисёр қонунҳо пешбинӣ карда шудааст, ки шахси мансабдор ба ҷавобгарӣ кашида мешавад ва ба андозаи ишғоли мансабе, ки вай ихтиёран ҷавобгарии амалисозии функцияҳои дахлдорро ба зимма мегирад. Ҳамин тавр, м. 5 Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 мартӣ соли 2011, №702 ба «Вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» бахшида шуда, муқаррар менамояд, ки «Вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ таъмин намудани шахсони манфиатдор бо иттилооти пурра ва дақиқ оид ба ҳолати молиявӣ, натиҷаи фаъолият ва тағйироти вазъи молиявии ташкилот мебошад».

Ҳамзамон, дар м. 9 Қонуни мазкур муқаррар шудааст, ки «Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ оид ба риояи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ дар мавриди иҷрои амалиёти хоҷагидорӣ масъул мебошанд. Роҳбарони ташкилот вобаста ба ҳаҷми кори баҳисобгирӣ вазифадоранд:

- хизматрасонии муҳосибиро ҳамчун сохтори таркибӣ, ки ба он сармуҳосиб (муҳосиб) роҳбарӣ мекунад, таъсис диҳанд;
- дар басти вазифаҳо вазифаи муҳосибро ҷорӣ намоянд;
- дар асоси шартнома баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявиро ба муҳосиботи марказӣ, ташкилоти муҳосибӣ ё ба муҳосибии касбӣ супоранд;
- баҳисобгирии муҳосибиро ҳангоми зарурат шахсан ба зимма гиранд»¹⁶⁸. Ба андешаи мо, муҳосиб барои амалиёти оянда масъул аст, зеро ҷавобгарӣ маҳз бо функцияҳои муҳосиб алоқаманданд.

Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатии ҚТ» аз 28 июни соли 2011, №723 дар м. 54 муқаррар менамояд, ки «Вазорату идораҳо ва дигар ташкилотҳои буҷетӣ хароҷоти худро мувофиқи сметаҳои тасдиқшуда амалӣ

---

¹⁶⁸ Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 мартӣ соли 2011, №702 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 10.01.2023).

менамоянд. Ташкилотҳои дахлдор ба воситаи хазинадории марказии Вазорати молияи ҶТ ва шуъбаҳои маҳаллии он маблағгузорӣ карда мешаванд. Роҳбарони тақсимкунандагони асосӣ, тақсимкунандагон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ барои истифодабарии мақсаднок ва самарабахши маблағҳои буҷетӣ масъул мебошанд. Ташкилотҳои буҷетӣ ҳуқуқ надоранд зиёдтар аз маблағҳои тасдиқкардаи Қонуни ҶТ дар бораи Буҷети давлатии ҶТ барои соли молиявии дахлдор аз ҳисоби маблағҳои буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷетҳои маҳаллӣ ва буҷетҳои фондҳои мақсадноки давлатӣ уҳдадорӣ қабул намоянд»¹⁶⁹.

Дар баъзе санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст, ки шахсони мансабдор, шахрвандони одӣ, шахсони ҳуқуқӣ онҳоро ихтиёран риоя мекунанд. Масалан, Қонуни ҶТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007, №233 дар м. 32 муқаррар менамояд, ки «роҳбари мақоми давлатӣ, ки ҳуқуқи ба мансаб таъин ва аз мансаб озод намуданро дорад, ба хизматчиҳои давлатӣ барои кирдори интизомии содирнамудааш, ҳамчунин барои риоя накардани талаботи Кодекси одоби хизматчиҳои давлатии ҶТ ва кодексҳои соҳавии одоби хизматчиҳои давлатӣ, роҳ додан ба бархӯрди манфиатҳо ҳангоми адои хизмати давлатӣ ва ё дигар кирдорҳои бавучудоварандаи коррупсия, ки дорои аломатҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ё ҷиноят намебошанд, ҷазои зерини интизомиро татбиқ менамояд:

- сарзаниш;
- танбех;
- танбеҳи қатъӣ;
- ба мансаби паст гузаронидан;
- аз мансаб озод кардан.

Бо мақсади ҷамъ овардан ва санҷиши маълумот дар бораи кирдори интизомии содирнамудаи хизматчиҳои давлатӣ аз тарафи роҳбари мақоми давлатӣ санҷиши хизматӣ таъин карда мешавад. Санҷиши хизматӣ метавонад бо талаби хизматчиҳои давлатӣ низ гузаронида шавад. Тартиби гузаронидани

---

¹⁶⁹ Қонуни ҶТ «Дар бораи молияи давлатии ҶТ» аз 28 июни соли 2011, №723 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01. 2023).

санчиши хизматӣ ва ба ҷавобгарии интизомӣ кашидани хизматчиҳои давлатӣ аз тарафи Президенти ҶТ тасдиқ карда мешавад. Татбиқи ҷазоҳои интизомие, ки дар Қонуни мазкур, Кодекси меҳнати ҶТ ва дигар санадҳои қонунгузори ҶТ пешбинӣ нагардидаанд, манъ аст¹⁷⁰.

Қонуни ҶТ «Дар бораи мақомоти амнияти миллии ҶТ» аз 20 март соли 2008, №362 дар м. 9 муқаррар менамояд, ки «дар ҳолати аз тарафи кормандони мақомоти амнияти миллии ҶТ поймол шудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд роҳбари мақоми дахлдори амнияти миллии ҶТ вазифадор аст барои ҳифз ва барқарор намудани ин ҳуқуқу озодиҳо, ҷуброни зарари расонидашуда ва ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони гунаҳкор мувофиқи қонунгузори ҶТ чораҳо андешад. Шахсони мансабдори мақомоти амнияти миллии ҶТ, ки ба суйистифодаи ҳокимият ё баромадан аз ҳадди ваколати хизматӣ роҳ додаанд, мувофиқи қонунгузори ҶТ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд»¹⁷¹.

Ҳамзамон, дар м. 31 Қонуни мазкур муқаррар гардидааст, ки «корманди мақомоти амнияти миллии ҶТ барои вайрон кардани қонунгузори ҶТ, суйистифода аз мансаб, баромадан аз ҳадди ваколатҳои хизматӣ, иҷро накардан ё иҷрои номатлуби вазифаҳои ба зиммааш гузошташуда, мутобиқи тартиби муқарраркардаи қонунгузори ҶТ, ба ҷавобгарӣ кашида мешавад»¹⁷².

Меъёри ҳуқуқӣ дар хусуси он ки субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ зимни истифода ва татбиқи ҳуқуқу озодиҳои худ набояд ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии дигар субъектҳои вайрон кунад, яке аз хусусияти муҳими шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Зеро, дар ин маврид субъект ихтиёран, бе маҷбурияти шахси дахлдор ҳуқуқу манфиатҳои дигаронро риоя намуда, ба онҳо эҳтиром мегузорад ва ҳуқуқу озодиҳои худро софдилона ва бовиҷдонона иҷро мекунад. Дар ҳолати

---

¹⁷⁰ Қонуни ҶТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007, №233 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

¹⁷¹ Қонуни ҶТ «Дар бораи мақомоти амнияти миллии ҶТ» аз 20 март соли 2008, №362 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

¹⁷² Қонуни ҶТ «Дар бораи мақомоти амнияти миллии ҶТ» аз 20 март соли 2008, №362 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

баръакс нисбат ба ӯ чораҳои маҷбурии дахлдори ҳуқуқӣ татбиқ карда мешавад.

Ҷавобгари тарафайни шахс ва давлат ҷой дорад. Ҷониби ҳуқуқи ҳамкориҳои байни шахс ва давлат ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафайн, ҷавобгариҳои мутақобилаи давлат ва шахс мебошад¹⁷³. «Ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ як ҳуқуқи махсус танзимшаванда аст¹⁷⁴. «Ҷавобгари тарафайни шахс ва давлат мавқеи қонунгузorro нишон медиҳад, ки вай дар ҷараёни қонунгузорӣ бояд ҳам мавқеи шаҳрванд ва ҳам мавқеи ҳокимиятро ба назар гирад»¹⁷⁵.

Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон» аз 30 июли соли 2007, №303 дар м.м. 16-18 салоҳиятҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро дар соҳаҳои маориф, фарҳанг ва ҳифзи саломатии аҳоли муқаррар мекунад. Аз ҷумла, дар м. 16 муқаррар шудааст, ки «Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон сиёсати давлатро дар соҳаи маориф дар маҳалҳо амалӣ менамояд, барномаҳои минтақавии инкишофи соҳаи маорифро, бо назардошти хусусияти миллӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, демографӣ ва ғ. таҳия намуда, амалӣ мегардонад». Дар м. 17 Қонуни мазкур муқаррар мегардад, ки «Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон сиёсати давлатро дар соҳаи фарҳанг амалӣ менамояд. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мутобиқи қонунгузориҳои ҶТ, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандонро дар соҳаи фарҳанг ва маънавиёт ҳимоя менамояд»¹⁷⁶.

Вобаста ба ин, В.О. Лучин қайд мекунад, ки ҷавобгарӣ дар соҳаи

---

¹⁷³ Ниг.: Чхиквадзе В.М. Личность и государство: взаимная ответственность // Советское государство и право. – 1971. – №1. – С. 19-26.; Чхиквадзе В.М. Социалистический гуманизм и права человека. – М., 1978. – С. 205.; Щетинин Б.В. Гражданин и социалистическое государство // Советское государство и право. – 1975. – №2. – С. 8.; Орзих М.Ф. Личность и право. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 75.; Орзих М.Ф. Право и личность. – Киев: Одесса, 1978. – С. 27.; Матузов И.И. Социалистическая демократия как единство прав, обязанностей и ответственности // Советское государство и право. – 1977. – №11. – С. 143.; Защита субъективных прав: история и современные проблемы / Материалы первой межвузовской научно-практической конференции г. Волжский 5 марта 1999 года Волгоград, 2000. – 185 с.; Макуев Р.Х. Правонарушения и юридическая ответственность: учебное пособие. – Орел, 1998. – 101 с.; Жевлаков Э.Н. Экологические правонарушения и ответственность. – М.: ЗАО «Бизнесшкола «Интел- синтез», 1997. – 80 с.; Поляков И.Н. Ответственность по обязательствам вследствие причинения вреда. – М.: Юридическое бюро «Городец», 1998. – 171 с.

¹⁷⁴ Ниг.: Малаш Т.А. Принцип неотвратимости юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – С. 10.

¹⁷⁵ Царьков И.И. Вопросы теории публичного права // Вестник ВУиТ. – 1998. – №1. – С. 51.

¹⁷⁶ Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон» аз 30 июли соли 2007, №303 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

танзими конституционӣ асосан дар самти мусбат – ҳамчун муносибати ҷавобгарии субъект ба функцияҳои конституционии худ, иҷрои бошуурона ва самараноки онҳо зоҳир мегардад¹⁷⁷. Ҷавобгарии конституционӣ дар маркази таҳқиқоти мо нест, аммо бояд қайд кард, ки он дар адабиёти ҳуқуқӣ низ ғаёлона таҳқиқ карда мешавад¹⁷⁸.

Давлат уҳдадорихоро муқаррар карда, ба иҷрои ихтиёрии онҳо умед мебандад, зеро дар субъектҳои ҳуқуқ на ҳуқуқи вайронкунандагон, балки шаҳрвандон қонунро риоя карда, бо ҳамин тариқ ихтиёран амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро ба уҳда мегирад. Илова бар ин, ҳангоми муқаррар намудани ҷавобгарии ҳуқуқӣ арзёбӣ асосан ба сифатҳои ҳавасмандии субъект, ки қобилияти ташвиқи ҳуқуқи мурочиаткунандагонро метавонад, ба кирдорҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ қобили таваҷҷуҳ гардонад, асос меёбад¹⁷⁹.

Хусусияти дигари шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ он аст, ки субъект ҳангоми амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ набояд ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсони дигарро вайрон кунад. Вай бояд онҳоро софдилона иҷро кунад. Дар сурати ноодилона истифода бурдани ҳуқуқҳо санксияи манфӣ татбиқ карда мешавад. Тавре А.В. Малко қайд мекунад, «бо истифода аз қонун субъект неъмат, ғоида, арзиш ба даст меорад, манфиатҳои шахсиро қонеъ мекунад. Дар айни замон вай набояд ба қонеъ гардонидани манфиати субъектҳои дигар, инчунин, ба ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятии дигар субъектҳо даҳолат кунад. Ҳангоми ҳалал расонидан ба манфиатҳои ҷамъиятии дигар субъектҳо ҳуқуқи он суйистеъмом карда мешавад».

---

¹⁷⁷ Ниг.: Лучин В.О. Ответственность в механизме реализации Конституции // Право и жизнь. – 1992. – №2. – С. 36.

¹⁷⁸ Ниг.: Шон Д.Т. Конституционная ответственность // Государство и право. – 1995. – №7. – С. 35-43.; Бойцова Л.В. Ответственность государства за ущерб, причиненный гражданам в сфере правосудия. Генезис, сущности, тенденции развития: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – 24 с.; Колосова М.Н. Конституционная ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности // Государство и право. – 1997. – №2. – С. 86-91.; Колосова И.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации. – М.: Городец, 2000. – 192 с.; Лучин В.О. Ответственность в механизме реализации Конституции // Право и жизнь. – 1992. – №2. – С. 36-41.; Краснов М.А. Ответственность в системе народного представительства. – М., 1995. – 55 с.; Нарутто С.В. Проблемы юридической ответственности субъекта Федерации // Правоведение. – 1998. – №4. – С. 49.

¹⁷⁹ Ниг.: Ибрагимов М. А. Юридическая ответственность как фактор воспитания личности в условиях совершенствования социализма: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1986. – С. 15.

Унсурҳои гуногуни шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро баррасӣ намуда, мо ба ҳулосае меоем, ки он ифодаи иродаи ҳуди шахс буда, ҳангоми ворид шудан ба муносибатҳои муайяни ҳуқуқӣ меъёрҳои ҷавобгарӣ ки рафтори ӯро маҳдуд мекунад ва дар сурати вайрон кардани ин меъёрҳо бо кӯшиши худ ва аз ҳисоби худ муносибатҳои ҳуқуқиро ба ҳолати пешина муқаррар менамояд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ борҳо таъкид шудааст, ки ҷавобгарии маҷбурӣ ва амалисозии маҷбурии функцияҳои ҷавобгарӣ бо маҷбуркунии давлатӣ алоқаманд аст, аммо ҳатто дар ҷавобгарии маҷбурӣ мо унсурҳои иҷроии ихтиёрии уҳдадорӣҳои иловагиро пайдо мекунем. Масалан, Кодекси оби ҚТ аз 2 апрели соли 2020, №1688 дар м. 61 муқаррар менамояд, ки «Зарари ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар натиҷаи гузаронидани тадбирҳои хоҷагии об (корҳои гидротехникӣ ва монанди инҳо, ба истисноии ҳолатҳои садамавӣ ва алоқаманд бо офатҳои табиӣ, инчунин, қатъ гардонидан ё тағйир додани шартҳои истифодаи об) расонидашуда бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ ҷуброн карда мешавад».

Дар баробари ин, дар м. 93 Кодекси мазкур пешбинӣ гардидааст, ки «Шахсоне, ки ба объектҳои об зарар расонидаанд, ҷуброни онро ихтиёран ё тариқи судӣ пардохт менамоянд. Усулҳои ҳисоб намудани андозаи зараре, ки ба объектҳои об дар натиҷаи риоя накардани қонунгузори ҚТ расонида мешавад, бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати ҚТ тасдиқ карда мешавад»¹⁸⁰. Ин нуқтаҳои Кодекс аз он далолат мекунад, ки давлат ба иҷроии бошууронаи вазифаҳои худ аз тарафи шахрвандон умед мебандад. Чунин қоидаҳо муносибати байни ҷавобгарии ихтиёрӣ ва маҷбуриро таъкид мекунанд. Уҳдадорие, ки аз ҷавобгарии маҷбурӣ бармеояд, ихтиёран иҷро шуда, бо ҳамин ба шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ наздик мешавад.

Техникаи ҳуқуқие, ки қонунгузор истифода мебарад, бо ишора ба имкони шаклҳои ихтиёрии амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ хеле хос аст.

---

¹⁸⁰ Кодекси оби ҚТ аз 2 апрели соли 2020, №1688 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 13.08.2021).

Масалан, Кодекси андози ҚТ аз 23 декабри соли 2021, №1844 дар қ. 3, м. 33 муқаррар менамояд, ки «ичро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадориҳо оид ба таъмини ҳуқуқҳои андозсупоранда боиси ҷавобгариӣ шахсони мансабдори мақомоти давлатии дар муносибатҳои ҳуқуқии андоз иштироккунанда мегардад». Дар қ. 19 м. 78 Кодекси мазкур муқаррар гардидааст, ки «фаъолият бидуни баҳисобгирӣ ба сифати андозсупоранда дар мақомоти андоз метавонад бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ барои ба ҷавобгариӣ кашидан асос шавад». Дар қ. 2, м. 157 Кодекси мазкур муқаррар гардидааст, ки «аз ҷониби андозсупорандагон (агентҳои андоз), шахсони мансабдори онҳо ва шахсони мансабдори мақомоти ваколатдор содир шудани ҳуқуқвайронкунии андоз боиси ҷавобгариӣ пешбиниамудаи Кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ мегардад»¹⁸¹.

Дар баъзе маврид, қонунгузор ҳангоми нишон додани он ки ба шахсони алоҳида як қатор вазифаҳо гузошта шудаанд, сифатҳои «масъул»-ро истифода мебаранд. Масалан, Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18 июни соли 2008, №411 дар м. 6 ҷавобгариро барои риоя накардани ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот ҳамчун принцип эътироф намуда, дар м. 16 муқаррар менамояд, ки «дар бораи саркашӣ аз пешниҳоди иттилоот, беасос ба таъхир андохтан ё дар муҳлати муқарраршуда пешниҳод накардани иттилоот, ҳамчунин дигар тарзҳои риоя нашудани тартиби баррасӣ ва қонён гардонидани дархосте, ки дар Қонуни мазкур пешбинӣ шудааст, ба роҳбарони мақомоти болоии дахлдор ё ба суд шикоят кардан мумкин аст. Аз амал (беамалӣ)-и мақомот, ташкилот, шахсони мансабдори онҳо, ки ҳуқуқи дастрасии иттилоотро риоя намекунанд, тибқи қонунгузори ҚТ, ба мақомоти дахлдор шикоят кардан мумкин аст. Шахсоне, ки дастрасӣ ба иттилоотро барояшон ғайриқонунӣ манъ кардаанд, ҳамчунин, шахсоне, ки иттилооти ноҳақ, номукамал ё онро дер аз муҳлат гирифтаанд, барои ҷуброни зарари маънавиашон бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори

---

¹⁸¹ Кодекси андози ҚТ аз 23 декабри соли 2021, №1844 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01. 2023).

хуқук доранд»¹⁸².

Кодекси тандурустии ҚТ аз 30 майи соли 2017, №1413 дар м. 3 ҷавобгарии якҷояи давлат, корфармоён ва шахрвандон ҷихати нигоҳдорӣ ва таҳкими саломатии инфиродӣ ва ҷамъиятиро принсипи фаъолияти соҳаи тандурустӣ эътироф намуда, дар м. 63 муқаррар менамояд, ки «табибон барои вайрон кардани савганд ва риоя накардани меъёрҳои Кодекси ахлоқи табиби ҚТ ҷавобгар мебошанд»¹⁸³. Дар баъзе маврид якҷанд моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ уҳдадорихоро муайян намуда, дар дигар моддаҳо (як модда) оқибатҳои номатлуби иҷро накардани ин уҳдадорихоро нишон медиҳанд.

Дар мафҳумҳои шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба гунае ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқии онҳо ҷудо карда мешаванд. Ҳамин тавр, Ф.И. Фатқулин шакли ихтиёрии ба амал баровардани ҷавобгарии ҳуқуқиро «донистани хусусиятҳои ҳуқуқии кирдор (беамалии) худ, алоқамандии онҳо бо қонунҳои мавҷуда ва санадҳои зерқонунӣ муайян мекунад: амал, тайёр будан дар назди давлат ва ҷамъият барои онҳо ҷавоб диҳад»¹⁸⁴.

Л.Б. Смирнов дарки вазифа ва фаҳмиши эҳсосии онро ҳамчун яке аз аломатҳои муҳимми дарки ҷавобгарӣ ҳамчун падидаи ихтиёрӣ маънидод менамояд¹⁸⁵. В.И. Курляндский дарки ҷавобгариро ҳамчун аксуламали давлат ба ҷинояти содиршуда (вайронкунии уҳдадорихо) шуморид, қайд мекунад, ки ахлоқ мафҳуми ҷавобгарӣ ва паҳлӯи дигари он – огоҳии инсониро дар бар мегирад¹⁸⁶. Мавсуф дар бораи қонуниятӣ додани мақоми ҳуқуқӣ ба шакли ихтиёрии амалисозии функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ сухан ронда, ба сифати худи ҷавобгарӣ додани яке аз унсурҳои мазмуни он роҳ додан мумкин нест.

Шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷузъи на

---

¹⁸² Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18 июни соли 2008, №411 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

¹⁸³ Кодекси тандурустии ҚТ аз 30 майи соли 2017, №1413 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

¹⁸⁴ Фатқулин Ф.И. Проблемы теории государства и права: курс лекций. – Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1987. – С. 265.

¹⁸⁵ Ниг.: Смирнов Л.Б. Юридическая ответственность осужденных в пенитенциарных учреждениях (теоретико-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1990. – С. 7.

¹⁸⁶ Ниг.: Курляндский В.И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности // Основные направления борьбы с преступностью. – М., 1975. – С. 77-78.

танҳо маънавиёт, балки низоми ҳуқуқӣ низ мебошад. Мулоҳиза дар бораи роҳ надодан ба ҷавобгарӣ бо афкор, ҳиссиёт ва вазифа аҳаммияти ин биниши ҷавобгарии ҳуқуқиро паст намекунад, зеро чунин таърифҳо аломатҳои асосии ҷиҳати субъективии ҷавобгарии ҳуқуқиро ошкор менамояд. Чунин тафсири ҷавобгарӣ дар рушди назарияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ қадами нахустин маҳсуб мешавад.

Шакли ихтиёрии амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва функцияҳои ба он алоқаманд хусусияти меъёрӣ дорад. В.А. Элеонский моҳияти ҳуқуқии шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳимоя намуда, сарчашмаи онро меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳисобидоаст. Шакли ихтиёрии функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар меъёри ҳуқуқӣ ҷойгир шудааст, зеро меъёр рафтори иҷозатдодашуда ва манъшударо нишон медиҳад. Нишондоди меъёрии ҳуқуқӣ на танҳо ба маҷбурӣ, балки ба ҷавобгарии ихтиёрии ҳуқуқӣ низ хос аст.

Таркиби ҷавобгарии ихтиёрӣ ва маҷбурӣ як бутуни ягонро ташкил медиҳад, ки асоси меъёрӣ дорад. Меъёр ҳамчун шакли ихтиёрии иҷрои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафайни иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятиро дар назар дорад. Муқаррароти асосии КМ ҚТ дорои ибораи хеле пурқувват ва возеҳ мебошад, ки талаботи қонунгузorro ба ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ дар бораи зарурати софдилона, оқилона, адолат муқаррар кардааст. Дар қ. 3, м. 54 КМ ҚТ аз 24 декабри соли 2022, №1918 муқаррар шудааст, ки «шахсе, ки мутобиқи қонун ё ҳуҷҷатҳои таъсиси шахси ҳуқуқӣ аз номи он баромад мекунад, бояд ба манфиати шахси ҳуқуқии намояндагӣ мекардаш софдилона ва оқилона амал кунад. Агар дар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, ӯ вазифадор аст, ки бо талаби муассисони (иштирокчиёни, аъзои) шахси ҳуқуқӣ зиёнеро, ки ӯ ба шахси ҳуқуқӣ расонидааст, ҷуброн намояд»¹⁸⁷.

Л.В. Шенникова қайд мекунад, ки дар ин гуна меъёрҳо асосҳои маънавии қонунгузорӣ бо принсипҳои ахлоқии иштирокчиёни муомилоти маданӣ

---

¹⁸⁷ Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, №1918 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.10.2023).

мутақобила мешаванд¹⁸⁸. Мазмуни бовичдонона ва одилона чунин арзишҳои умумибашариро дар бар мегирад: ростқавлӣ, эътимод. Субъектҳои ҳуқуқи маданӣ ҳангоми мавҷуд набудани меъёрҳои ҳуқуқӣ бояд рафтори худро ба меъёрҳои ахлоқӣ, принципҳои ҳуқуқ, расму ойинҳои тичоратӣ мувофиқат кунанд.

Бовичдонии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ дар он аст, ки онҳо ҳангоми амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони дигарро поймол нақунанд, ба таври бояду шояд функцияҳои худро иҷро кунанд, ухдадорихо ва рафтори худро ба талаботи КМ ҚТ ва дигар қонунҳо мутобиқ намоянд. Қонунгузор бо истифода аз чунин формулаҳо, бешубҳа, ҷавобгарии ихтиёрии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии маданиро нишон медиҳад.

Дар сарҳати ҳаштуми қ. 1, м. 37 КМГ ҚТ аз 05 январи соли 2008, №341 омадааст: «Субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии граждани метавонанд нисбат ба санадҳои судӣ шикоят пешниҳод намоянд ва аз дигар ҳуқуқҳои мурофиавии пешбиниамудаи қонунгузорӣ оид ба мурофиаи судии граждани ва аз ҳама ҳуқуқҳои мурофиавие, ки барояшон пешбинӣ шудааст, бовичдонона истифода намоянд»¹⁸⁹. Дар ин муқаррароти қонун гуфта мешавад, ки шахсони дар парванда иштирокдошта ихтиёран ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашида мешаванд.

Ҷавобгарӣ, чунончи маълум аст, иҷрои он чизест, ки аз талабот ва ухдадории дар меъёри ҳуқуқӣ ифодаёфта бармеояд. Вазифаи бавучудомада ба таври объективӣ ҳамчун намунаи рафтор вучуд дорад. Ин марҳилаи статикӣ ҷавобгарӣ аст. Дар ин марҳила татбиқи он вучуд надорад, вале он аллакай дар рафтори қонунӣ, дар иҷрои вазифае, ки меъёри ҳуқуқӣ муқаррар кардааст, амалӣ мегардад. Ин аллакай як марҳилаи дигари ҷавобгарӣ аст. Ҳар як меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ талаботи рафтори муайяни қонунӣ ё манъи содир намудани кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок мебошад.

Вобаста ба баррасии масъалаи шакли ихтиёрии амалисозии функцияҳои

¹⁸⁸ Ниг.: Щенникова Л.В. Справедливость и добросовестность в гражданском праве России (несколько вопросов теории и практики) // Государство и право. – 1997. – №6. – С. 119.

¹⁸⁹ Кодекси мурофиавии граждани ҚТ аз 05 январи соли 2008, №341 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01. 2023).

жавобгарии ҳуқуқӣ зарурати арзёбии пешниҳоди баъзе муаллифоне ба миён меояд, ки жавобгарии ихтиёрии ҷиноятиро фарқ мекунанд. Баъзе муаллифон нисбат ба проблемаҳои шакли ихтиёрии татбиқи жавобгарии ҷиноятӣ эҳтиёткорона муносибат менамоянд¹⁹⁰. Дар ин шакл функцияҳои гуногуни жавобгарии ҷиноятӣ метавонанд ба хубӣ амалӣ карда шаванд.

Муаллифони дигар мавқеи доштани ҷунин жавобгарии ҳуқуқиро ишғол мекунанд, вале бо назардошти хусусияти предмет ва усули танзими ҳуқуқӣ, ки ба қонуни ҷиноятӣ хос аст, хулосаеро асоснок мекунанд, ки он хусусияти жавобгарии ҷиноятӣ надорад¹⁹¹.

Б.Т. Разгилдиев таъкид мекунанд, ки жавобгарии ихтиёрӣ беҳтар мебуд дар қонуни ҷиноятӣ ҳавасмандкунӣ номида шавад. Ин равиш аз он иборат аст, ки муаллиф онро танҳо бо татбиқ (истифода)-и ҳуқуқҳои бо қонун додашуда (барои мудофиаи зарурӣ, зарурати ниҳой ва ғ.) алоқаманд мекунанд¹⁹². Аммо ҳатто истифодаи ин ҳуқуқҳо назорати субъектро аз болои амалҳои худ пешбинӣ мекунанд.

Ҳар шахс вазифадор аст, ки мувофиқи иродаи худ аз ҳадди мудофиаи зарурӣ, зарурати ниҳой, расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, набарояд, вагарна шакли маҷбурии жавобгарӣ вучуд дорад.

Ҷунин ба назар мерасад, ки мавқеи олимоне, ки шакли ихтиёрии иҷрои функцияҳои жавобгарии ҳуқуқиро ҳатто баъди содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ ҷудо мекунанд, мусбат аст¹⁹³. Қонуни ҷиноятии амалкунанда барои ба даст овардани жавобгарии ихтиёрӣ ҳатто пас аз содир кардани ҷиноят имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Жавобгарии ихтиёриро баъди содир кардани ҷиноят бо риояи талабҳои, ки дар эзоҳҳои м.м. 130, 130¹, 167, 179, 179, 181, 187, 194, 195, 195, 196, 262, 279,

---

¹⁹⁰ Ниг.: Лумпова И.А. Виды ответственности в уголовном законодательстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1991. – С. 11.

¹⁹¹ Ниг.: Дубинин Т.Т. Ответственность и освобождение от нее по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1985. – С. 7.

¹⁹² Ниг.: Разгилдиев Б.Т. Задачи уголовного права РФ и их реализация. – Саратов: Изд-во Саратов ун-та. 1993. – С. 132.

¹⁹³ Ниг.: Сабитов Р.А. Посткриминальное поведение: понятие, регулирование, последствия. – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1985. – С. 134-142.; Звечаровский И.Э. Уголовная ответственность: понятие, виды, формы реализации. – Иркутск: Изд-во Иркутск, ун-та., 1992. – С. 27.

305, 307, 307, 320, 343, 347, 351, 352, 365, 374, 375 ва 401¹ КЧ ҚТ (дар ҳолати озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ) пешбинӣ гардидааст, мушоҳида карда мешавад.

Масалан, дар эзоҳи м. 181 КЧ ҚТ муқаррар шудааст, ки агар шахс ихтиёран ё бо дархости мақомот гаравгонро озод кунад, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад. Давлат ба ҷинояткор имконият медиҳад, ки ақидаашро тағйир диҳад, хатои содиршударо ислоҳ кунад, ҷавобгарии худро дар рафтори қонунӣ ихтиёран дарк намояд. Ин гуфтор далели он аст, ки КЧ ҚТ масъалаи ҷавобгарии ҷиноятиро дуруст ба роҳ монда, ҳамзамон, ҳифзи ҳуқуқи инсонро амалӣ намудааст.

Ба андешаи У.А. Азиззода, ҳангоми таҳияи лоиҳаи КЧ ҚТ (соли 1998) дар назди таҳиягарон якчанд вазифа меистод, ки яке аз онҳо дар шакли пурра таъмин кардани принципи давлати ҳуқуқӣ – ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон буд. Таҳиягарони лоиҳа кӯшиш кардаанд, ки дар мазмуни КЧ ҚТ ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва бехатарии шахсият – ҳифзи умумичаҳонии ҳаёт, саломатӣ, шаъну шарафи шахрванд, дахлнопазирии ҷисмонӣ ва монанди инҳо ҳаматарафа инъикос карда шаванд¹⁹⁴.

Дар натиҷаи таҳқиқи масъала муайян гардид, ки амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои шаклҳои худ мебошад. Аслан, аз ҳама шаклҳои маъмули амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин шакли ихтиёрӣ ва шакли маҷбурий ба ҳисоб меравад.

Аксари муҳаққиқон низ чунин мешуморанд, ки шакли бартаридошта ва ҳатто ягона шакли амалисозии функцияҳои ҷавобгарӣ шакли маҷбурии он мебошад.

Амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба намуди ҷавобгарӣ низ вобастагӣ дорад. Зеро ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои намудҳои мухталиф мебошад. Аз ҷумла, ҷавобгарии ҷиноятӣ, маданӣ, маъмурӣ, интизомӣ. Дар робита ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурӣ амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бештар хусусияти маҷбурий мегирад. Аммо дар намуди

---

¹⁹⁴ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – С. 290.

ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ ва интизомӣ бошад ҳам, шакли ихтиёрӣ ва ҳам шакли маҷбурӣ хос мебошанд.

2.3. Амалисозии функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз навъҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, ки аз рӯи мазмун ва моҳияти худ барои субъекти ҳуқуқвайронкунӣ оқибатҳои номатлуб дошта, ба ӯ азоби маънавӣ ё руҳӣ мерасонад ва мақсади сазоро пайгирӣ мекунад. Бо рушди ҷомеа ва таҳкими ҳуқуқу озодиҳои табиӣ инсон ва шаҳрванд, функсияи сазодиҳӣ ба талаботи инсондӯстӣ, адолат, баробарӣ, қонунӣ ва мутаносибӣ бештар ҷавоб медиҳад. Барои аз догмаҳо ва стереотипҳои, ки худ мафҳумҳои «сазо» ё «функсияи сазодиҳӣ» ба вуҷуд меоваранд, ҳалос шудан ҷазоро на аз рӯи принсипи талон, балки дар асоси принсипҳои муосири ҳуқуқ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дида баромадан лозим аст.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ истилоҳоти дигаре низ мавҷуданд, ки барои ифодаи ин мафҳум истифода мешаванд: функсияи ҷаримавӣ; функсияи ҷазодиҳӣ; функсияи репрессивӣ. Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ У.А. Азиззода¹⁹⁵, А.А. Абдурашидов¹⁹⁶, Т.Ш. Шарипов¹⁹⁷, З.Х. Зокирзода¹⁹⁸ ва дигарон мафҳумҳои «сазо» ва «сазодиҳӣ» мавриди истифода қарор гирифтааст. М.П. Трофимова дуруст қайд кардааст, ки «мафҳуми ҷазо танҳо хусусиятҳои ҳуқуқи ҷиноятиро инъикос мекунад». Истилоҳи «таъқиб» бо амалҳои ғайриқонунии мақомот алоқаманд аст ва ҷарима танҳо яке аз ҷораҳои таъсиррасонӣ ба ҷинояткор мебошад¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 414 с.

¹⁹⁶ Ниг.: Абдурашидов А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.

¹⁹⁷ Ниг.: Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ: китоби дарсӣ: нашри 5-ум, такмилёфта / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов ва дигарон. – Душанбе, 2020. – 223 с.

¹⁹⁸ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – 176 с.

¹⁹⁹ Ниг.: Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С. 18.

Функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз намудҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, ки вобаста ба мазмун ва моҳияти худ нисбат ба субъекти поймолкунандаи ҳуқуқ оқибатҳои манфиро ба вучуд оварда, ўро дучори азоби маънавӣ ё рӯҳӣ мегардонад. Функцияи мазкур дар миёни дигар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавқеи худро дошта, хусусияти таърихро касб кардааст. Зеро, аз замонҳои қадим ҷиҳати пешгирӣ намудани рафторҳои зиддиҳуқуқӣ ҷавобгариро дар шаклҳои нисбатан саҳт татбиқ менамуданд. Маҳз дар натиҷаи чунин ҷазоҳои вазнин ба ҳуқуқвайронкунанда сазои дахлдор расонида мешуд. Дар замони муосир бошад принципи инсондӯстӣ мақоми хоссаро касб намуда, қонунгузоронро водор намуда истодааст, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро дар доираи принципҳои инсондӯстӣ роҳандозӣ намуда, ҳадафи он набояд сазо додани ҳуқуқвайронкунанда бошад.

Бояд тазакурр дод, ки мавҷудияти функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бештар ба мавҷудияти мақсади ҷазо вобаста аст. Сазо барои ноил шудан ба мақсадҳои дигари ҷавобгарии ҳуқуқӣ зарур аст. Фаъолияти муътадили ҷавобгарии ҳуқуқӣ танҳо дар натиҷаи таъсири якҷанд функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ имконпазир аст. Баъзе олимон бар он андешаанд, ки функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аслан, дар алоҳидагӣ амал карда наметавонанд, масалан функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд дар як вақт бо функцияи тарбиявӣ ба амал бароварда шавад²⁰⁰. Аз андешаи мазкур бармеояд, ки функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз мақсадҳои ҷазо вобастагии бештар дорад. Зимнан маҳз тавассути оқибатҳои сазоӣ доштани ҷавобгарии ҳуқуқӣ мақсади он ба даст оварда мешавад, вале ҳуди сазо додан ва ё ба дарди ҷисмонӣ раванӣ гирифтӣ кардани ҳуқуқвайронкунанда мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ намебошад. Табиист, ки агар ҳуқуқвайронкунанда дар ивази кирдори зиддиҳуқуқи содиркардааш подоши муносиб нагирад, дар ин сурат ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз мақсади худ берун

---

²⁰⁰ Ниг.: Липинский Д.А., Мусаткина А.А. Лекция: юридическая ответственность, санкции и меры защиты // Вестник Орловского государственного университета. Серия: Новые гуманитарные исследования. – 2010. – №4. – С. 55-62.

меравад ва самарабахш буда наметавонад. Бо ин назардошт, ҳар як шаклу намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд дар дараҷаи муайян дорои сазо бошад.

Дар бораи таъсири мутақобилаи функцияҳои сазодиҳӣ ва тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ сухан ронда, онро метавон бо якчанд омил муайян кард, ки боиси паст шудани самаранокии таъсири тарбиявӣ ва баъзан сабаби нестшавии он мегардад: Якум, таъсири аз ҳад зиёди сазодиҳӣ, на аз сабаби хатари ҷамъиятии ҳуқуқвайронкунӣ. Дуюм, табдил додани таъсири тарбиявӣ дар ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ. Сеюм, вайрон кардани принципҳои фардӣ ва ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳам аз ҷониби қонунгузор ва ҳам аз ҷониби иҷрокунандаи ҳуқуқ²⁰¹.

Мавриди зикр аст, ки мутобиқати функцияи сазо ба меъёрҳои қонуният барои амалисозии самаранокии функцияи тарбиявӣ замина фароҳам меорад. Агар сазо ба қонун мувофиқат накунад, дар он сурат иҷрои самарабахши функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқиро тасдиқ кардан мумкин нест, зеро субъекти мазкур онро беадолатона мешуморад ё барои расидан ба мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ кифоя нест, чунки хусусияти таъсири тарбиявӣ ба намуди ҷорайи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва муҳлати амалишавии он вобаста аст.

Ҳар гуна ҳуқуқвайронкунӣ бояд воқуниши давлатро ба бор орад. Ин воқуниш дар ҷазои ногузири гунаҳкор ва дар барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода меёбад. Сазо ҳамчун аксуламали ногузир на ба хоҳири худ, балки ба хоҳири ҷанбаи дигари ногузир амалӣ мешавад то дар оянда субъект вазифаҳои ба зиммааш гузошташударо вайрон накунад²⁰².

Дар илми ҳуқуқшиносӣ масъалаи ҷавобгарии конституционӣ ҳамчун як намуди мустақили ҷавобгарии ҳуқуқӣ фаъолона баррасӣ мешавад. Шакли маҷбурии амалисозии функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, чун дар дигар соҳаҳо, дар ҳуқуқи конституционӣ, илова бар ин, дар ҳама сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ шудааст. Ҷавобгарии конституциониро

---

²⁰¹ Ниг.: Мелкумян М.Г. Взаимодействие воспитательной функции юридической ответственности с регулятивной, превентивной и карательной функцией // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 55.

²⁰² Ниг.: Хачатуров Р.Л. Вопросы международно-правовой ответственности // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2009. – №1. – С. 69-75.; Хачатуров Р.Л. Ответственность в современном международном праве // Право и политика. – 2005. – №8. – С. 24-23.

метавон ҳамчун ҷавобгарӣ барои вайрон кардани меъёрҳои конституционӣ тибқи асосҳои пешбиниамудаи қонунҳои конституционӣ муайян кард. Моҳияти сазои ҷавобгарии конституционӣ дар он аст, ки шахсе, ки мақоми конституционӣ дорад, бар хилофи иродаи худ, дар шакли маҷбурӣ, аз он маҳрум карда мешавад.

Объекти умумии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ, аммо таъсир ба объекти умумӣ танҳо дар натиҷаи таъсиррасонӣ ба объектҳои бевосита имконпазир аст. Таъсири сазодиҳӣ ба тағйир додани мақоми ҳуқуқии субъект нигаронида шудааст. Маҳдуд кардани ҳуқуқҳои мухталифи субъектҳо боиси тағйир ёфтани мақоми ҳуқуқии он мегардад. Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, молумулкӣ, меҳнатӣ, шахсии ғайримолумулкии субъекти ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонанд ҳамчун объекти бевоситаи таъсири функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ баромад кунанд. Натиҷаи чунин таъсир қатъ гардидани муносибатҳои алоҳидаи мушаххаси ҷамъиятӣ ва ба вучуд омадани муносибатҳои нави ҳуқуқие мебошад, ки пеш вучуд надоштанд. Дар натиҷаи таъсири функцияи сазодиҳӣ маҳдудшавии вазъи ҳуқуқӣ ба амал меояд²⁰³.

Функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар таҳким ва рушди динамикаи муносибатҳои ҳуқуқии ҷавобгарии ҳуқуқӣ таъсир мерасонад. Ба ин муносибат суоле ба миён меояд, ки оё функцияи сазодиҳиро ба муносибатҳои ҳуқуқии аллақай мавҷуда равона кардан мумкин аст? Мо нишон додем, ки функцияи сазодиҳӣ ба қатъ ё маҳдуд кардани ҳуқуқҳои гуногун нигаронида шудааст, аммо татбиқи ин ҳуқуқҳо берун аз муносибатҳои ҳуқуқӣ вучуд надорад.

Ҳамин тариқ, функцияи сазодиҳӣ боиси тағйир ё қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқии танзимкунанда мегардад. Дар баробари ин, таъсири сазо боиси пайдоиши муносибатҳои нави ҳуқуқие мегардад, то лаҳзаи содир шудани ҷиноят вучуд надошт. Аз ин рӯ, объектҳои таъсири функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқиро на танҳо ба умумӣ ва мустақим тақсим

---

²⁰³ Ниг.: Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности: дис. ... д-ра юрид. наук. – Самара, 2004. – С. 111-134.

кардан мумкин аст, балки бо истифода аз аломатҳое, ки мазмуни ин объектро ҳамчун меъёри таснифот тавсиф мекунад, метавон онҳоро ба объектҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, моликият, ташкилӣ, иҷтимоӣ, меҳнатӣ, шахсии ғайримолумулкии таъсиррасонии функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷудо кард. Дар асл, функцияи сазодиҳӣ метавонад якбора ба якчанд объект таъсир расонад. Объектҳои таъсиррасонии ҷазо вобаста ба кадом соҳаи ҳуқуқ ҳуқуқу озодиҳои муайяно ба танзим мебарорад, ба ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқи оилавӣ, меҳнатӣ ва ғ. тасниф мешавад.

Хусусияти таъсири сазо ва доираи маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ, ки нисбат ба ҳуқуқвайронкунанда татбиқ мешаванд, ба марҳилаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобаста аст. Агар шакли маҷбурии давлатии татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз лаҳзаи содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ дар шакли уҳдадории таҳти маҳдудиятҳои гуногуни ҳуқуқӣ қарордошта ба вучуд омада бошад, пас, дар ин марҳила ҳеҷ гуна оқибатҳои номатлуби воқеӣ вучуд надорад ва ҳуди функцияи сазодиҳӣ дар статика вучуд дорад. Бе амали саривақтӣ ва салоҳияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ он рушд карда наметавонад.

Иҷрои функцияи сазодиҳӣ аз маҳкум кардани ҷинояткор оғоз мешавад. Д.А. Липинский дуруст қайд мекунад, ки шуури ҷинояткор ҳамчун объекти мушаххаси таъсири ҷазо амал мекунад²⁰⁴. Рухияи маҳкумшаванда вайронии олами ботинии ӯро нишон медиҳад. Эътибори гунаҳгор бояд азоби маънавии ӯро ба бор орад. Аммо, ба монанди хама гуна унсурҳои субъективӣ, он метавонад вучуд надошта бошад ҷазоро аз ҷиҳати мазмун ва ҳаҷм метавон баъзеҳо ҳамчун дарди тоқатфарсо, ранҷу азоб ва дигаронро ҳамчун як норохатии ночиз қабул кунанд²⁰⁵.

Иҷрои минбаъдаи функцияи сазодиҳӣ аз бисёр ҷиҳат ба маҳкум кардани шахс вобаста аст. Айбдорӣ дар ҳукм ё санади дигари татбиқи ҳуқуқ зикр шудааст, вале дар баробари ин, ин санад нишон медиҳад, ки шахси гунаҳкор бояд то кадом андоза маҳдудиятҳои ҳуқуқиро паси сар кунад. Таъсири сазо

²⁰⁴ Ниг.: Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности: дис. ... д-ра юрид. наук. – Самара, 2004. – С. 113.

²⁰⁵ Ниг.: Липинский Д.А. Асари зикршуда. – С. 114.

ба субъект дар он зоҳир мегардад, ки бояд ба ӯ азоби маънавӣ расонида шавад. Аз бисёр ҷиҳат, тавассути азобҳои маънавӣ мақсади ислоҳи ҳуқуқи вайронкунанда ба даст меояд. Маҳз, азобу уқубати маънавӣ ӯро водор мекунад, ки олами ботинии худро аз нав дида барояд, муносибатҳои зиддиҷамъиятии худро ислоҳ кунад. Ин бори дигар чунин тезисро тасдиқ мекунад, ки сазо барои сазо не, балки сазо барои ислоҳ ва тарбияи ҷинояткор зарур аст.

Аз сабаби он ки шуури ҳуқуқвайронкунанда (дунёи ботинии ӯ, муносибатҳои гуногуни ахлоқӣ) падидаи субъективӣ буда, ҳуқуқу озодиҳои гуногун, ки бо функцияи сазодиҳӣ маҳдуд карда шудаанд, падидаҳои воқеияти объективӣ мебошанд, функцияро ба берунӣ ва дохилӣ тақсим кардан мумкин аст. Инчунин, функцияи сазодиҳӣ метавонад ҳам таъсири бевосита ва ҳам бавосита дошта бошад. Дар робита ба ин, объектҳои таъсири сазоро метавон ба бевосита ва бавосита тақсим кард. Масалан, иттилооти ҳуқуқӣ дар бораи ҷазо додани ҷинояткор ба муҳити наздики ӯ низ таъсир мерасонад, вале эҳтимолан на сазодиҳӣ, балки хусусияти пешгирию тарбиявӣ дорад, аммо чунин таъсири пешгирикунанда ва тарбиявӣ аз ҳисоби татбиқи қонунгузории ҚТ ба амал меояд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки функцияи сазодиҳӣ метавонад ҳам ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳам ба муносибатҳои ҳуқуқӣ таъсир расонад. Аз ин рӯ, объектҳои амали ҷазоро метавон ба танзимшаванда ва бо қонун танзимнашаванда ҷудо кард. Ҷавобгарии конституционӣ мисли дигар намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ вазифаи сазодиҳиро иҷро намояд ҳам, дар низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Дар Конститутсия ба мукамал гардидани ҳуқуқҳои табиӣ инсон, уҳдадорӣ ва ҷавобгарии давлат ва шахсони мансабдори он ба ҷавобгарии конституционӣ аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳад. Мавқеи махсуси ҷавобгарии конституциониро хусусияти муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда, таъсири мақсаднок ба рушди қонунгузорӣ, қувваи олии ҳуқуқии Конститутсия муайян мекунад.

Масъалаи функцияҳои ҷавобгарии конституционӣ баҳснок аст. Н.В. Витрук вобаста ба мақсади функционалии ҷавобгарии конституционӣ функцияҳои ҷавобгарии конституциониро ҷудо кардааст, ки яке аз онҳо функцияи сазодиҳӣ ба шумор меравад²⁰⁶. Ба андешаи мо, ҷавобгарии конституционӣ ҳам функцияи сазодиҳӣ ва ҳам барқароркунандаро иҷро мекунад, бинобар ин, ба барқарорсозанда ва сазодиҳанда тақсим кардани ҷавобгарии конституционӣ мувофиқи мақсад аст. Ҳар як чораи ҷавобгарии конституционӣ ҳам функцияи сазодиҳӣ ва ҳам барқароркунанда дорад. Хусусиятҳои функцияи сазодиҳии ҷавобгарии конституционӣ дар асосҳо, объектҳои таъсиррасонӣ, субъектҳо ва усулҳои татбиқи он ифода мегардад.

Асоси воқеии ҷавобгарии конституциониро ҳуқуқвайронкунии конституционӣ дар маҷмӯъ ҳамаи аломатҳои он ташкил медиҳад. Ба ақидаи А.Ю. Александров, асоси татбиқи чораҳои ҷавобгарии конституционӣ ин иҷро накардани уҳдадорихои конституционӣ аз ҷониби субъектон мебошад²⁰⁷. Мафҳуми «иҷро накардани уҳдадорихо» мафҳуми «ҳуқуқвайронкунӣ»-ро иваз намекунад. Илова бар ин, ин аз мафҳуми ҳуқуқвайронкунӣ маҳдудтар аст. Яқум, ҳуқуқвайронкунандаи конституционӣ метавонад вазифаи ба зиммааш гузошташударо номатлуб иҷро намояд. Дувум, ҳуқуқвайронкунӣ метавонад ҳам амал ва ҳам беамалӣ бошад. Сеюм, асоси ҷавобгарӣ метавонад ҳуқуқвайронкунӣ дар маҷмуи тамоми аломатҳои он (объект, субъект, тарафи объективӣ ва субъективӣ) бошад²⁰⁸.

Функцияи сазодиҳии ҷавобгарии конституционӣ ба мақоми конституционии шахсони мансабдор таъсир мерасонад ва метавонад субъектҳои дорой ваколатро аз муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ, ки онҳо иштирокчии он буданд ва бо амали худ вайрон кардаанд, хориҷ кунад. Дар натиҷаи фаъолияти иҷроӣ функцияи сазодиҳии ҷавобгарии конституционӣ доираи моликияти шахсони мансабдор метавонад маҳдуд

²⁰⁶ Ниг.: Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. – С. 441-442.

²⁰⁷ Ниг.: Александров А.Ю. Конституционно-правовая ответственность органов государственной власти субъектов РФ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 9.

²⁰⁸ Ниг.: Конституционные деликты // Государство и право. – 2000. – №1. – С. 12-19.

шавад, зеро онҳо аз кафолату имтиёзҳое, ки вобаста ба мансаби худ доро буданд, махрум мешаванд. Объектҳои таъсири функцияи сазодиҳии ҷавобгарии конституционӣ бештар ба намуди санксияи ҷавобгарии конституционӣ вобаста аст²⁰⁹.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои функцияи сазодиҳии ҷавобгарии конституционӣ дар субъектҳои махсуси таъсиррасонӣ, хусусиятҳои усулҳои татбиқ, объектҳои таъсиррасонӣ ва қоидаҳои мувофиқи татбиқи он ифода меёбанд.

Функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ба монанди ҷавобгарии ҳуқуқӣ, бо маҷбуркунии давлатӣ зич алоқаманд аст. Бо ёрии функцияи сазодиҳӣ маҷбуркунии давлатӣ объективӣ карда мешавад, ки дар маҳдудиятҳои мушаххаси ҳуқуқӣ, ки барои ҷинояткор ба вучуд меояд, ифода меёбад. Барои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ он усули императивиро истифода мебарад, ки қобилияти субъектро барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои гуногун маҳдуд мекунад. Бо функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ муттаҳид намудани функцияҳои наво, ки қаблан вучуд надоштанд, дар шакли императивӣ рафтори ҷинояткорро ба танзим мебарорад ва вайрон кардани ин функцияҳо боиси пурзӯр шудани таъсири ҷазо мегардад.

Роҳҳои мушаххаси иҷрои функцияи сазодиҳӣ хеле гуногунанд: муқаррар кардани маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ дар меъёрҳои ҳуқуқӣ, маҳкумкунӣ, маҳдуд шудани ҳуқуқи моликият, маҳдуд шудани ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва ғайра. Бо назардошти гуфтаҳои боло, мо чунин мешуморем, ки функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз самтҳои асосии таъсиррасонии ҳуқуқии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, рафтор ва шуури гунаҳкор вобаста ба қонунҳои рушди ҷомеа мебошад.

Вале олимони алоҳида ҳанӯз ҳам андешаеро баён мекунанд, ки ҷазо мақсади сазоро думболагирӣ менамояд. Ҳамин тавр, ба ақидаи А.А. Мамедов, «сазо (подош) бояд мақсади ҷазо эътироф гардад. Ба ҷинояткор

---

²⁰⁹ Ниг.: Кабанов П.А. Особенности карательной функции конституционной ответственности // «Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики». Актуальные проблемы юридической науки. Материалы IX Международной научно-практической конференции. – Тольятти: Изд-во Волжск. ун-та им. В.Н. Татищева. – 2012. – Ч. 1. – С. 141-149.

бояд азобу кулфат расонида шавад, вагарна ҷазо ҳам ҷазо нахоҳад буд»²¹⁰. Дар ҳақиқат ҳам ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун ҷораи маҷбуркунии давлатӣ бо худ, ҳатман, унсурҳои маҷбуркунӣ, зӯрӣ, яъне сазои ҷинояти содиршударо дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, ҷазои ҷиноятӣ бо сазо барои ҷинояти содиршуда мебошад ва онҳо ба ҳамдигар вобастагӣ доранд. Ба андешаи З.Х. Зокирзода, вақте суҳан дар бораи ҷазо ва сазо меравад, бояд маънои инҳо дуруст дарк карда шавад, зеро таҳлили семантикии (маъноии) калима аз он иборат аст, ки ҷазо ва сазо ба ҳамдигар монанданд. Бинобар ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ бояд ҷазо ва сазо муқобили ҳамдигар монда нашаванд: яке ҳамчун ҷазо ё ҷораи маҷбуркунӣ ва дигаре ҳамчун мақсади ҷазо²¹¹. Ҳам ҷазо ва ҳам сазо аломатҳои асосии ҷораи давлатиро доранд, ки дар маҷбуркунӣ ифода меёбанд²¹².

Мақсади ҷазоро метавон ба сифати самтҳои асосии фаъолиятҳои системаи пенитенсиарӣ ва ҳифзи ҳуқуқи давлат донист, ки аз сӯйи қонунгузор бо мақсади кам кардан ва коҳиш додани динамикаи содир кардани ҷиноят ва мубориза бар зидди сар задани ҷиноятҳои ретсидив, ҳамчунин, эҷоду таъмини шароити босуботи иҷтимоиву иқтисодӣ дар кишвар муқаррар карда шудаанд.

Дар ин ҷо, набояд шакли махсуси қаноатмандии ҳам ҷомеа ва ҳам шахсони аз ҷиноятҳои мухталиф зарардидаро фаромӯш намуд (ҳатто дар сурати ба назар гирифта нашудани ин нукта ҳамчун мақсади ҷазо, ки он усулан дуруст ҳам ба ҳисоб меравад, ҳар ҳукми судии содиршуда нисбати шахси ҷиноят содирнамуда, дар байни оммаи мардум, агар қазияи судӣ инъикоси васеъ ёфта бошад, як навъ қаноатмандӣ аз эълони ҳукм ва маҳкум шудани ҷинояткорро ба миён меоварад, ки ин, дар навбати худ, боиси афзоиши эътибору обрӯи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва судӣ мегардад; ҷиноят содир шудааст, ҷинояткорон баъд аз содир шудани ҷиноят дастгир ва маҳкум

---

²¹⁰ Мамедов А.А. Справедливость назначения наказания. – СПб.: Изд-во «Юридический центр-Пресс», 2003. – С. 28.

²¹¹ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С. 105.

²¹² Ҳамон ҷо. – С. 105.

шуданд, яъне система ба таври муназзам амал мекунад).

Амалисозии функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд ба меъёрҳои қонунгузории амалкунанда мувофиқат дошта бошад. Маҳз дар асоси меъёрҳои қонунгузорӣ татбиқ намудани сазо метавонад ба рафтору фаъолият ва психикаи ҳуқуқвайронкунанда таъсири самарабахш расонида, барои амалисозии функцияи тарбиявӣ заминаи хуб муҳайё намояд. Дар ҳолати баръакс ҳуқуқвайронкунанда татбиқи ҷазо ва амалисозии функцияи сазодиҳиро ноадолатона шуморида, дар ӯ дараҷаи нигилизми ҳуқуқӣ меафзояд ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба мақсади муайян ноил намегардад.

Аз рӯи қаринаи м. 46 КҶ ҚТ мақсадҳои ҷазоро метавон ба категорияи умумичамъиятӣ (барқарор намудани адолати иҷтимоӣ), тарбиявӣ (ислоҳи маҳкумшаванда), умумиогоҳӣ (пешгирии умумӣ ва пешгирии махсус) тақсим намуд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд шудааст, ки шахсоне аз рӯи ҷиноят маҳкумшаванда, набояд дар руҳияи эҳтиром ба ҳар шахс, балки дар руҳияи эҳтиром ба шахс, ки тобеи қонун ва риояткунандаи муқаррароти қонун дар ҷомеа ҳастанд, тарбия карда шаванд (ин дар муассисаҳои вобаста ба системаи пенитенсиарӣ як масъалаи мубраму муҳим ба ҳисоб меравад, зеро дар ин маконҳо, дар бештари маврид, шахсоне аз миёни маҳкумшудагон меҳоянд мавриди эҳтиром қарор бигиранд, ки руҳияи ошкору назарраси зиддичамъиятӣ доранд).

Мақсадҳо асоси пояҳои сиёсати ҷиноятӣ давлат дар соҳаи муқовимат бо ҷинояткориро ба таври умумӣ муайян месозанд. Ҳатто омӯзиш ва ошноии сатҳии мафҳум ва мақсадҳои ҷазои ҷиноятӣ тасаввури ба истилоҳ мушаххасро дар бораи вазъи сиёсати ҷиноятӣ репрессивии давлат, низоми сиёсӣ ва институти ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон ба вуҷуд меоварад.

Воситаҳои ноилшавии мақсадҳои мавриди назар, ба таври умда тавассути нуруи маънавӣ ва иҷтимоиву иқтисодии шахсият ва фарди дорони қудрату тавони инкишофи худсозӣ таъмин мегардад. Системаи таъмини мақсадҳои ҷазои ҷиноятӣ, ки он, илова ба ин, сатҳи зарурии дастовардҳои илмӣ (дар соҳаи психология, педагогика, махсусан пенитенсиарӣ, ҳамчунин психатрия ва илми тибб)-ро бояд дар бар гирад, аз ин қоида истисно нест.

Албатта, хангоми иҷрои ҷазо, махсусан, вақти маҳрум шудани шахс аз озодӣ, шахси маҳкумшуда маҳкумияти худро метавонад ҳамчун як шакли ба истилоҳ «қасдгирӣ» алайҳи худ аз сӯйи давлат пиндорад. Табиист, ки дар чунин ҳолат чунин шахс аз маҳрум гардидан аз озодӣ, ҳам ҷисман ва ҳам ба таври маънавӣ ранҷ мебарад, баъзеҳо дар натиҷа ба таври умум ба зиндагии ояндаи худ пас аз раҳо шудан аз зиндон ва баромадан ба озодӣ бо нигоҳи дигар назар мекунанд, ислоҳ мегарданд. Дар баробари ин, баръакси чунин ҳолат, шахсони дигар метавонанд дар натиҷаи гузаронидани давраи маҳкумият дар зиндон, дар оянда тамоми арзишҳои маънавиву ахлоқии пазируфташуда дар зиндагиро нодида бигиранд.

Вале ҳамаи ин, дар маҷмӯъ, ба мақсадҳои ҷазо дохил намегарданд, зеро он натиҷаи «таъсири баҳамроҳдошта»-и иҷрои ҷазо маҳсуб мешавад. Муқаррар намудани мақсади ҷазо бояд бо имкони потенциалии амалисозии он мутобиқат дошта бошад. Дар робита ба ин, нуқтаи осебпазиртарин ин мақсади барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав ба ҳисоб меравад, зеро баҳисобгирии мизон ва дараҷаи амалисозии онҳо имконнопазир аст. Вале бо вучуди ин, метавон тавассути боло бурдани сатҳи саводи умумӣ ва дониши ҳуқуқии аҳоли ва ҳамчунин бо тавассути фаъолияти матбуотӣ ва кор гирифтани аз воситаҳои ахбори омма, шароити мусоидро барои пазируфтани мақсадҳои ҷазо аз сӯйи ҷомеа фароҳам овард.

Дар ҷомеаи Тоҷикистон майл ва самтгирии мутаносиб нисбат ба нозуқиҳои сиёсати ҷиноятӣ ва мақсадҳои ҷазо ба назар намерасад ва ба ин далел барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ба сифати мақсади ҷазо тавассути шаҳрвандони аз илми ҳуқуқ ноогоҳ ва беҳабар пазируфта намешавад. Афзоиши тавачҷуҳ ба мақсади ҷазо метавонад дар ҷомеа таъсири мусбати иҷтимоӣ дошта бошад, агар ҳукмҳои судӣ доир ба парвандаҳои ҳассоси ҷиноятӣ на аз мавқеъ ва ҷойгоҳу эътибори шахсӣ, сабабҳо ва эътиқодоти фардии шахси маҳкумшаванда, балки бо дар назар гирифтани зарари расонидашуда ва имкониятҳои мавҷуд барои рафъ, ҷуброн ва кам кардани зарар арзёбӣ гардад.

Мақсадҳои ҷазо ба таври баробар шиддати таъсири ҷазо ва ислоҳу тарбияи маҳкумшударо нарму ҳамвортар месозанд, бартарии навъи мушаххаси таъсирро дар муқоиса бо навъи таъсири дигар аз байн мебаранд. Ҳарчанд таъсири тарбиявии ҷазо ба маҳкумшуда мустақиман ба ҳангоми иҷрои ҷазо аз сӯйи маҳкумшуда сурат гирад ҳам, вале ҳадафмандии ин ё он унсур тавассути мақсадҳои дар қонун муқарраргашта муайян карда мешавад. Аз ҷиҳати он ки қонунгузор на дар мазмуну муҳтавои ҷазо ва на дар мақсадҳои он ба ҷазо таъкид накардааст, маълум мегардад, ки интиҳоби ҷазо ҳамчун қасос ва интиқом дар ин ҷо истисноат. Мувофиқи ақидаи А.А. Толкаченко, он метавонад фақат таъсири ба ҳамроҳдоштаи раванди иҷрои ҷазо маҳсуб шавад. Дар айни замон, диққати асосӣ бояд ба масъалаи барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирӣ содиршавии ҷиноят равона гардад²¹³.

Мақсадҳои ҷазо нақши нишондиҳандаи самаранокии ҷазоро ифода менамоянд. Дар сурати дар қонун муайян нагардидани мақсади ҷазо, таҳлил ва арзёбии натиҷаи ҷазои истифодашаванда нисбат ба маҳкумшуда имконнопазир аст. Барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ҳамчун мақсади ҷазо, бори аввал дар қ. 2, м. 46 КҶ ҚТ (соли 1998) оварда шуда буд ва то ҳол мустаҳкам гардидааст²¹⁴. Мақсади барқарор намудани адолати иҷтимоӣ дар сурати иҷро, нишондиҳандаи тағйироти мусбат дар фаъолиятҳои соҳавии мақомоти давлатии ҳифзи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад: фаъолияти муқаррарии адлия, сатҳи баланди рушди маънавиёти ҷомеа, маърифати ҳуқуқии аҳоли, ҳифзи манфиатҳои шахси зарардида ва дигар шахрвандон, омилҳои дигари таъсиргузор ба иҷрои принципҳои қонуният ва адолат.

Бо далели он ки ҷазо хусусияти сазодиҳӣ дошта, ба шуур ва рафтори инсон таъсир мерасонад, ба мақсад мувофиқ аст, ки дар м. 46 КҶ ҚТ сазодиҳӣ ҳамчун мақсади ҷазо илова карда шавад. Ба ақидаи Т.Ш. Шарипов ва А.И. Сафарзода ҷазо ҳамчун воситаи барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ба

²¹³ Ниг.: Толкаченко А.А. Уголовно-правовые и уголовно-процессуальные основания исполнения уголовного наказания. В кн.: Уголовно-исполнительное право. – М.: Пенатес-Пенаты, 2004. – С. 48-49.

²¹⁴ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С. 21.

аъзои ҷамъият қонешавии ахлоқӣ мебахшад, новобаста ба он ки ҷазо қобилияти барқарор намудани намудҳои муайяни зарарро надорад²¹⁵.

Ҳамин тариқ, функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо аломатҳои зерин тавсиф мешавад:

- он яке аз самтҳои асосии таъсири ҳуқуқии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад;
- мақсади ҷазоро ҳамчун мақсади асосӣ барои худ ва мақсадҳои тарбия, пешгирӣ, барқароркуниро ҳамчун мақсадҳои иловагӣ пеш мебарад;
- маҷбурунии давлатиро дар ҳуқуқҳои мушаххас эътироз мекунад;
- роҳҳои конкретии амалӣ гардондани онҳоро дорад;
- характери таърихан тағйирёбанда дошта, бо қонуниятҳои тараққиёти ҷамъият муайян карда мешавад;
- қобилияти мустақкам кардан, расмисозии динамикаи муносибатҳои иҷтимоӣ, инчунин, тағйир додан ва қатъ намудани муносибатҳои ҳуқуқии мавҷударо дорад;
- хусусияти муҷозоткунанда дорад, яъне боиси оқибатҳои ногувор барои ҷинояткор мегардад.

Мавриди зикр аст, ки таҳлилу баррасии функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи маъмури низ аз аҳаммиати илмию амалӣ бархӯрдор мебошад. Гурӯҳи дигари ҷазохое, ки шакли ҷазои маҷбурии ҷавобгарии маъмуриро доранд, ҷазохое мебошанд, ки ба маҳдуд кардани фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва маҳрум кардани онҳо аз ваколатҳои муайян нигаронида шудаанд. Масалан, маҳрум кардан аз ҳуқуқи махсус мебошад, ки нисбати шахсони ҳуқуқӣ барои дағалона ё мунтазам вайрон кардани тартиби истифодаи ҳуқуқи махсус истифода мешавад. Ин метавонад бекор кардан ё боздоштани амали иҷозатнома ро дар бар гирад.

Илова бар ин, бекор кардан (бозхонд)-и иҷозатнома боиси пурра аз ҳуқуқи истифодабарии он маҳрум кардан маҳсуб гашта, аз ин муносибатҳои ҳуқуқии маъмури хориҷ шудани субъект дар назар дошта мешавад. Боздоштани амали иҷозатнома барои пешгирӣ кардани рафтори

---

²¹⁵ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И. Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокиров З.Х., Зиёбоева М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ // Нашри 4-ум, такмилдодашуда. – Душанбе, 2019. – С. 150-151.

ғайриқонунии субъект дар давраи маҳдуд пешбинӣ шудааст. Агар бекор кардани иҷозатнома амали якдафъаина ва бебозгашт бошад ҳам, вале оқибати он дар ҳеҷ ҳолат ба шахси ҳуқуқӣ имкон намедихад, ки бо ин ё он намуди фаъолият машғул шавад.

Ҳамин тавр, дар қонунгузории маъмуриӣ дар қатори принципҳо ва асоси ҷавобгарии маъмуриӣ мафҳуми мақсади ҷавобгарии маъмуриӣ муқаррар карда нашудааст. Хуб мешуд, ки дар м. 22¹ КҲМ ҚТ мафҳуми мақсади ҷавобгарии маъмуриӣ нишон дода шавад.

Дар таҳқиқоти олимони соҳаи маданӣ тамоюли ба ҷойи аввал гузоштани функцияи барқарорсозӣ ва инкор кардани функцияи сазодиҳии ҷавобгарии маданӣ мушоҳида мешавад²¹⁶. Бархе муҳаққиқон бо чанд далел мавҷудияти функцияи сазодиҳиро эътироф намуда, чунин мешуморанд, ки «функцияи сазодиҳӣ (ҷаримавай) тавассути ҷарима (ҷарима, пеня, ноустуворона) иҷро мешавад»²¹⁷.

Маълум аст, ки фурӯшанда барои иҷро накардан ё ба таври бояду шояд иҷро накардани уҳдадориаш чиҳати ба харидор додани мол ва ба харидор додани ҳуқуқи моликияти мол ҷавобгар аст. Иҷро накардани уҳдадории ба харидор додани моли фурӯхташуда метавонад мутобиқи қонунгузории маданӣ боиси саркашии харидор аз иҷрои шартнома гардад, яъне яктарафа бекор кардани шартнома маҳсуб мешавад. Чунин қатъкунӣ мувофиқи иродаи яке аз тарафҳо сурат мегирад. Аз як тараф, он боиси барҳам додани ҳуқуқи харидор ба мол мегардад ва маҷбури аст, аз тарафи дигар, он танҳо бо қарори харидор як тарафи шартнома ба амал меояд, ки дар он мавқеи фурӯшанда дар бораи қатъ кардани мол ба назар гирифта нашудааст.

Ҳамин тариқ, фурӯшанда низ маҷбур мешавад, ки тибқи қарори харидор аз ҳуқуқҳои аз ин муносибатҳои ҳуқуқии шартномавӣ бармеоянд, инчунин харидорро аз даст диҳад. Ин қатъи шартномаро ҳамчун ҷавобгарии маданӣ

---

²¹⁶ Ниг.: Константинов В.С., Максименко С.Т. Правовые вопросы материального стимулирования деятельности предприятий. – Саратов, 1981. – С. 51.; Бестугина М.А. Социальная обусловленность и назначение гражданско-правовой ответственности в современных условиях (Теоретический аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1986. – С. 19.

²¹⁷ Мамутов В.К., Овсиенко В.В., Юдин В.Я. Предприятие и материальная ответственность. – Киев, 1971. – С. 43.; Слесарев В.Л. Объект и результат гражданского правонарушения. – Томск, 1980. – С. 99.; Варкалло В. Об ответственности по гражданскому праву. – М., 1978. – С. 38.

шакли маҷбурӣ мебахшад. Ҷавобгарии маданӣ функсияи сазодиҳиро иҷро мекунад, аммо на ҳама олимон бо ин мавқеъ розӣ ҳастанд. Ба назар чунин мерасад, ки барои инкор кардани функсияи сазодиҳии ҷавобгарии маданӣ ягон асос нест ва ба мадди аввал гузаронидани функсияи барқароркунӣ сунъӣ мебошад. Ҷавобгарии маданӣ дорои тамоми хусусиятҳои мебошад, ки мавҷудияти функсияи сазодиҳиро нишон медиҳад²¹⁸.

Ҳамин тариқ, функсияи сазодиҳии ҷавобгарии маданӣ дар шакли маҷбурӣ ба амал бароварда мешавад, агар дар баробари моле, ки навъ (ассортимент)-и он ба шартнома мувофиқ бошад, ба харидор моли вайрон кардани навъ (ассортимент) дода шавад. Харидор дар баробари дигар тарзҳои рафтор ҳуқуқ дорад аз ҳамаи моли дар навъ (ассортимент) ва бар хилофи навъ (ассортимент) додасуда даст кашад. Саркашии харидор аз қабули мол ва пардохти он маънои пурра ё қисман иҷро накардани шартномаро дорад, ки мутаносибан пурра ё қисман қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқиро ифода менамояд.

Агар дар шартнома шarti мукамал будани мол мавҷуд бошад, фурӯшанда барои додани моли номатлуб ҷавобгар аст. Харидор метавонад ба мол фурӯштани нарх (ба таври мутаносиб кам кардани нархи харид) ё пурра кардани молро талаб намояд. Агар фурӯшанда молро дар муҳлати мувофиқ нарасонад, харидор ҳуқуқ дорад аз шартнома даст кашад ва баргардонидани арзиши харидро талаб намояд (шартномаро бекор кунад). КМ ҚТ имкони маҷбур кардани харидорро барои қабули мол пешбинӣ мекунад, ки ин ҳам шакли маҷбурии ҷавобгарии маданӣ мебошад. Функсияи сазодиҳандагии он дар сурати аз ҷониби харидор қабул накардани мол ва аз ҷониби фурӯшанда аз иҷрои шартнома саркашӣ кардани он амал мекунад.

Дар бораи шакли маҷбурии иҷрои функсияи сазодиҳӣ на танҳо талаби яке аз тарафҳо дар бораи бекор кардани шартнома, балки ҳамчун қоидаи умумӣ бо талаби яке аз тарафҳои шартнома қатъ намудани шартнома бо қарори суд ба амал бароварда мешавад. Танҳо дар сурати аз ҷониби тарафи

---

²¹⁸ Ниг.: Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С. 12.

дигар ба таври чиддӣ вайрон кардани шартнома ё дар ҳолатҳои дигари пешбиниамудаи қонун ё шартнома иҷозат дода мешавад. Шакли маҷбурии амалишавии функцияи сазодиҳӣ метавонад дар дигар намуди шартномаҳо – шартномаи меҳнатӣ низ амал кунад.

Ҳамин тариқ, агар фармоишгар, сарфи назар аз огоҳии саривақтӣ ва оқилонаи паймонкор дар бораи қорношоямӣ, сифати пасти масолеҳи пешниҳодкардаи фармоишгар, дар бораи оқибатҳои номусоид барои фармоишгар риояи дастурҳои ӯ дар бораи усули иҷрои қор ва ғ., мавод ва ҳуҷҷатҳои техниқиро иваз намекунад ва барои бартараф кардани ҳолатҳои, ки ба қорношоямии қор таҳдид мекунад, чора намебинад, пас, паймонкор ҳуқуқ дорад аз иҷрои супориш даст кашад.

Ҳамин тариқ, фармоишгар аз ҳуқуқи гирифтани натиҷаи қори тибқи шартнома фармоиш додашуда маҳрум мегардад. Омӯзиши функцияи сазодиҳии ҷавобгари маданӣ нишон медиҳад, ки он бо роҳи маҳкум кардани ҳуқуқвайронқунанда, рафторе, ки дар натиҷаи он ба ӯ зарари молумулкӣ ё ташкилӣ расонида мешавад, сурат мегирад. Маҳдудшавии доираи молиқият, маҳдудиятҳои ташкилӣ, маҷбур қардан ба рафтори қонунӣ натиҷаи таъсири функцияи сазодиҳӣ буда, худ функцияи сазодиҳӣ ҳуқуқи қатъ қардан, тағйир додани муносибатҳои ҳуқуқии молумулкӣ ва ба он марбути ғайримолумулқиро ифода мекунад²¹⁹.

Функцияи сазодиҳии ҷавобгари маданӣ дар шакли маҷбурии дар ҳолате амалӣ қарда мешавад, ки фармоишгар дар иҷрои қор ба паймонкор ёрӣ надиҳад ё уҳдадорҳои муқобили шартномаро иҷро накунад. Он гоҳ паймонкор ҳуқуқ дорад на танҳо ҷуброни зарар, аз ҷумла хароҷоти иловагиро, ки дар натиҷаи бекористии он ба амал омадааст, балки тағйир додани шартҳои шартнома аз ҷиҳати муҳлати иҷрои қор ва зиёд қардани нархи дар шартнома пешбинишударо талаб намояд. Дар ин ҷо функцияи сазодиҳии ҷавобгари маданӣ дар баробари функцияи ҷубронсозӣ қисман ба амал бароварда мешавад.

---

²¹⁹ Ниг.: Комаров С.А., Липинский Д.А. Карательная и восстановительная функции гражданско-правовой ответственности: взгляд представителей науки теории государства и права // Государство и право. – 2018. – №9. – С. 129-132.

Далели дигаре вучуд дорад, ки дар бораи мавҷудияти функцияи сазодиҳӣ шаҳодат медиҳад. Агар чораҳои ҷавобгарии маданӣ хусусияти барқароркунанда дошта бошанд, он гоҳ барои тарафи дигар молу мулк ё соҳаҳои дигарро маҳдуд карда, ҳуқуқвайронкунанда ногузир зарар мебинад. Аломати сазодиҳии ҳуқуқи маданӣ таъсири манфии онҳо ба ҳуқуқвайронкунанда мебошад, ки дар кам кардан, маҳдуд кардан ё маҳрум кардан аз фоида ё манфиатҳои молумулкӣ зоҳир мегардад²²⁰.

Бояд тазаққур дод, ки таъсири сазодиҳии ҷавобгарии маданӣ махсусан дар шакли ноустуворона ба таври равшан зоҳир мешавад. Ноустуворона (ҷарима, пеня) маблағи пулие мебошад, ки тибқи қонун ё шартнома муайян карда шудааст, ки қарздор дар сурати иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ, аз ҷумла ҳангоми ба таъхир андохтани иҷро вазифадор аст ба кредитор диҳад ва дар адабиёти ҳуқуқи маданӣ хусусияти мураккаби ноустуворона қайд гардидааст, яъне он вазифаи сазодиҳиро иҷро мекунад²²¹.

Дар баробари ин, ҳарчанд ғайриодӣ ба назар расад ҳам, функцияи сазодиҳии ҷавобгарии маданӣ низ метавонад дар шакли ихтиёрӣ амалӣ карда шавад. Ин қатъи уҳдадориҳо бо асосҳои пешбининамудаи қонун ё шартнома мебошад. Инчунин, тарзи ихтиёрӣ амали функцияи сазодиҳии ҷавобгарии маданиро пешбинӣ мекунад, зеро дасткашидани худӣ харидор аз додани мол ва пардохти ҳаққи он дар сурати аз ҷониби фурушанда вайрон кардани шартҳои шартнома пешбинӣ шудааст.

Шартномаи паймонкорӣ масъулияти паймонкорро пешбинӣ мекунад, ки дар он шакли ихтиёрии қисман иҷрои функцияи сазодиҳӣ дар шакли мутаносиби кам кардани нархи барои кор муқарраршуда ё ҷуброни хароҷоти фармоишгар мавҷуд аст ва татбиқи он камбудихоро бо интиҳоби фармоишгар бартараф менамояд. Иҷрои уҳдадориҳо дар ноустуворона дар шакли ҷарима, пеня сурат мегирад. Ноустуворона ва уҳдадории ҷуброни зиёро метавон ҳамчун сазо гуфт, зеро уҳдадории пардохти ҷарима ва

---

²²⁰ Ниг.: Быков А.Г. Роль гражданско-правовых санкций в осуществлении хозяйственного расчета: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1967. – С. 4.

²²¹ Ниг.: Петров И.Н. Характерные черты гражданско-правовой ответственности // Уч. зап. ВНИИСЗ. Вып. 20. – М., 1970. – С. 59.; Брагинский М.И., Иванов В.И. О функциях неустойки в хозяйственных отношениях // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды ВНИИСЗ. Вып. 10. – М., 1977. – С. 26.

ҷуброни зиён натиҷаи амали ғайриқонунӣ ва гунаҳкоронаи контрагент мебошад. Нисбати ҳар ду намуди ҷазои молумулкӣ метавон дар бораи сазо ибрази андеша намуд²²².

Ҳамин тариқ, таҳқиқот нишон медиҳад, ки функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз навъҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, ки аз рӯйи мазмун ва моҳияти худ барои субъекти ҳуқуқвайронкунанда оқибатҳои номатлуб дошта, ба ӯ азоби маънавӣ ё руҳӣ мерасонад ва мақсади сазоро пайгирӣ мекунад. Мафҳуми сазо ҳарчанд дар адабиёт ба таври мухталиф пешниҳод шуда бошад ҳам, вале, ба андешаи мо, дар умум истифодаи мафҳуми сазодиҳӣ қобили қабул мебошад. Функцияи сазодиҳӣ дар ҳама намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба назар мерасад, вале таъсири он дар ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурӣ бештар аст. Функцияи сазодиҳӣ дар шакли ихтиёрӣ ва маҷбурӣ амалӣ карда мешавад.

2.4. Амалисозии функцияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои функцияи махсусе мебошад, ки он функцияи ҷаримавӣ ном дорад. Махсус будани чунин функция дар он ифода мегардад, ки мисли баъзе функцияҳои дигар на дар ҳама намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавҷуд аст. Дар қонунгузори амалкунандаи кишвар чунин функция бештар дар намуди ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурӣ ба назар мерасад. Дар ҷавобгарии маданӣ бошад, функцияи ҷаримавӣ танҳо дар асоси ноустуворонаи иҷрои уҳдадорихо дар шакли ҷарима амалӣ карда мешавад. Мавриди зикр аст, ки функцияи мазкур хусусияти таърихӣ дошта, ҳанӯз дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон мавҷуд буд. Ба андешаи У.А. Азизода, ҷарима яке аз намудҳои серистифодаи ҷазо дар ҳуқуқи зардуштӣ ба ҳисоб мерафт, ки қариб барои тамоми ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳо татбиқ карда мешуд²²³.

²²² Ниг.: Брагинский М.И., Иванов В.И. О функциях неустойки в хозяйственных отношениях // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды ВНИИСЗ. Вып. 10. – М., 1977. – С. 29.

²²³ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 102.

Зимни таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ баъзе муҳаққиқон функцияи ҷаримавино пешниҳод кардаанд, вале гурӯҳи дигари олимон ҳангоми таснифи ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияи ҷаримавино зикр накардаанд. Масалан, А.А. Иванов²²⁴, В.Д. Перевало²²⁵ функцияи ҷаримавино пешниҳод кардаанд, вале А.З. Куканов²²⁶, С.С. Алексеев,²²⁷ А.И. Петилин, П.А. Варул²²⁸, А.А. Собчак²²⁹, М.П. Трофимова²³⁰ онро зикр накардаанд.

Бояд гуфт, ки яке аз функцияҳои махсуси ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин функцияи ҷаримавӣ ба ҳисоб меравад. Махсус будани чунин функция дар он ифода мегардад, ки мисли баъзе функцияҳои дигар барои тамоми намудҳои дахлдори ҷавобгарии ҳуқуқӣ хос намебошад. Функцияи ҷаримавӣ дар ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурий бештар хос буда, қисман дар ҷавобгарии маданӣ низ ба назар мерасад. Махсусияти дигари функцияи мазкур дар он ифода мегардад, ки он баҳри татбиқи ҷазои ҷаримае, ки қонунгузори амалкунанда муқаррар менамояд, нигаронида шудааст.

И.А. Галаган қайд мекунад, ки функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои ифодаи ҷанбаҳои муайяни мақсадҳои он пешбинӣ шудаанд. Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро ба ислоҳнамоӣ, идеологӣ, педагогӣ, ҷаримавӣ, сазодиҳӣ ва аз нав тарбия намудани гунаҳкорон нисбат додан мумкин аст²³¹.

Функцияи ҷаримавӣ дар шакли маҷбурии татбиқи он дар ҳуқуқи ҷиноятӣ хеле аҳамият дорад, ҳарчанд нисбат ба ҳуқуқи маъмурий то андозае камтар эҳсос мегардад. Вай дар шакли ҳамон унсурҳои низоми ҷазои ҷиноятӣ ифода ёфтааст, ки барои кирдорҳои ғайриқонунӣ ҷазои саҳттарин, аз ҷумла маҳрум кардан аз ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро пешбинӣ мекунад.

---

²²⁴ Иванов А.А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы // Государство и право. – 2008. – №6. – С.67.

²²⁵ Теория государства и права: учебник для вузов // Отв. ред. В.Д. Перевалов. – М., 2004. – С. 269.

²²⁶ Куканов А.З. Мафҳум ва таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – №3 (27). – С. 44-48.

²²⁷ Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966. – С. 151.

²²⁸ Варул П.А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. – Таллин, 1986. – С. 50.

²²⁹ Собчак А.А. О некоторых спорных вопросах теории правовой ответственности // Правоведение. – 1968. – №1. – С. 50.

²³⁰ Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С. 46.

²³¹ Ниг.: Галаган И.А. Административная ответственность в СССР. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1976. – С. 133-134.

Дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ доир ба мафҳум ва моҳияти ҷарима андешаҳои мухталиф ҷой доранд. Чунин андеша дар таҳқиқоти дигар олимон ба назар мерасад. Масалан, ба андешаи Г.К. Буранов, моҳияти ҷарима дар ҳуқуқи ҷиноятӣ яке аз масъалаҳои баҳснок ба ҳисоб меравад²³². З.А. Тадевосян ҷаримаро ба ҷазоҳои дорои хусусияти молумулкӣ рабт дода, чунин мешуморад, ки моҳияти он иборат аз он аст, ки таъсири тарбиявӣ ва пешгирикунанда бо маҳрум кардан аз озодӣ алоқаманд нест. Дар баробари ин, маҳкумшуда маҷбур мешавад, ки ба даромади давлат маблағи муайяне диҳад²³³.

Кодекси ҷиноятии ҚТ (соли 1998) дар боби 9 низоми нави ҷазоро муқаррар мекунад, ки он аз 12 намуди ҷазо иборат мебошад. Дар м. 47 КҶ ҚТ, ки он «намудҳои ҷазо» ном дорад, аз рӯйи тартиби муайян тамоми ҷараҳҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки қонунгузор онҳоро намудҳои ҷазо меномад, номбар шудаанд. Зимнан, дар ин феҳрист намудҳои ҷазои ҳам асосӣ ва ҳам иловагӣ, бидуни ҳар гуна тафриқи чудосозӣ, баён шудаанд. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ намудҳои ҷазо тавассути қонун пешбинишуда ба таври анъанавӣ «низомии ҷазо» номида мешавад ва, ба назари мо, чунин таъриф асоси воқеӣ дорад. Дар низомии ҷазоҳои муқаррарнамудаи КҶ ҚТ яке аз он ҷарима ба ҳисоб меравад²³⁴.

Бояд тазаққур дод, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар баробари тарбия кардани ҳуқуқвайронкунанда, пешгирӣ намудани содиршавии ҳуқуқвайронкунӣ дар оянда, ҳамзамон, функцияи ҷаримавино низ иҷро менамояд. Функцияи ҷаримавӣ дар навбати худ дар амалисозии дигар функцияҳо, аз ҷумла, функцияи тарбиявӣ, пешгирӣ ва сазодихӣ таъсир мерасонад. Зеро татбиқи ҷарима ба ҳуқуқвайронкунанда ва ё ҷинояткор метавонад ба шуури шахс таъсир расонида, шахс онро ҳамчун сазои амали зиддихуқуқии худ ҳисобад ва минбаъд ислоҳ шуда, аз содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ даст кашад.

---

²³² Ниг.: Буранов Г.К. Понятие штрафа и его место в системе уголовных наказаний // Современная наука: теоретический и практический взгляд: Сборник научных статей / Научный редактор Д.В. Фурсова. – М.: Издательство «Перо», 2018. – С. 134.

²³³ Ниг.: Тадевосян З.А. Штрафа как меры наказания. – Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1978. – С. 72-75.

²³⁴ Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998, №574. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

Чарима барои содиркунандагони ҷиноятҳои иқтисодӣ яке аз ҷазоҳои мувофиқ ва ислоҳкунанда ба ҳисоб меравад. Ба андешаи С.Э. Баҳриддинзода, чарима бештар ба ашхосе, ки дар соҳаи иқтисодиёт ҷиноят содир кардаанд, ҳамчун шакли алтернативии ҷазо истифода мешавад. Агар ҷинояткор ҷиноят содир карда, ба зарардида зарари иқтисодӣ расонида бошад, пас, нисбат ба ӯ ҷазои «иқтисодӣ» бояд татбиқ карда шавад²³⁵.

А.А. Абдурашидов қайд менамояд, ки барои шахсе, ки ҷинояти дуздӣ содир кардааст, чарима аз кори ислоҳӣ дида ҷазои саҳттар мебошад. Таҳлили амалияи судӣ нишон медиҳад, ки судҳо на ҳама вақт қобилияти пурра татбиқ кардани чаримаро доранд, зеро бисёре аз ҷинояткорон қор намекунанд ва барои пардохти чарима даромад надоранд²³⁶.

Дар ин хусус З.А. Камолов дуруст қайд намудааст, ки дар мавриди чарима ҳамчун ҷораи ҷазои ҷиноятӣ, ба далели он ки ин ҷазо дар нисбати афроди дорои сатҳи баланди зиндагӣ таъсирбахш нест, хеле эҳтиёткор бояд буд. Ҳамзамон, татбиқи чарима ба қишрҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳифзнашудаи аҳоли ғайривоқеист, зеро онҳо наметавонанд чаримаро пардохт кунанд²³⁷.

Номгӯии умумии ҷазо, ба таври умумӣ, ба истифода шудани ҷазоҳои иловагӣ тавассути судҳо мусоидат наменамояд. Барои мисол, тибқи муқаррароти умумии номгӯии ҷазоҳо, маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон тавассути қонунгузор на чарима ва маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, балки ҳамчун яке аз намудҳои ҷазои нисбатан вазнин арзёбӣ мешавад.

Азбаски ҷазои асосӣ нисбат ба ҷазои иловагӣ вазнинтар аст, дар сурати таъин шудан ҳамчун ҷазои асосӣ наметавонад якҷо бо чарима ва маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян таъин гардад, ё ҳамроҳ бо чарима ба сифати намуди асосии ҷазо

---

²³⁵ Ниг.: Баҳридинов С.Э. Штраф как альтернатива наказанию в виде лишения свободы / Меры уголовной ответственности, не связанные с изоляцией от общества. – Душанбе, 2005. – С. 97-98.

²³⁶ Ниг.: Абдурашидов А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – С. 101.

²³⁷ Ниг.: Камолов З.А. Исправительные работы – альтернативный вид уголовного наказания / Меры уголовной ответственности, не связанные с изоляцией от общества. – Душанбе, 2005. – С. 89.

таъин шавад. Вале муқаррароти қонунгузорӣ дар робита ба ҷазоҳои мазкур монеи чунин таркиб намегардад. Бо таъя ба санксияҳои мавҷуд дар моддаҳои қисми махсуси КҶ ҚТ метавон гуфт, ки қонунгузор дар робита ба нигоҳ доштани таносуб миёни ҷазоҳое, ки дар санксияҳои алтернативӣ ба кор бурда шудаанд, ба қоидаву муқаррароти муайян таъя намекунад.

Дар робита ба ин, М.Э. Синиская ва А.Л. Светинович баён кардаанд, ки «Ҷарима ҷазоест, ки ҳуқуқи моликияти маҳкумшударо маҳдуд мекунад, зеро дар ин ҳолат як қисми молу мулки ӯ бо пули нақд ба фоидаи давлат ситонида мешавад»²³⁸. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон, ҷаримаро тавассути масъалаҳои ҳуқуқи моликият баррасӣ кардан ғайримантиқӣ аст, зеро дар он на хусусияти ҷазо, балки тарафи ҳуқуқи маданияи масъала таъкид мешавад²³⁹. А.С. Михлин хусусияти ҷаримаро таҳлил намуда, ба масъалаи «аз маҳкумшудагон ба фоидаи давлат гирифтани маблағи муайян» диққати махсус додааст²⁴⁰.

Аз ин нуқтаи назар, ҷазо яке аз воситаҳои амалисозии шакли маҷбурии функцияи ҷаримавӣ мебошад. Ин ҷазоест, ки ҳудуди онро КҶ ҚТ муқаррар кардааст ва бо вазнинии ҷинояти содиршуда муайян карда мешавад. Ҷарима дорои хусусияти молумулкӣ буда, танҳо аз ҷониби суд таъин карда мешавад, ки дар гирифтани миқдори муайяни пул аз ҷинояткор ба даромади давлат ифода меёбад. Амалисозии функцияи мазкур дар расидан ба мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мусоидат намуда, мақсади асосии он дар руёнидани маблағи муайян аз ҳуқуқвайронкунанда ифода намеёбад, балки баҳри таъсири молиявӣ расонидан ба ӯ нигаронида шудааст. Функцияи мазкур дар ҳама ҳолат амалӣ карда мешавад, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шакли таъин кардани ҷарима ба ҳуқуқвайронкунанда татбиқ гардад. Бинбар ин, шакли амалисозии он дар қонунгузории амалкунанда муқаррар карда шудааст.

---

²³⁸ Синицкая М.Е. Ограничение прав личной собственности как элемент уголовного наказания // Проблемы совершенствования законодательства об охране прав граждан в сфере борьбы с преступностью. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1984. – С. 110-129.

²³⁹ Ниг.: Буранов Г. К. Понятие штрафа и его место в системе уголовных наказаний // Современная наука: теоретический и практический взгляд: Сборник научных статей / Научный редактор Д.В. Фурсова. – М.: Издательство «Перо», 2018. – С. 134.

²⁴⁰ Ниг.: Михлин А.С. Исполнение наказаний, не связанных с лишением свободы // Российская юстиция. – 2001. – №6. – С. 41.

Татбиқи ҷарима танҳо боиси вайрон кардани вазъи моддии маҳкумшуда ва мавҷудияти доғи судӣ ҳамчун оқибати ҳуқуқии ҷазои ҷинояти аз ҷониби суд барои ҷинояти содиршуда таъингардида мебошад²⁴¹. Дар ин хусус андешаи дигаре низ вучуд дорад. Масалан, О.В. Старков ва С.В. Милюков чунин мешуморанд, ки ҷарима нисбат ба корҳои ислоҳӣ ҷазои саҳттар аст, зеро барои он тамоми маблағи пулиро дар як вақт додан лозим меояд, ки ин ба вазъи моддии маҳкумшуда ва аъзоёни оилаи ӯ таъсир мерасонад. Ҳангоми иҷрои корҳои ислоҳӣ ҳар моҳ аз музди меҳнат ба андозаи муайянкардаи суд нигоҳ дошта мешавад, ки ин барои маҳкумшуда ва оилаи ӯ чандон гарон нест²⁴².

Чунин андешаро К. Сич низ дастгирӣ карда, қайд мекунад, ки ҷарима назар ба корҳои ислоҳӣ ва ҳатмӣ ҷазои саҳттар мебошад²⁴³.

Тартиб ва шароити амалишавии функсияи ҷаримавии ҷавобгари ҳуқуқӣ тибқи қонунгузорӣ чунин аст:

1) ҷарима ситонидани маблағе мебошад, ки дар доираи пешбининамудаи ҳамин Кодекс таъин шудааст.

2) ҷарима ба маблағи аз сад то бисту як ҳазору нуҳсад андозаи муқарраршудаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки дар вақти содир шудани ҷиноят амал мекард, таъин карда мешавад. Андозаи ҷарима аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо ё маҷмуи ҳукмҳо барои содир намудани ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 м. 49 КҶ ҚТ пешбинигардида аз панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки дар вақти содир кардани ҷиноят амал мекард, зиёд буда наметавонад.

3) суд андозаи ҷаримаро бо назардошти вазнинии ҷинояти содиргардида ва вазъи молумулкии маҳкумшуда, дар доираи пешбининамудаи КҶ ҚТ муайян менамояд.

---

²⁴¹ Ниг.: Васильева Т.В. Назначение и исполнение уголовного наказания в виде штрафа: дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 2004. – С. 62.

²⁴² Ниг.: Старков О.В., Милюков С.В. Наказание: уголовно-правовой и криминологический анализ. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 155.

²⁴³ Ниг.: Сыч К.А. Уголовное наказание и его состав: теоретико-методологические аспекты исследования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Рязань, 2001. – С. 45.

4) чаримаро ба сифати намуди ҷазои иловагӣ танҳо дар ҳолатҳои пешбиниамудаи моддаҳои дахлдори қисми махсуси КҶ ҚТ таъин кардан мумкин аст.

5) дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан аз пардохти ҷарима суд онро бо ҷазоҳои қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ мутобиқан ба андозаи ҷаримаи таъингардида, дар доираи ин намудҳои ҷазо, ки бо КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, иваз менамояд.

б) дар ҳолати аз тарафи шахс содир намудани ҷиноятҳои дар м.м. 177, 178, 245 (ба истиснои банди «а» қ. 4), 246 (ба истиснои банди «а» қ. 3), 247 (ба истиснои банди «в» қ. 3 ва банди «а» қ. 4), 251, 253, 255 (ба истиснои бандҳои «а» ва «б» қ. 2), 256 (ба истиснои ҳолатҳое, ки боиси марг ё расонидани зарари вазнин ба саломатии инсон гардида бошад), 257 (ба истиснои банди «г» қ. 2 ва банди «б» қ. 3), 258, 259, 259¹, 260, 263-268, 270, 271, 273 (ба истиснои бандҳои «а» ва «б» қ. 3), 274, 276, 277, 278, 285, 286, 287, 289 қ.к. 1 ва 2, 295, 340¹ ва 388 қ.к. 1 ва 2 КҶ ҚТ пешбинишуда, агар гунаҳгор то баровардани ҳукми суд зарари моддиро пурра талофӣ намояд, нисбати ӯ ҷазои ҷарима ва ё дигар ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабудаи дар санксияҳои моддаҳои номбаршуда пешбинигардида таъин карда мешавад.

7) дар ҳолати аз тарафи шахс содир намудани ҷиноятҳои дар м.м. 314 (ба истиснои ҳолатҳое, ки боиси марг ё расонидани зарари вазнин ба саломатии инсон гардида бошанд), 315, 316 (ба истиснои бандҳои «а» ва «б» қ. 3 ва ҳолатҳое, ки боиси марг ё расонидани зарари вазнин ба саломатии инсон гардида бошанд), 318, 322 (ба истиснои ҳолатҳое, ки боиси марг ё расонидани зарари вазнин ба саломатии инсон гардида бошанд), 323, 340 қ.к. 1 ва 2 ва 391 қ. 1 КҶ ҚТ пешбинигардида, агар онҳо дар алоқамандӣ бо ҷиноятҳои пешбиниамудаи қ. 6, моддаи мазкур содир шуда бошанд, ҷазо бо тартиби муайяннамуудаи қ. 6 ҳамин модда таъин карда мешавад.

8) дар мавриди пас аз баровардани ҳукми суд пурра талофӣ намудани зарари моддӣ аз тарафи маҳкумшуда барои содир намудани ҷиноятҳои пешбиниамудаи қ.к. 6 ва (ё) 7 моддаи мазкур ҷазои таъингардидаи маҳрум

сохтан аз озодӣ аз ҷониби суде, ки ҳукм баровардааст ё суди маҳалли иҷроӣ чазо ё суди болоӣ ба чазои ҷарима иваз карда мешавад.

9) дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан ва ё имконнопазирии пардохти ҷарима, ки бо тартиби пешбиниамудай қ.қ. 6, 7 ва (ё) 8 моддаи мазкур ба сифати чазои асосӣ таъин ё иваз карда шудааст, суд чазои ҷаримаро (ё қисми напардохтаи онро) ба чазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз менамояд. Ҳангоми иваз намудани чазои ҷарима ба чазои маҳрум сохтан аз озодӣ ё чазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба чазои ҷарима, муҳлат ва андозаи ин намуди чазоҳо набояд аз ҳадди поёнӣ ва болоии муқаррарнамудай моддаҳои дахлдори қисми махсуси ҚҶ ҚТ, бо назардошти қисми адокардаи чазо, кам ва ё зиёд бошанд.

10) дар ҳолати иваз намудани чазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба чазои ҷарима ва ё чазои ҷарима ба чазои маҳрум сохтан аз озодӣ як шабонарӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ ба 50 фоизи як нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ба истиснои ҷиноятҳои дар қисми 11 ҳамин модда пешбинишуда, баробар аст.

11) дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан ва ё имконнопазирии пардохти ҷарима, ки барои содир намудани ҷиноятҳои дар м.м. 319-321 ҚҶ ҚТ пешбинигардида таъин карда шудааст, суд чазои ҷаримаро (ё қисми напардохтаи онро) ба чазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз менамояд. Ин масъала аз ҷониби суде, ки ҳукм баровардааст, ё суди маҳалли иҷроӣ чазо ва ё суди болоӣ ҳал карда мешавад.

12) ҳангоми иваз намудани чазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба чазои ҷарима ё чазои ҷарима ба чазои маҳрум сохтан аз озодӣ барои содир намудани ҷиноятҳои дар қисми 11 ҳамин модда пешбинигардида як шабонарӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ ба панҷ нишондиҳанда барои ҳисобҳо баробар аст²⁴⁴.

Бар хилофи ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ва маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон воситаи маҳдуд кардани ҳуқуқи шахс бо роҳи манъ

---

²⁴⁴ Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998, №574. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

кардан, маҳрум кардан аз ҳуқуқи субъективии озод интиҳоб кардани меҳнат ва вазифа мебошад. Илова бар ин, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян метавонад боиси гум ё маҳдуд шудани манфиатҳои қонунӣ ва манфиатҳои марбут ба фаъолият ё фаъолияти собиқи маҳкумшуда ва ғ. бошад. Ин ӯро аз имкони баробар будан аз рӯйи вазъи иҷтимоии ҳуқуқии худ ва имкониятҳо бо дигар шахсоне, ки ба фаъолияти гуногуни касбӣ, ҳарбӣ ва дигар қобилият доранд, маҳрум месозад.

Дар навбати худ, маҳрум кардан аз унвонҳо ва мукофотҳо вазъи иҷтимоии маҳкумшударо паст карда, ӯро аз ҳуқуқҳои қонунӣ маҳрум месозад ва бо ҳамин ӯро бо одамоне, ки бо як меҳнат соҳиби ин унвону мукофотҳо гардидаанд, нобаробар мегардонад. Корҳои ҳатмӣ ва корҳои ислоҳӣ ҳамчун воситаи маҳдуд кардани ҳуқуқҳои молумулкии маҳкумшуда, пеш аз ҳама, хизмат мекунанд, зеро ӯ ройгон ва ё бе гирифтани музди пурра кор мекунад; ғайримолумулкӣ, зеро озодии ӯ қисман ба муддати каму беш маҳдуд аст, ки ин ӯро нисбат ба шахсони дигар нобаробар мегардонад.

Мусодираи молу мулк ин маҳдудияти на камтар аз назарраси ҳуқуқҳои молумулкии ҷинояткор мебошад, ки ба шароити асосии ҳаёти ӯ таъсир мерасонад ва мутобиқи м. 57 КҶ ҚТ дар шакли маҷбурӣ сурат мегирад. Мафҳуми мусодираи молу мулк дар банди 1 м. 57 КҶ ҚТ чунин муқаррар шудааст: «Мусодираи молу мулк ин дар асоси ҳукми айбдоркунанда маҷбуран ба таври ройгон гирифтани ва ба моликияти давлат гузаронидани молу мулки зерини маҳкумшуда мебошад»²⁴⁵.

Ба андешаи З.Х. Зокирзода, дар ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ ҳамчун бархӯрди афзалиятнок бархӯрди дигар бартарӣ дорад, зеро дар КҶ ҚТ он намуди чазоҳое муаррифӣ шудаанд, ки метавонанд ҳам ба сифати чазои асосӣ ва ҳам ба сифати чазои иловагӣ мавриди истифода қарор гиранд. Ба ин нукта қ. 2, м. 48 КҶ ҚТ, ки дар он ҷарима ҳам ба сифати чазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ татбиқ мешаванд, ҳамчунин санксияҳои моддаҳои қисми махсуси КҶ ҚТ

---

²⁴⁵ Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998, №574. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 13.08.2022).

муқарраршуда ишора мекунад²⁴⁶.

Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов ва дигарон моҳияти ҷазои иловагиро, ки ҷарима ба он дохил шуда, ҳамзамон ифодакунандаи функцияи ҷаримавай мебошад, чунин қайд кардаанд: «Ин намуди ҷазоҳое мебошанд, ки ба ҷазои асосӣ барои пурзӯр намудани таъсири сазодиҳии он ва пурра намудани амалӣ гаштани мақсади ҷазо ҳамроҳ мегардад²⁴⁷. Бояд тазаққур дод, ки функцияи ҷаримавай хусусияти молумулкӣ дорад ва чунин хусусият на танҳо дар ҷазои ҷарима, балки дар ҷазои мусодираи молу мулк низ ифода меёбад, ки оид ба он З.Х. Зокирзода таҳқиқоти илмии бештаре анҷом додааст²⁴⁸.

Дар муқоиса бо шакли маҷбурӣ шакли ихтиёрии амалишавии функцияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар КҶ ҚТ мустақиман пешбинӣ нашудааст. Дар баробари ин, мо чунин мешуморем, ки қонунгузор дар татбиқи он мавҷудияти унсурҳои ихтиёриро дар назар дорад. Ҳамин тариқ, дар б. 5, м. 49 КҶ ҚТ омадааст, ки дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан аз пардохти ҷарима суд онро бо ҷазоҳои қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ, мутобиқ ба андозаи ҷаримаи таъингардида, дар доираи ин намудҳои ҷазо, ки бо ҳамин Кодекс пешбинӣ шудааст, иваз менамояд²⁴⁹. Яъне, кодекс қарори

---

²⁴⁶ Ниг.: Зокирзода З.Х. Асосҳои ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2022. – №8. – С. 294.

²⁴⁷ Ниг.: Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ: китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилёфта / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов ва дигарон. – Душанбе, 2020. – 223 с.

²⁴⁸ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: диссертатсияи барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – 176 с.; Зокиров З.Х. История развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (серия гуманитарных наук). – 2016. – №2/6 (210). – С. 234-241.; Зокиров З.Х. Конфискация имущества в международных нормативных актах // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (серия гуманитарных наук). – 2016. – №4 (56). – С. 72-77.; Зокиров З.Х. Конфискации имущества в уголовном законодательстве России и Центральной Азии // Известия института философии, политологии и права им. А. Баховадинова Академии наук Республики Таджикистан (серия гуманитарных наук). – 2017. – №3 (1). – 2017. – С. 153-159.; Зокиров З.Х. Понятие и признаки конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (серия гуманитарных наук). – 2017. – №2/4. Часть I. – С. 252-257.; Зокиров З.Х. Сущность конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (серия гуманитарных наук). – 2017. – №2/4. Часть II. – С. 216-222.; Зокиров З.Х. Цель конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (серия гуманитарных наук). – 2017. – №2/10. – С. 222-229.; Зокиров З.Х. Цель конфискации имущества в теории уголовного права // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (серия гуманитарных наук). – 2018. – №1 (61). – С. 88-95.; Зокиров, З.Х., Шарипов Т.Ш. Ташаққул ва инкишофи институти мусодираи молу мулк дар қонунгузории ҷиноятӣи Тоҷикистони Шуравӣ // Қонунгузорӣ. – 2018. – №3 (31). – С. 70-79.; Зокиров З.Х. Мусодираи молу мулк дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ: мафҳум, аломатҳо ва моҳияти он // Қонунгузорӣ. – 2018. – №4 (32). – С. 77-83.; Зокиров З.Х., Носиров Д.Қ. Оид ба масъалаи мусодираи молу мулк дар Конститутсия ва Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2019. – №1 (33). – С. 109-116.

²⁴⁹ Кодекси ҷиноятӣи ҚТ аз 21 майи соли 1998, №574 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

чаримаро нисбат ба вайронкунанда ҳатмӣ мешуморад, вале пардохти он бояд бе маҷбурунии иловагӣ, яъне ихтиёран сурат гирад.

Бар хилофи ҳуқуқи ҷиноятӣ, функцияи ҷаримавии ҷавобгарии маъмурӣ воситаи маъмултарини ҷазои маъмурӣ мебошад. Пеш аз ҳама, он дар ҷаримаи маъмурӣ ҳамчун санксия барои маҷбуран ситонидани маблағ аз даромади давлат ба андозаи муқаррарнамудаи КҲМ ҚТ ифода меёбад. Дар баробари ин, ба функцияи ҷаримавӣ дигар ҷаримаҳои молумулкӣ ва пулии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки қонуну тартиботи маъмуриро вайрон кардаанд, дохил мешавад. Кодекси мазкур дар м. 36 намудҳои ҷазои маъмуриро муқаррар карда, ҷазои ҷаримаи маъмуриро дар ҷойи дуҷум пешбинӣ намудааст. Ҷаримаи маъмурӣ барои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ татбиқ гардида, ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияи ҷаримавиро амалӣ месозад.

Дар м. 39 КҲМ ҚТ ҷаримаи маъмурӣ чунин муқаррар гардидааст: Ҷаримаи маъмурӣ намуди ҷазои маъмурӣ буда, ба тарзи ситонидани пул ба ғайри давлат сурат мегирад ва аз тарафи судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) нисбат ба шахси содиркардаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур таъин карда мешавад²⁵⁰.

Андозаи ҷаримаи маъмурӣ ба ҳисоби фоиз ва ё карат вобаста ба инҳо муқаррар карда мешавад:

– нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки дар рӯзи хотима ёфтаан ё пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок аз рӯзи ошкор карда шудани он муқаррар гардидааст;

– аз арзиши ашёи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки дар вақти хотима ёфтаан ё пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ муқаррар гардидааст, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок аз рӯзи ошкор шудани он;

– аз маблағи пардохтнашудаи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ё амалиёти асъории ғайриқонунӣ, ки бояд пардохта шаванд, дар рӯзи хотима

---

²⁵⁰ Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ аз 31 декабри соли 2008, №455. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

ёфтан ё пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок дар рӯзи ошкор шудани он муқаррар гардидаанд;

– аз арзиши корҳои иҷрошуда²⁵¹.

Андозаи ҳадди ақалли ҷаримаи маъмурӣ, ки аз шахси воқеӣ ситонида мешавад, бояд аз нисфи нишондиҳанда барои ҳисобҳо, барои шахси мансабдор аз як нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва барои шахси ҳуқуқӣ аз дах нишондиҳанда барои ҳисобҳо кам набошад. Андозаи ҳадди ниҳоии ҷаримаи маъмурӣ аз шахси воқеӣ набояд аз сад нишондиҳанда барои ҳисобҳо, аз шахси мансабдор аз дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва аз шахси ҳуқуқӣ аз як ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва ё аз дусад фоизи маблағи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмии пардохтнашуда зиёд бошад. Парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурие, ки дар он андозаи ҷарима аз сесад нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд аст, аз тарафи суд баррасӣ мешавад. Маблағи ҷаримаи маъмурӣ ба буҷети ҷумҳуриявӣ гузаронида мешавад.

Мавриди тазаккур аст, ки намуди маъмултарини ҷазои маъмурие, ки нисбати шахсони ҳуқуқӣ истифода мешавад, ҷарима - рӯёнидани хусусияти молу мулкӣ боқӣ мемонад, ки дар гирифтани маблағи муайян аз ҳуқуқвайронкунанда ба даромади давлат ифода меёбад. Ҷаримаҳои маъмуриро ҳам дар ҳаҷми мутлақ ва ҳам ба андозаи нисбатан муайян ҳисоб кардан мумкин аст. Маблағи ҷарима метавонад ба арзиши молу мулки дуздидашуда, гумшуда, вайроншуда мутаносиб бошад ё ба маблағи даромади ғайриқонунӣ, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ гирифта шудааст, мувофиқ бошад. Дар ҳолатҳое, ки объекти таҷовуз моликияти давлатӣ мебошад, ҷарима усули қисман ё пурра ҷуброни зарари моддии бо кирдори ғайриқонунӣ расонидашуда мебошад. Аммо, ин арзиши худмуайянкунанда буда, ба арзиши зарар вобаста нест ва воситаи ҷуброни он нест.

Дар таҳқиқоти муосир оид ба проблемаи ҷаримаҳои маъмурӣ, низоми ҷаримаҳои маъмурӣ чунин муайян карда шудааст: «... қисми таркибии низоми ҷараҳои ҷазои маъмурӣ, ки маҷмуи ҷаримаҳои маъмурӣ мебошад ва

---

²⁵¹ Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ аз 31 декабри соли 2008, №455. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

тамомияти он аз ягонагии муносибатҳои ҳифзшаванда ва як самти мақсаднок ва тафрикаи он аз рӯйи хусусият ва намуди ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, предмети кирдори ношоиста, мақоми тобеият» маҳсуб мешавад²⁵². Ба таърифи мазкур, бо қайди ягонагии муносибатҳои ҳифзшаванда розӣ нашудан мумкин нест, зеро чунин ягонагӣ аз сабаби он ки меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ муносибатҳоро дар бисёр соҳаҳои дигар ҳифз мекунанд ва самти мақсадноки татбиқи он дар асл вучуд надорад. Бо таъини ҷаримаи маъмурӣ шахс (ҳуқуқвайронкунанда) аз як қисми ҳуқуқҳои молумулкиаш маҳрум карда мешавад. Ҳамин тариқ, нобаробарӣ бо шахсоне ба вучуд меояд, ки ҳуқуқ ва уҳдадорихои маъмуриро софдилона риоя мекунанд.

Ҷарима, ки нисбати шахсони ҳуқуқӣ истифода мешавад, ногузир аз ҷарима нисбат ба шахсони воқеӣ, пеш аз ҳама, бо самти фискалии худ ва мақсади дуюмдараҷаи таъмини иҷрои уҳдадорихои шахси ҳуқуқӣ фарқ мекунад. Нисбат ба шахсони ҳуқуқӣ чораҳои ҷазои маъмурӣ, аз қабилӣ мусодираи ашё, молҳо ва воситаҳои нақлиёт, ки объекти бевоситаи ҳуқуқвайронкуниҳо буданд, бемузд ситонидани арзиши молҳо ва воситаҳои нақлиёт истифода мешаванд. Мусодираи ашёе, ки олооти содир кардан ё объекти бевоситаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аст, инчунин, воситаҳои нақлиёте, ки аз рӯйи онҳо моли интиқолшуда объекти бевоситаи вайронкунии қоидаҳои гумрук будааст, аз маҷбуран ба моликияти давлатӣ додани ин ашё иборат мебошад.

Дар ҳуқуқи маданӣ низ функсияи ҷаримаӣ то андозае амалӣ карда мешавад. Татбиқи функсияи ҷаримаӣ дар ҳуқуқи маданӣ бо таъмини иҷрои уҳдадорихо алоқаманд аст. Воситаи асосии он ноустуворона аст, ки ду навъ – ҷарима ва пеня, дорад. Ҷарима маблағи пулиест, ки тибқи қонун ё шартнома муайян карда мешавад ва қарздор вазифадор аст ба кредитор хангоми иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ пардохт намояд. Мутобиқи м. 380 КМ ҚТ, яке аз воситаҳои иҷрои уҳдадорихо ноустуворона мебошад. Дар м. 381 КМ ҚТ бошад, мафҳуми ноустуворона чунин шарҳ дода шудааст: «Ноустуворона (ҷарима, пеня) маблағе мебошад, ки тибқи қонун ё шартнома

²⁵² Ниг.: Максимов И.В. Административная наказания: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1995. – С. 115.

муайян гардидааст ва қарздор уҳдадор аст ҳангоми иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ онро ба кредитор пардохт кунад»²⁵³. Зимни талаби пардохти ноустуворона кредитор уҳдадор нест зиёни ба он расондашударо исбот кунад. Тибқи талаби пардохти ноустуворона, кредитор ба исботи зиёни ба ӯ расонидашуда вазифадор намебошад. Андозаи ноустуворона дар маблағи пули аниқ ё дар фоиз ба маблағи иҷрокарданашуда ё ин ки ба таври номатлуб иҷрокардашуда муайян карда мешавад²⁵⁴.

Азбаски ҷарима ба уҳдадориҳо дохил мешавад, ҳам шаклҳои маҷбурӣ ва ҳам ихтиёрии амалишавии функцияи ҷаримавии ҷавобгарии маданӣ мавҷуд аст. Аслан, он ихтиёрист, зеро бо созиши тарафайн ба шартнома дохил карда мешавад ва дар ҳолатҳои пешбинишуда, ба шарте кредитор онро ба таври қонунӣ талаб намояд, бояд ҳамин тавр ихтиёран иҷро карда шавад. Моҳияти маҷбурии он аз он сабаб ба миён меояд, ки, чун қоида, яке аз тарафҳо пардохти ҷаримаро талаб карда, тарафи дигарро ба пардохт маҷбур мекунад. Дар сурати напардохтани ҷарима, тарафи шартнома метавонад дар бораи пардохт (ҳатто бидуни исботи зарари расонидааш) қарори судро талаб намояд, ки ин хусусияти маҷбурии ҷаримаро боз ҳам пурзӯр менамояд. Мутобиқи қонунгузорӣ, агар ноустуворонаи пардохтшаванда ошкоро ба оқибати вайрон кардани уҳдадорӣ баробар набошад, суд ҳақ дорад, ки ноустуворонаро кам кунад.

Дар ҳолатҳои ба таъхир андохтани иҷрои уҳдадориҳои шартномавӣ ва дигар уҳдадориҳои ҷарима ситонида мешавад, ки он ҳамчун қоидаи умумӣ ба ҳисоби фоиз аз маблағи (нархи) уҳдадории муҳлаташ гузаштаистода муқаррар карда шуда, барои ҳар як рӯзи таъхир ситонида мешавад. Агар муҳлати ситонидани ҷарима дар шартнома ба муҳлати муайян маҳдуд карда шуда бошад, пас, ҷаримаи якҷақта пешбинӣ карда мешавад. Он ба андозаи устувор ё фоизи маблағи уҳдадории вайроншуда муайян карда шуда, аз қарздор ба фоидаи кредитор ситонида мешавад. Пардохти ҷарима ҳамчун

---

²⁵³ Кодекси маданияи ҚТ аз 1 июли соли 2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10. 10.2023).

²⁵⁴ Кодекси маданияи ҚТ аз 1 июли соли 2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10. 10.2023).

воситаи иҷрои функцияи ҷаримавии ҷавобгарии маданӣ кафолат медиҳад, ки тарафи ҷабрдидаи шартнома ба тарафи дигар – ҳуқуқвайронкунанда, нобаробар шуда, мавқеи қаблии худро барқарор намуда ва ба тарафи дигари шартнома баробар шавад.

Функцияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бештар дар шакли маҷбури амалӣ карда мешавад. Аммо, новобаста аз ин, аз мазмуни баъзе меъёрҳои қонунгузорӣ шакли ихтиёрии онро низ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар муқоиса бо шакли маҷбурии амалисозии функцияи ҷаримавӣ, шакли ихтиёрии он дар қонунгузори амалкунандаи кишвар мустақиман пешбинӣ нашудааст.

Ноустуворона, асосан, дар байни корхонаҳо истифода бурда мешавад. Супоридани ноустуворона қарздорро аз иҷрои уҳдадорӣ озод намекунад. Мафҳумҳои ҷарима ва пеня дар илми ҳуқуқи маданӣ ва таҷрибаи судӣ васеъ истифода бурда мешаванд, ки онҳо намудҳои мухталифи ноустуворона ба шумор мераванд ва ҳар яке аз онҳо хусусияти худро дорад. Ҷарима гуфта, маблағи қатъии пулии бо қонун ё шартнома муқарраршударо меноманд, ки онро қарздор уҳдадор аст дар ҳаҷми пешакӣ муайянгардида ба кредитор супорад²⁵⁵.

Пеня гуфта, маблағи пулии бо қонун ё шартнома муқарраршударо меноманд, ки қарздор уҳдадор аст ба кредитор дар ифодаи фоизи нисбати уҳдадорӣ иҷро накардааш, супорад. Чунончи, иҷоранишини манзили давлатӣ барои сари вақт насупоридани маблағҳои коммуналӣ 0,1% пеня месупорад. Созишнома оид ба ноустуворона сарфи назар аз шакли уҳдадорӣ асосӣ бояд ба тарзи хаттӣ баста шавад, дар акси ҳол он безътибор дониста мешавад (м. 382 КМ ҚТ).

Ҳамин тавр, функцияи ҷаримавӣ дар шакли маҷбурии татбиқи он дар ҳуқуқи ҷиноятӣ хеле аҳаммият дорад, ҳарчанд нисбат ба ҳуқуқи маъмури то андозае камтар эҳсос мегардад. Вай дар шакли ҳамон унсурҳои низоми ҷазои ҷиноятӣ ифода ёфта, барои кирдорҳои ғайриқонунӣ ҷазои саҳттарин, аз

---

²⁵⁵ Ниг.: Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ: нашри аввал / Дар зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент З.Х. Зокирзода. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – С. 180.

ҷумла маҳрум кардан аз ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро пешбинӣ мекунад.

2.5. Амалисозии функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Низоми ҳуқуқи миллии Тоҷикистон масъалаи ҷавобгариро барои кирдори содиршуда ва ҷуброни зараре, ки аз он ба шахс, ҷамъият ва давлат расонида аст, пурра танзим намудааст. Танзими ҳуқуқи муносибатҳои аз ҳуқуқвайронкунӣ бамиёномада ҳамчун низоми меъёрҳои мукаммали қонунгузорӣ давраи дурударози таърихро аз сар гузаронидааст. Вобаста ба шарту шароити давраҳои гуногуни таърихӣ, сатҳ ва дараҷаи шуури ҷамъиятӣ, вазъи сиёсӣ, ҳуқуқӣ, сатҳи инкишофи муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳолатҳои дигари ҳаёти воқеӣ дар низоми таърихӣ-ҳуқуқии кишвар танзими меъёрӣ-ҳуқуқии ин муносибатҳои ҷамъиятӣ фарқ мекарданд. Барои дуруст ва пурра таҳқиқ намудани институти функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ лозим аст, ки ин падида дар ҳар як давраи таърихӣ таҳлил карда шавад.

Низоми ҳуқуқи зардуштӣ, ки сароғози низоми ҳуқуқи миллии халқи тоҷик маҳсуб мешавад ва зиёда аз 700 сол низоми амалкунандаи давлатҳои алоҳида буд, ба таври хоси ҳамон замон муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳоро оид ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ танзим менамуд. Аслан, чи гунае ки муҳаққиқон қайд мекунанд, дар давраи амали низоми ҳуқуқи зардуштӣ институтҳои ҳуқуқӣ пурра ташаккул наёфта буданд ва маҷмуи меъёрҳои хоси соҳаҳои гуногуни ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятиро танзим менамуданд²⁵⁶. Низоми ҳуқуқи таърихӣ дар ҳудуди Тоҷикистон амалкарда хусусияти динӣ дошта, институтҳои ҳуқуқӣ ва категорияҳои ҳуқуқӣ моҳияти динӣ-идеологӣ ҳамон динро инъикос менамуданд. Албатта, дар ҳар марҳилаи таърихӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ ва институтҳои танзимкунандаи онҳо назар ба марҳилаи пешин то андозае инкишоф ёфта буданд.

²⁵⁶ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследования: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 413 с.

Институтҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ ва низомҳои ҳуқуқӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ объекти омӯзиши як қатор муҳаққиқони ватанӣ қарор гирифтаанд. Чунончи, муҳаққиқон Р.Ш. Шарофзода²⁵⁷, Э.С. Насриддинзода²⁵⁸, А.Ғ. Холиқзода²⁵⁹, Э.Б. Буризода²⁶⁰, У.А. Азиззода²⁶¹, С. Ҳасанов²⁶², И.Р. Шодиён²⁶³, Р.С. Одиназода²⁶⁴, Ф.М. Абдулхонов²⁶⁵, З.Х. Зокирзода²⁶⁶, С.А. Раҷабзода²⁶⁷, Ф.А. Бобохонов²⁶⁸ ва дигар чанбаҳои гуногуни таърихи инкишофи ҳуқуқи миллиро таҳқиқ намудаанд.

Функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ то андозае аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ таҳқиқ гардида бошад ҳам, вале он ҳеҷ гоҳ объекти омӯзиши назариявӣ-ҳуқуқӣ ва таърихӣ-ҳуқуқӣ қарор нагирифта аст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки андешаи ягона ва умумиэтирофшуда оид ба ҷуброн ва ё ҷубронсозӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ҷой надорад. Ба андешаи У.А. Азиззода ва Ф.А. Бобохонов яке аз масъалаҳои баҳсталаб ин истилоҳи

---

²⁵⁷ Сативалдыев Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – №2/7 (213). – С. 213-223.

²⁵⁸ Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: «Меҳрона-2017», 2019. – 204 с.

²⁵⁹ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (Древнее право). – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. – 488 с.

²⁶⁰ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1–2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: «Ирфон», 2007. – 244 с.

²⁶¹ Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: монография [Текст] / Ф.А. Бобохонов и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 494 с.; Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №1. – С. 21-37.; Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе // Вестник Филиала Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе (серия гуманитарных и экономических наук). – 2021. – №2 (18). – С. 50-64.

²⁶² Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Илм», 2017. – 496 с.

²⁶³ Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX - начало XXI вв): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2010. – 176 с.

²⁶⁴ Одинаев Р.С. Формирование и развитие института мазалим в досоветском Таджикистане (историко-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 174 с.

²⁶⁵ Абдулхонов Ф.М. История судопроизводства досоветского Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.; Ташаккулёбии ҳокимияти судӣ дар низоми идораи давлатии Тоҳириён ва Саффорӣён // Идоракунии давлатӣ. – 2020. – №4-2 (49). – С. 156-162.

²⁶⁶ Зокирзода З.Х., Бобохонов Ф.А. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе, 2022. – 185 с.; Зокирзода З.Х. Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в уголовном законодательстве Таджикской ССР // Консолидация интеллектуальных ресурсов как фактор развития современных исследований: сборник статей II Международной научно-практической конференции (24 февраля 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 36-42.

²⁶⁷ Азиззода У.А., Раҷабзода С.А. Товони зарар аз ҷиноят дар низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ: таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии муқоисавӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №3. (23). – С. 19-30.; Раҷабзода С.А. Ташаккул ва инкишофи институти товони зарар аз ҷиноят дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №3. (23). – С. 88-95.

²⁶⁸ Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи шуравии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2022. – №2. – С. 256-262.; Инновационное развитие науки: фундаментальные и прикладные проблемы: монография / Ф.А. Бобохонов и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 488 с.

хукукии чуброн (товон) вобаста ба масъалаи ҷавобгарӣ мебошад. Вобаста ба ин масъала дар забони тоҷикӣ истилоҳоти «чуброни зарар», «товони зарар» бештар истифода мегардад. Дар забони русӣ бошад, истилоҳи «компенсация» ва «возмещение» серистеъмоланд. Дар забони тоҷикӣ мафҳуми «компенсация» ҳамчун чуброн, подош, товон тарҷума шудааст²⁶⁹. Институти чуброни зарари маънавӣ бошад, амалӣ гардонидани функцияҳои ахлоқию иҷтимоӣ-дахлопазирии шахсият, яъне функцияи ҳифзи иҷтимоӣ ба шумор меравад²⁷⁰.

Конститутсияи ҚТ чуброни зарарро дар м. 22 ва товони зарарро дар м. 32 пешбинӣ намудааст. Дар КМ ҚТ мафҳуми «товон» чандин маротиба (м.м. 16, 455, 572, 836, 1224, 1225, 1226) ва ибораи «чуброн» бошад, васеъ истифода гардидааст. Дар м.м. 14, 15 КМ ҚТ истилоҳи «чуброни зиён» истифода шудааст. Дар м.м. 1117, 1195, 1197, 1208, 1210-1221, 1223 КМ ҚТ истилоҳи «чуброни зарар» истифода гаштааст. Пешниҳод карда мешавад, ки дар КМ ҚТ истилоҳоти «чуброни зиён» ба «чуброни зарар» иваз карда шавад. Бо асос гирифтани он ки мафҳуми чуброн, товон, талофӣ, зарар, зиён, хисорот дар қонунгузорӣ ба таври омехта муқаррар шудааст, бештар мешуморем, ки дар қонунгузори соҳавӣ ягонакунии мафҳумҳои хукукии мазкур ба роҳ монда шавад.

Дар КМГ ҚТ низ истилоҳи «товон»-ро танҳо як маротиба (м. 22) истифода шуда, бештар истилоҳи «чуброн» (м.м. 31, 47) истифода гардидааст. Дар ҚЧ ҚТ истилоҳҳои «подош», «чуброн» (м. 167), «товон» (м. 83) ва «талофӣ» (м. 72-73) истифода гардидааст. ҚМЧ ҚТ истилоҳи «чуброн»-ро дар м. 42, 122, «товон»-ро дар м. 12, 28, 30 пешбинӣ кардааст. Кодекси меҳнати ҚТ (м.м. 183, 195, 196) мафҳуми «чуброн» ва ҚХМ ҚТ истилоҳи «чуброн» ва «товон»-ро дар як маврид истифода намудааст (м. 49). Ҳамин ҳолатро дар м.м. 40, 55 ҚТ ҚТ низ вохӯрдан мумкин аст²⁷¹.

²⁶⁹ Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳукуки инсон аз зарари маънавӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №2. – С. 223.

²⁷⁰ Ниг.: Дурнаикин Д.Г. Теоретико-правовые основы защиты личных неимущественных прав Российских граждан: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 218 с.

²⁷¹ Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳукуки инсон аз зарари маънавӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №2. – С. 223-224.

Аз муқаррароти қонунгузорӣ бармеояд, ки истилоҳоти «чуброн» ва «товон» бештар ҳамчун хусусияти умумидошта (яъне моддию маънавӣ) омехта истифода гардидааст. Бинобар ин, муҳаққиқон истифодаи истилоҳи «чуброн»-ро дуруст мешуморанд²⁷². Вале муҳаққиқон қайд менамоянд, ки қонунгузорӣ мазмуни «чуброн»-ро равшан накардааст, аз ин рӯ, танҳо дар шакли пулӣ татбиқ намудани онро пешбинӣ месозанд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ва қонунгузорию маданӣ чуброни зарари маънавӣ ҳамчун воситаи ҳифзи неъматҳои ғайримоддӣ муайян шудааст²⁷³. Бинобар ин, дар зери истилоҳи «чуброн» чӣ фаҳмида мешавад, бояд муайян карда шавад. Истилоҳи «чуброн» тарҷумаи тоҷикии истилоҳи русии «компенсация» мебошад, ки он аз калимаи латинии «compensatio–compensare» пурра кардан, чуброн кардан бармеояд ва маънояш чубронсозӣ, кадрнамоӣ барои чизе мебошад²⁷⁴.

Дар ҳамин асос З.Х. Зокирзода пешниҳод намудааст, ки дар қ. 5 м. 57 ҚЧ ҚТ ибораи «талофӣ гардидан» ба калимаи «чуброн» иваз карда шавад, чун ибораи «талофӣ» аз як ҷониб, ифодакунандаи пурраи мафҳуми мазкур буда наметавонад, ва аз ҷониби дигар, бояд истилоҳи қонунгузорӣ, махсусан дар қонуни ҷиноятӣ як хел истифода бурда шавад. Дар сурати ғайр он боиси нодуруст шарҳ додани матни қонун мегардад ва ё ба рақобати нодурусти меъёрҳои ҳуқуқӣ оварда мерасонад. Аз ҷониби дигар, мутобиқи муқаррароти қ. 3, м. 40 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», мафҳумҳо ва истилоҳоти дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодашаванда бояд фаҳмо ва ҳаммаъно бошанд²⁷⁵. Монандӣ ва тафовути ҳолатҳои истифодабарии ибора ва мафҳумҳои «возмещение» ва «компенсация»-ро дар шакли васеътар муҳаққиқ Е.В. Смирнская таҳқиқ кардааст²⁷⁶.

---

²⁷² Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №2. – С. 224.

²⁷³ Ниг.: Рябин В.В. Защита немущественных прав личности посредством компенсации морального вреда: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 132.

²⁷⁴ Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №2. – С. 224.

²⁷⁵ Ниг.: Зокирзода З.Х., Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №4. – С. 227.

²⁷⁶ Ниг.: Смирнская Е.В. Компенсация морального вреда как деликтное обязательство: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – С. 36-39.

Вале ба андешаи бархе муҳаққиқон истифодаи алоҳидаи категорияҳои мазкур тасодуфӣ нест ва вобаста ба ҳолати қор ва танзими муносибати ҳуқуқии бамиёномада мумкин аст, ки истилоҳоти мазкур мувофиқ истифода бурда шаванд. Чунончи, С.В. Смотров қайд менамояд, ки мафҳуми «компенсация» - «чуброн», дар робита бо зарари маънавий дурусттар аст. Ҳарчанд сухан доир ба чуброни вайрон кардани неъматҳои ғайримоддӣ дар шакли моддӣ равад ҳам, О.А. Пешкова масъалаи ҳифзи ҳуқуқ ва неъматҳои ғайримоддӣ шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқиро мавриди баррасӣ қарор дода, ба чунин хулосае омадааст, ки «чуброни зарари маънавий ин институти мустақили ҳуқуқие мебошад, ки аз уҳдадорӣ расонидани зарар ба ҳуқуқ, озодӣ ва неъматҳои ғайримоддӣ шаҳрванд ба вучуд омада, яке аз унсурҳои ҳифзи он ҳуқуқҳо ва неъматҳои шаҳрванд ба ҳисоб меравад»²⁷⁷.

Ҳангоми татбиқи ҷавобгарии маъмурӣ (дар ҷазои маъмурӣ) функцияи чубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ нақши муассир надорад ва шакли амалисозии он танҳо ихтиёрӣ буда метавонад. Функцияи чубронсозие, ки дар қонунҳои гуногуни марбут ба ҳуқуқи маъмурӣ истифода мешавад, тавассути истифодаи нишондодҳои қонунгузории маданӣ амалӣ карда мешаванд, на ба воситаи ҷавобгарии маъмурӣ.

Чуброни ихтиёрии зарари молумулкӣ аз он иборат аст, ки шахс бе ягон маҷбурӣ зарари молумулкии расонидаашро (баргардонидани ашёи дуздидашуда, маблағи пулӣ пардохташуда, узр пурсидан ва ғ.) чуброн мекунад. Вобаста ба зарари воқеии расида мо метавонем дар бораи пешгирӣ ё чуброни пурраи он суҳбат кунем. Чуброни ихтиёрии зарари молумулкӣ ва маънавии расонидашуда метавонад бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла сабук кардани гуноҳ сурат гирад, ки узрпурсии оммавии ғаъол ҳисобида мешавад ва дар баробари дигар шартҳо барои аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардани шахси ҷиноятсодиркарда асос шуда метавонад. Дар ин ҳолат факти ихтиёран ифода кардани ирода ва чуброни моддӣ аҳаммияти қалон дорад.

Ҳамин тариқ, функцияи чубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шаклҳои

---

²⁷⁷ Пешкова О.А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 1998. – С. 13.

зикргардидаи татбиқи намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки дар соҳаҳои асосии ҳуқуқ тавассути роҳи усулҳо ва тартиби муайяни хоси соҳаи ҳуқуқ амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, чун дигар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияи ҷубронсозӣ низ дар ду шакл – ихтиёрӣ ва маҷбурӣ ба амал бароварда мешавад. Функцияи мазкур бештар хоси ҷавобгарии маданӣ мебошад. Зеро дар ҷавобгарии маданӣ яке аз шаклҳои ба амал баровардани ҷавобгарӣ ин ҷуброни зарар мебошад. Новобаста аз он ки дар муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ иштирокчиён баробарҳуқуқ буда, дар асоси усули диспозитивӣ амал мекунанд, вале ҳангоми татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар намуди ҷуброни зарар иҷрои он барои як тараф ҳатмӣ мегардад. Дар ин ҳолат функцияи ҷубронсозии ҷавобгарии маданӣ дар шакли маҷбурӣ амалӣ карда мешавад. Бо ин назардошт гуфтан мумкин аст, функцияи мазкур ҳам дар шакли ихтиёрӣ ва ҳам дар шакли маҷбурӣ ба амал бароварда мешавад.

Мавриди зикр аст, ки шакли ихтиёрии амалисозии функцияи ҷубронсозии ҷавобгарии конститусионӣ мушкилот ва маҳдудияти сохтори моддӣ ва ташкилию ҳуқуқӣ дорад. Он аз таъсири сиёсӣ ва ҳуқуқии шахрвандони алоҳида, созмонҳои ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, фраксияҳои мақомоти қонунгузор иборат буда, амали онҳо мақомоти давлатиро маҷбур мекунанд, ки фаъолияти худро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда, мушкилоти дар ин самт мавҷудаи ҳуқуқиро ҳал кунанд. Асоси чунин фаъолият, пеш аз ҳама, Конститутсияи ҚТ мебошад, ки ҳуқуқи озодиҳои шахрвандӣ, низоми бисёрҳизбӣ ва як қатор дигар ҳуқуқи озодиҳои шахрвандиро эътироф ва эълон мекунад.

Шакли маҷбурии амалисозии функцияи ҷубронсозӣ дар асоси қонунгузории маданӣ хеле васеъ паҳн шудааст. Ин муносибатҳо, пеш аз ҳама, дар натиҷаи иҷро накардан ё ба тариқи дахлдор иҷро накардани ухдадорихои шартномавӣ аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ухдадории ҷубронсозиро ба амал меоранд. Чунончи, иҷрои номатлуби шартномаи хариду фурӯш ҷавобгарии ҳуқуқии гражданиро ба вучуд овардааст, ки ин

масъала дар меъёрҳои КМ ҚТ инъикоси худро пайдо кардааст (м.м. 529, 530, 534, 536, 543 ва ғ.)²⁷⁸.

Амалисозии функцияи чубронсозии ҷавобгарии маданӣ ҳангоми расонидани зарар ҳатмист. Ба андешаи З.Х. Зокирзода, зери мафҳуми зарар дар ҳуқуқи маданӣ ҳар гуна костан ва камкунии манфиатҳои шахсӣ ва молумулкӣ фаҳмида мешавад²⁷⁹. Зарар метавонад хусусияти моддӣ ва ғайримоддӣ дошта бошад. Зараре, ки онро бо пул арзёбӣ кардан мумкин аст, зарари моддӣ мебошад. Он метавонад ҳам ҳангоми вайрон кардани ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ ба вучуд ояд. Ҳамин тавр, дар натиҷаи расонидани зарар ба саломатӣ ё марги шахрванд, яъне дар сурати расонидани зарар ба неъматҳои ғайримолумулкӣ мумкин аст ҷавобгарии молумулкӣ ба миён ояд, ки дар талофӣ намудани музди меҳнат (даромади дигар), хароҷоти барқарор намудани саломатӣ (пули доруворӣ, табобати санаторӣ, протезҳо ва м.и.) ифода меёбад.

Ҳамин тариқ, паҳн кардани маълумоти бадномкунанда, дар шакли тухмат ва таҳқир, ки метавонад ба шаъну шараф, обурӯ ва эътибори қорӣи шахс зарар расонад, боиси расонидани зарари маънавӣ ва дар алоҳидагӣ зарари моддӣ (аз қор озод намудан, қатъ кардани шартномаи маданӣ, бекор гардидани акди никоҳ ва м.и.) гардад. Доир ба ин масъала дар ҚТ таҳқиқоти бунёдиву маҷмуиро Ш.Т. Тағойназаров анҷом додааст²⁸⁰.

Зараре, ки онро бо пул баҳо додан ғайриимкон аст, зарари ғайримоддӣ мебошад ва чун қоида, дар сурати вайрон кардани неъматҳои (ҳуқуқҳои) шахсии ғайримолумулкии шахс ба вучуд меояд, дар ҳоле ки дар сурати вайрон кардани ҳуқуқҳои шахсӣ ва молумулкӣ низ ба вучуд омадаш имкон дорад.

Шакли ихтиёрии амалисозии функцияи чубронсозии ҷавобгарии маданӣ имкон медиҳад, ки мавқеи баробарии тарафҳои шартнома, ки дар натиҷаи

²⁷⁸ Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, №1918 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10. 10.2023).

²⁷⁹ Ниг.: Зокирзода З.Х. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: қисми якум: воситаи таълимӣ: наشري аввал. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – С. 73.

²⁸⁰ Ниг.: Тағайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. – Душанбе: «Дониш», 1990. – 216 с.

чуброни зарар, баргардонидани нархи хариди пардохташуда ва чораҳои дигар ба вучуд меояд, барқарор карда шавад.

Шакли маҷбурии амалисозии функсияи чубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бештар дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи маъмури истифода мегардад. Дар ҚҶМ ҚТ пешбинӣ шудааст, ки баҳсҳо оид ба рӯёнидани зиёни молумулкӣ аз ҷониби суд, тибқи тартиби муурофияи судии маданӣ ҳал мегарданд. Суд ҳангоми баррасии парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури дар сурати набудани баҳс оид ба рӯёнидани зарари молумулкӣ ҳуқуқ дорад, ҳамзамон, бо таъини ҷазои маъмури, масъалаи рӯёнидани зарари молумулкиро низ ҳал намояд. Ҳангоми аз ҷониби дигар мақомоти ваколатдори давлатӣ ё шахси мансабдори ваколатдор баррасӣ гардидани парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури баҳси рӯёнидани зарари молумулкӣ аз ҷониби суд бо тартиби муурофияи судии маданӣ ҳал карда мешавад. Баҳсҳои рӯёнидани зарари маънавии аз ҳуқуқвайронкунии маъмури бамиёномада дар суд, тибқи тартиби муурофияи судии маданӣ, баррасӣ мешаванд²⁸¹.

Ба андешаи У.А. Азиззода, яке аз масъалаҳои баҳсталаби дигар шаклҳо ва андозаи пулии чуброни зарари маънавӣ мебошад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ ду усули чуброни зарар ба таври анъанавӣ фарқ карда мешавад:

1) дар шакли асли (чуброн дар шакли асли) - дар рафъи зарар ба молу мулк, пешниҳоди молу мулки ба он баробар ва ғ.;

2) дар ифодаҳои арзишӣ (чуброни пулӣ) ҳангоми ситонидани зарари ифодаёфта: арзиши молу мулки гумшуда ё вайроншуда, инчунин даромади аздастрафта, фоидаи аздастрафта, хароҷоти беасос ва м.и.²⁸².

О.И. Осадчая ҳифзи ҳуқуқи инсонро аз зарари маънавӣ бо ду роҳ пешниҳод кардааст: яқум, бо роҳи чуброни зарари маънавӣ; дуюм, аз рӯйи соҳаҳои ҳуқуқ, ки дар ҳар ду маврид усулҳои ихтиёрӣ ва маҷбури истифода мегардад²⁸³.

²⁸¹ Ниг.: Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури ҚТ аз 31 декабри соли 2008, №455 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

²⁸² Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 2. – С. 226.

²⁸³ Ниг.: Осадчая О.И. Особенности конституционно-правовой защиты прав человека от последствий причинения морального вреда в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 114-127.

Вале дар ҳама ҳолатҳо, чи гунае ки таҷрибаи ҳуқуқтатбиқсозӣ нишон медиҳад, ҷуброни пулӣ ҳамчун роҳи асосии ҳифзи ҳуқуқи инсон баромад мекунад. Бо чунин шакли ҳалли масъала баъзе олимон розӣ нестанд. Зеро аз моҳияти ҳуқуқ ва неъматҳои ғайримоддӣ, ки дар м. 5 Конститутсияи ҚТ ҳамчун арзиши олий доништа шудаанд наметавонанд баҳогузориҳои молӣ ё пулӣ дошта бошанд. Чунончи, Ш.Т. Тағойназаров қайд менамояд, «... ҳаёт ва саломатии шахрванди шуравӣ бо пул баҳо дода намешавад. Таҳқири шаъну шараф ва ба саломатии инсон зарар расонидан дар шакли моддӣ барқарорнашаванда мебошад»²⁸⁴. Дар ҷойи дигар муҳаққиқ иброз медорад, ки ҷуброни моддӣ зарари маънавӣ ҳамчун роҳи беҳтари қаноатманд намудани манфиати ҷабрдидаи ҳуқуқвайронкунӣ намебошад. Баръакс, ҷуброни зарари маънавӣ дар шакли моддӣ таҳқири шаъну шараф ва эътибори инсон ба ҳисоб меравад²⁸⁵.

Ақидаи мазкурро М.Н. Малеин низ ҷонибдорӣ намуда, чунин иброз медорад: «Ҳеч яке аз тарафҳо наметавонанд ҷуброни зарари маънавиро бо пул баҳо диҳанд, ба монанди, ҳаёт, саломатӣ, номус ва ғ.». И.А. Сухаревский қайд менамояд, ки дар робита ба ин сухан гуфтан на дар бораи ҷуброн, балки ҷавобгарӣ барои зарари ғайримоддӣ дурусттар мебошад²⁸⁶.

Таҳлили функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки институти мазкур бештар дар ҳолати мавҷудияти ҳуқуқвайронкунӣ ва зарар мавриди амал қарор мегирад. Дар ин хусус ҳақ ба ҷониби У.А. Азиззода мебошад, ки чунин қайд намудааст: «Вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ беҳтар мебуд, ки дар қонунгузорӣ моҳияти зарар ҳамчун асос барои татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ равшан карда шуда, намудҳои он чудо карда шаванд: зарари молумулкӣ; зарари ғайримолумулкӣ; зарари маънавӣ. Маҳз вобаста ба намудҳои муқарраршудаи зарар тарзу воситаҳои ҳифзи

---

²⁸⁴ Тағайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. – Душанбе: «Дониш», 1990. – С. 151.

²⁸⁵ Ниг.: Тағайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. – Душанбе: «Дониш», 1990. – С. 153.

²⁸⁶ Ниг.: Сухаревский И.А. Компенсация морального вреда в уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2003. – С. 102.

ҳуқуқи поймолшуда ва мувофиқан татбиқи қонунгузории мушаххаси соҳавӣ татбиқ карда мешавад²⁸⁷.

Ба андешаи С.М. Воробёв ва Ф.А. Бобохонов, зарари маънавӣ ё функцияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар натиҷаи поймол гардидани ҳуқуқ ва манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда ба вучуд меоянд²⁸⁸. Доир ба монандӣ ва фарқияти мафҳумҳои зарар, зиён, хисорот дар сарчашмаҳои андешаҳои мухталиф ҷой доранд. Андешае мавҷуд аст, ки мафҳумҳои зарар ва зиён ба ҳам монанд буда, мафҳуми хисорот ифодаи молумулкии онҳо мебошад. Мавриди зикр аст, ки бисёре аз олимони ватанӣ низ дар таҳқиқотҳои илмии худ мафҳуми зарарро истифода кардаанд²⁸⁹.

Дар Конститутсияи ҚТ мафҳуми зарар, махсусан зарари маънавӣ, баён шудааст²⁹⁰. Аз ҷумла, А.Ф. Холиқзода²⁹¹, У.А. Азиззода²⁹², З.Х. Зокирзода²⁹³. Масалан, З.Х. Зокирзода мафҳуми зарарро дар робита бо мафҳуми «ҷуброн» ва «товон» истифода карда, мафҳуми ҷуброни зарарро қобили қабул мешуморад²⁹⁴.

Дар қонунгузории маданияи ҚТ мафҳумҳои «зарар» ва «зиён» ба таври васеъ истифода гардида, ҳамзамон, ибораҳои «зарари маънавӣ» ва «зиёни маънавӣ» низ ба назар мерасанд, вале мутаассифона, мафҳуми зарари маънавӣ, ки чи гуна рафтор ё амали ҳуқуқвайронкунанда ҳамчун зарари маънавӣ ҳисобида мешавад, муқаррар нагардидааст, ки ин ба сатҳ, усул ва принципҳои амалисозии функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ бетаъсир намонад.

---

²⁸⁷ Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №2. – С. 227.

²⁸⁸ Ниг.: Воробёв С.М., Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ҳамчун институти комплексӣ-ҳуқуқӣ (байнисоҳавӣ) // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 6. – С. 211.

²⁸⁹ Ниг.: Бобохонов Ф.А. Доктрина о понятии, элементах и характеристиках морального вреда // Молодой ученый. – 2022. – Ч. 2. – №7 (402). – С. 75.

²⁹⁰ Конститутсияи ҚТ аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

²⁹¹ Ниг.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе, 2005. – С. 38.

²⁹² Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – С. 47.

²⁹³ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – С. 11.

²⁹⁴ Ниг.: Зокиров З.Х. Мусодираи молу мулк: дирӯз ва имрӯзи он: монография. – Душанбе, 2016. – С. 53.

Мувофиқи қонунгузори амалкунанда принципҳои муайяни ҷуброни зарар муқаррар карда шудаанд. Зарар ба шахрвандон дар ҳамаи мавридҳо ҷуброн карда мешавад, агар он дар натиҷаи вайрон кардани ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ ё неъматҳои ғайримоддии ӯ ба амал омада бошад. Ҷуброни зарари маънавӣ дар натиҷаи вайрон кардани ҳуқуқи моликият танҳо дар ҳолатҳои иҷозат дода мешавад, ки дар қонун махсус пешбинӣ шудааст. Ҷуброни зарари маънавӣ ҳангоми вайрон кардани ҳуқуқи моликияти шахрвандон, мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, №72,²⁹⁵ амалӣ карда мешавад.

Мутобиқи Қонуни мазкур, зараре, ки истехсолкунанда (ичроқунанда, фурӯшанда) дар натиҷаи риоя накардани ҳуқуқҳои бо қонунгузорӣ пешбинишудаи истеъмолкунанда ба ӯ расонидааст, аз ҷониби гунаҳкор ҷуброн карда мешавад. Зарари маънавӣ бошад, сарфи назар аз пардохти товони зиёни молумулкӣ ҷуброн карда мешавад. Зарари маънавӣ бо пул ҷуброн карда мешавад. Ҳаҷми ҷуброни зарари маънавиро суд муайян мекунад (м. 15)²⁹⁶.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи амалисозии функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Амалисозии функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ дар амал татбиқ намудани функсияи ҷубронсозӣ, яъне ба амал баровардани ҷубронсозиро ҳамчун шакли ҷавобгарии ҳуқуқӣ ифода намуда, дар ду шакл: ихтиёрӣ ва маҷбурӣ, ба роҳ монда мешавад.

2. Қонунгузори ҚТ вобаста ба амалисозии функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ меъёрҳои зиёд пешбинӣ намуда, шаклҳо, тартиб ва тарзҳои ҷубронсозиро муқаррар кардаанд.

3. Ҷубронсозӣ мафҳуми умумӣ буда, вобаста ба навъҳои зарар тағйир намеёбад. Яъне, тибқи қонунгузорӣ, барои зарари маънавӣ ҷуброни зарари маънавӣ ва барои зарари моддӣ ҷуброни зарари моддӣ муқаррар шудааст, вале дар ҳар ду ҳолат ҷубронсозӣ дар шакли моддӣ (пулӣ) сурат мегирад.

²⁹⁵ Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, №72 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

²⁹⁶ Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, №72 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

2.6. Пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ҳамчун шакли амалисозии функсияи ҷавобгари ҳуқуқӣ

Дар миёни функсияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ функсияи пешгирӣ мавқеи хосро ишғол менамояд. Он ба яке аз мақсадҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ (пешгирии содиршавии кирдорҳои нави зиддихуқуқӣ) мувофиқ мебошад. Функсияи пешгирӣ барои ҳар як намуди ҷавобгари ҳуқуқӣ хос мебошад, вале дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбатан самаранок мебошад, ки таҷрибаи низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муосир инро исбот менамояд. Агар инсон барои кирдори содиркардаш ба ҷавобгарӣ кашида нашавад, он гоҳ, аз як тараф, худӣ ӯ ба амали анҷомдодаш идома медиҳад, аз тарафи дигар ба атрофиён таъсири манфӣ мерасонад. Яъне, чунин ҳолат боиси содиршавии ҳуқуқвайронкунии зиёд мегардад. Аммо, шахс вақте барои кирдори содиркардаш ҷавобгар карда шавад, он гоҳ ҳам худӣ ӯ минбаъд аз содир кардани кирдори зиддихуқуқӣ даст мекашад ва ҳам барои атрофиён дарси ибрат мешавад. Яъне, бешубҳа метавон гуфт, ки ҷавобгари ҳуқуқӣ дорони функсияи пешгирӣ мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дар ин хусус андешаҳо хеле зиёд мебошанд, ки аслан дар мақсади ҷавобгари ҳуқуқӣ ва ё ҷазо ифода меёбанд. Ба андешаи У.А. Азизода, мақсади ҷазо пешгирии умумӣ ва махсус, пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав ва пешгирии содиршавии ҳуқуқвайронкунӣ мебошад²⁹⁷. Ба андешаи А.С. Родионова бошад, амалисозии ҷавобгари ҳуқуқӣ ба мақсади пешгирии умумӣ ва махсус равона шудааст²⁹⁸. Пешгирии ҷинояткорӣ яке аз мақсадҳои ҷазо ба ҳисоб рафта, ба пешгирии махсус ва умумӣ ҷудо мешавад²⁹⁹.

Дар ин хусус профессор У.А. Азизода бисёр дуруст қайд намудааст, ки пешгирии умумӣ дар тарсонидан ифода меёбад. Одамони дигар аз тарси

²⁹⁷ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 28.

²⁹⁸ Ниг.: Родионова А.С. Система наказаний в российском праве (общетеоретический аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2013. – С. 9.

²⁹⁹ Ниг.: Уголовное право. Общая часть: учебник / Под ред. А.И. Рарога. – М., 1997. – С. 212-213.

чазои сахт, ки хусусияти азобкашии ҷисмонӣ ва маънавӣ дорад, аз ҷинояткорӣ даст мекашанд³⁰⁰. Дар адабиёти илмӣ қайд карда мешавад, ки пешгирии ҷинояткорӣ на танҳо дар замони муосир, балки дар ҳуқуқи зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравӣ низ ҳамчун мақсади чазо ба ҳисоб мерафт. Масалан, ба андешаи И.Б. Буризода, чазо дар ҳуқуқи мусулмонӣ ҳамчун чораи пешгирӣ ба ҳисоб мерафт ва дар шакли оммавӣ иҷро кардани чазо далели он мебошад³⁰¹.

Чунин андешаро У.А. Азизода³⁰², Ш.А. Ишанова³⁰³, Д. Зияуддин³⁰⁴ низ қайд кардаанд. Қонунгузории ҷиноятӣ ҳуқуқи шуравӣ низ пешгирии ҷинояткориро ҳамчун мақсади чазо муқаррар намуда буд. Дар ҳама маврид У.А. Азизода вазифаи қонунгузории ҷиноятӣ на расонидани азоби ҷисмонӣ ва таҳқири шаъну шарафи инсон, балки пешгирии ҷинояткорӣ мебошад³⁰⁵. Чунин андеша дар таҳқиқотҳои илмӣ М.М. Муллоев³⁰⁶, М.Д. Шаргородский³⁰⁷ низ мавҷуд мебошад.

Ғояи пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷамъият аз давраҳои инкишофи инсоният ба мо маълум аст. Файласуфи Юнони қадим Сукрот ба қонунгузoron муроҷиат карда мегуфт, ки қонунҳои қабулкардашон бояд одамро аз содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ боздорад. Арасту таъкид менамояд, ки пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, пеш аз ҳама мубориза алайҳи рафтор, урфу одатҳои бади зидди аҳли инсонӣ равоонакардашуда мебошад.

---

³⁰⁰ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 118.

³⁰¹ Ниг.: Буриев И.Б. Действия мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII - начало XX вв.). – Душанбе, 1999. – С. 155.

³⁰² Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 220-221.

³⁰³ Ниг.: Ишанова Ш.А. Нормы шариата и их применение казийскими судами в Средней Азии до 1924 г.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ташкент, 1992. – С. 18.

³⁰⁴ Ниг.: Зияуддин Д. Проблемы уголовной ответственности и наказания по мусульманскому праву и уголовному законодательству Афганистана (история и современный этап развития): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одесса, 1994. – С. 20.

³⁰⁵ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 281.

³⁰⁶ Ниг.: Муллаев М.М. Комментарии к Уголовному кодексу Таджикской ССР (Общая часть). – Душанбе, 1969. – С. 77.

³⁰⁷ Ниг.: Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. – Л., 1973. – С. 22.

Файласуфони асри XVIII ақидаи Арастуру дастгирӣ мекардаанд. Ғояи ба вучуд овардани давлати ҳуқуқбунёдро пешбарӣ карда, яке аз принципҳои асосии фаъолият ва вазифаи онро – пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ меҳисобиданд. Ш.Л. Монтескё дар рисолаҳои худ «Оид ба руҳи қонунҳо» қайд мекунад, ки «қонунгузори хуб на фақат дар мавриди ҷазо барои ҷинояти содиршуда, балки бисёртар дар бораи пешгирии ҷиноят фикр мекунад». Ин гуфтор дар кори машҳури Ч. Беккариа «Оид ба ҷиноятҳо ва ҷазо» инкишоф ва исботи худро ёфт. Ин корро Волтер маънидод карда, ғояи «ҳақиқати ҳуқуқдонӣ»-и пешгирии ҷиноятро асоснок намуд. Сотсиалистони хаёли – Т. Мор, Ч. Кампанелла, Меле, А. Сен-Симон, Фуре, Оуэн ва дигарон алоқамандии пешгирии ҷиноят бо барҳам додани ҷинояткорӣ дар ҷамъияти коммунистиро қайд карда буданд.

Дар адабиёти русии асри XIX А. Радишев, А. Герсен, Н. Чернишевский ва дигарон бартарии пешгирии ҷиноят дар ҷамъият нисбати ҷазоро пешниҳод намуда буданд. Асосгузори марксизм-ленинизм ба пешгирии ҷинояткорӣ диққати махсус медоданд. К. Маркс ва Ф. Энгелс бартарии пешгирии ҷиноятро нисбати ҷазо додан ба шахсони алоҳида баъди содир кардани ҷиноят маънидод карда, дар ҷамъияти сотсиалистӣ ба вазифаи асосии давлат табдил ёфтани пешгирии ҷинояткориро нишон дода буданд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ аксар вақт дар бораи низоми пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ сухан меравад³⁰⁸. Дар низоми пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ се намуди пешгирӣ: умумӣ, махсус ва инфиродӣ, ҷудо карда шудааст³⁰⁹.

Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ пешгирӣ яке аз мақсадҳои ҷазо ба ҳисоб меравад. Пешгирии ҷинояткорӣ ба маънои асли маънои аз ҷинояткорӣ муҳофизат кардани одамон, ҷомеа ва давлатро дорад. Решаҳои таърихии ин навъи амалияи иҷтимоӣ аз асрҳои дур сарчашма мегирад: бо пайдоиши аввалин манъкунҳои ҳуқуқӣ ва ҷинояткориҳо, чун амалҳои, ки сарфи назар аз онҳо содир карда шуданд, на танҳо ҷораҳои ҷазо, балки ҷораҳои пешгирӣ низ ба кор бурда мешуданд.

³⁰⁸ Ниг.: Криминология / Под ред. В.В. Орехова. – М., 1992. – С. 93-95.

³⁰⁹ Ниг.: Криминология: учебник / Под общ. ред. А.И. Долговой-3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 912 с.

Тавре З.Х. Зокирзода қайд менамояд, мақсади сеvуми ҷазо пешгирии (превенсияи) умумӣ ва махсус мебошад, ки дар натиҷаи таъсири маҷмуии тарбиявӣ ба маҳкумшуда бо мақсади роҳ надодани ӯ дар оянда ба ретсидиви ҷиноят амалӣ карда мешавад. Дақиқтараш он дар Кодекси ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон (соли 1961) муқаррар гардида буд³¹⁰. Пешгирии махсус пешгирии содир намудани ҷинояти нав аз ҷониби маҳкумшударо ифода мекунад. Ин, моҳиятан, бо ислоҳсозии ҳуқуқи ҷиноятӣ тавъам аст. Самаранокии пешгирии умумӣ дар бисёр ҳолат бо вазнинии ҷазо алоқаманд мешавад, вале таҷриба нишон медиҳад, ки ҷазои аз ҳад зиёд вазнин ба зуҳури методҳои мукамалтари содиркунии ҷиноятҳо ва зуҳуроти дигари манфӣ бурда мерасонад³¹¹.

Пешгирии самаранокро метавон, воқеан, дар робита ба молу мулк на бо таҳдиди ҷазо, балки бо бардоштани ногузирии ҷазо низ ба даст овард³¹². Ба ақидаи А.Н. Малишев, «мақсади превенсияи махсус баъзан ҳуқуқӣ, на ислоҳсозии ахлоқӣ ё педагогӣ номида мешавад»³¹³. Ба андешаи З.Х. Зокирзода, пешгирии ҷиноят чун мақсади мусодира маҳз ба ҳуди шахси айбдор ва ба шахсони дигар, ки молу мулки бо роҳи ғайриқонунӣ бадастовардашуда ё олоту воситаҳои содиркунии ҷиноятро истифода мекунанд, равона мегардад.

Пешгирӣ, пеш аз ҳама, ҷиҳати ситонидани молу мулки ба айбдор мутааллиқ нигаронида шудааст, ки ба сифати воситаҳои содиркунии ҷиноят, инчунин, барои маблағгузории терроризм, гурӯҳи муташаккил, гурӯҳи мусаллаҳи ғайриқонунӣ, иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) истифода карда мешавад ё таъин гардидааст. Маҳз бо ҳуди факти ситонидани молу мулк давлат кӯшиш мекунад, ки истифодабарии ҷиноятии предметҳои додашуда ё молу мулкро қатъ намояд³¹⁴.

---

³¹⁰ Ниг.: Зокирзода З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятии мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Шарипов Т.Ш. – Душанбе: «Нашри мубориз», 2021. – С. 133.

³¹¹ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Азимов Н.Б., Камолов З.А., Насриддинов М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ: курси мухтасари лексияҳо. – Душанбе, 2010. – С. 164.

³¹² Ниг.: Ҷамон чо. – С. 165.

³¹³ Малышев А.Н. Конфискация имущества в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. – С. 122.

³¹⁴ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С. 115.

Пешгирии ҷинояткорӣ мафҳуми дар криминология пазируфташуда мебошад, ки маънои рафтори мақсаднокро ба сабабҳо ва шароити ҷиноят ифода мекунад. Дар «Асосҳои назариявии пешгирии ҷинояткорӣ» пешбинӣ гардидааст, ки «пешгирии ҷинояткорӣ як низоми бисёрсатҳаи ҷорабиниҳои давлатию ҷамъиятӣ мебошад, ки ба бартараф, қардан ва ё кам кардани сабабҳо ва шароити ҷинояткорӣ равона карда шудааст»³¹⁵.

Ҳамин тавр, то замони мо назарияи пешгирии ҷинояткорӣ ба таври том тайёр карда шуд. Назарияи пешгирии ҷинояткорӣ – ин маҷмуи донишҳо оиди фаъолияти инкишоф додани муносибатҳои ҷамъиятӣ бо мақсади муқаррар ва пешгирӣ намудани сабабу шароити ҷинояткорӣ, ки ба пайдоишу инкишофи ҷинояткорӣ, тайёр намудани замина барои дар амал татбиқ гардидани он ёрӣ мерасонанд ва ҳамчун оқибати ҷинояткорӣ – ҳолати негативӣ дар ҷамъият пайдо мегардонад, инчунин, инкишоф ва паҳн гардидани шаклу намудҳои алоҳидаи ҷиноят, ҳолатҳои хусусияти зидди ҷамъиятиро пайдокунанда дар шахсони алоҳида ва муайян намудани шакл ва роҳҳои назоратӣ аз болои ҷинояткорӣ мебошад. Пешгирии ҷиноят дар назария мавриди баҳсу мунозира қарор дорад. Аз нуқтаи назари амалия пешгирии ҷинояткорӣ, пеш аз ҳама, фаъолият аст. Дар амал татбиқ намудани пешгирии ҷинояткорӣ фаъолияти хос буда, мақсади худро дорад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳумҳои мухталифи пешгирии ҷинояткорӣ баён шудаанд. Баъзе аз муҳаққиқон мафҳуми пешгирии ҷинояткориро ба маънои васеъ ва маҳдуд пешниҳод кардаанд. Пешгирии ҷинояткорӣ ба маънои васеъ категорияи криминологие мебошад, ки системаи таърихан ташаккулёфтаи заминаҳои объективӣ ва субъективӣ ин падидаи номатлубро ифода мекунад, ки тавассути фаъолияти мақсадноки тамоми институтҳои ҷомеа баҳри бартараф қардан, кам ва безарар кардани омилҳои мавҷудияти ҷиноят ва содир кардани ҷиноят нигаронида шудааст³¹⁶.

Пешгирии ҷинояткорӣ ба маънои маҳдуд ва татбиқшуда фаъолиятест, ки ба пешгирии содиршавии ҷинояткорӣ бо роҳи муайян ва бартараф кардани

---

³¹⁵ Теоретические основы предупреждения преступности. – М., 1977. – С. 30.

³¹⁶ Ниг.: Криминология: учебник для вузов / Под ред. проф. В.Д. Малкова-2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – С. 116.

сабабҳои ҷиноят, шароити мусоид барои содир намудани онҳо ва расонидани таъсири пешгирикунанда ба шахсони дорои рафтори ғайриқонунӣ равона шудааст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ бо забони русӣ мафҳуми «предупреждение» ва «профилактика»³¹⁷ истифода гардидааст, ки дар забони тоҷикӣ як маъно – пешгириро ифода менамояд.

Ҳамин тавр, пешгирии ҷинояткорӣ – низоми чораҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ барои пешгирӣ намудан ё аз байн бурдан ва ё миқдоран кам кардани сабаб ва шароити ҷинояткорӣ, боздоштани ҳуқуқвайронкунӣ батанзимдарории рафтори шахсон равонакардашуда меноманд.

Фаъолияти пешгирии ҷинояткорӣ асосҳои худро дорад. Ин фаъолият бояд ба талаботи принсипҳои қонуният, демократизм, адолат, инсондӯстӣ ва илман асосноккардашуда ҷавоб диҳад. Ташкили он бо назардошти шароити соҳавӣ ва ҳудудӣ гузаронида мешавад. Фаъолияти пешгирии ҷинояткорӣ заминаи ҳуқуқи пешбинӣ менамояд, яъне танзими ҳуқуқӣ, тарз ва шаклҳои корҳои пешгирӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорӣ иштирокчиён, кафолати ҳуқуқи шахсе, ки ин фаъолият нисбати ӯ гузаронида мешавад. Ҳамаи ин қонуниятро ифода мекунад. Ҳоло вақти он расидааст, ки қонунҳои оид ба пешгирии ҷиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо, ки фаъолияти пешгирии ҷинояткориро пурра дар бар мегиранд, қабул кард. Иҷрои ҳар як фаъолият асосҳои иқтисодию иҷтимоиро талаб мекунад. Аз ин рӯ, фаъолияти пешгирии ҷинояткорӣ дар ҷамъият асосҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро бояд дошта бошад.

Мақсади пешгирии ҷинояткорӣ ин мубориза бо ҷинояткорӣ, муқовимат ба равандҳои ҷиноятӣ буда, дар ҷомеа пешгирӣ ва кам кардани ҷинояткорӣ ва суръати афзоиши он, ҳимояи шахс, ҷомеа ва давлатро аз оқибатҳои ҷиноятӣ ифода менамояд.

Ин мақсад ҳалли худро дар амалигардонии вазифаҳои зерин меёбад:

– муайян, бартараф ё безарар кардани сабабҳои ҷиноят ва шароити ба содир намудани ҷиноят мусоидаткунанда;

---

³¹⁷ Ниг.: Криминология: учебник для вузов / Под ред. проф. В.Д. Малкова -2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – С. 117.

– таъсири инфиродии пешгирикунанда ба шахсони дорои рафтори чиноятӣ;

– пешгирии чиноятҳои тархрезिशуда;

– кам кардани хавфи қурбонии оқибатҳои чиноятҳо шудани шумораи аҳоли ва шахрвандони алоҳида³¹⁸.

Пешгирии чинояткори муташаккилона дар асоси тадбирҳои умумии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Аммо барои криминологҳо ва амалия тадбирҳои махсуси пешгирӣ муҳимманд, ки бо тадбирҳои умумии иҷтимоӣ алоқаманданд. Пеш аз ҳама, ба мо қонунҳои муассире лозиманд, ки ба табиати чинояти муосир ҷавобгӯ бошанд.

Ҳамин тавр, пешгирии чинояткорӣ ин маҷмуи фаъолияти субъектони давлатӣ мебошад, ки баҳри мубориза бо чинояткорӣ равона карда шудаанд. Пешгирии чинояткорӣ дорои мақсадҳои худ буда, дар ҳудудҳои муайян амалӣ карда мешавад.

Пешгирии чинояткорӣ на танҳо дорои мафҳум ва мақсаду сатҳҳои худ, балки дорои принципҳои низ мебошад. Принципҳои пешгирии чинояткорӣ гуфта, асосҳои роҳбарикунандаеро меноманд, ки дар раванди фаъолияти пешгирии чинояткорӣ ба роҳбарӣ гирифта мешаванд. Дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, №1005 қабул шудааст, доир ба принципҳои пешгирии чинояткорӣ баъзе муқаррарот пешбинӣ гардидааст.

Хусусияти ҳуқуқии қонунгузори чиноятӣ ва натиҷаҳои истифодаи он наметавонад ҷудо аз заминаҳои умумии танзими ҳуқуқӣ-чиноятӣ, принципҳои умумии ҳуқуқ, асосҳои конституционӣ-ҳуқуқии муносибатҳои шахс ва давлат, принципҳои ва меъёрҳои умумиэтирофнамудаи ҳуқуқи байналмилалӣ бошад. КЧ ҚТ бояд ҳадди ақалли мукаммали номгӯии кирдорҳои чиноят эътирофшавандаро доро бошад, ки муқовимат ба онҳо наметавонад бо воситаи қонунгузори соҳавии дигар самаранок амалӣ карда шавад. Қонуният набояд имконияти салоҳияти ҳуқуқтатбиқкунандаро дар

---

³¹⁸ Ниг.: Криминология: учебник для вузов / Под ред. проф. В.Д. Малкова-2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – С. 118.

танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ истисно намояд, инчунин, мавҷуд будан ва ҳудуди салоҳият набояд бо афкори қонуният зид бошад.

Баробарии шахрвандон дар назди қонун бояд ба таври зарурӣ низоми васеи масунияти беасосро аз таъқиби ҷиноятӣ истисно намояд; қонунгузориҳои ҷиноятӣ набояд меъёрҳо ва нишондодҳои, ки мақоми махсуси ҳуқуқи шахрвандонро дар асоси мансубияти онҳо ба гурӯҳи номаълуми иҷтимоӣ ташкилкунанда доро аст. Баробарии шахрвандон дар назди қонун имкониятҳо ва мувофиқи мақсад будани тафриқабандии ҷавобгарии ҷиноятиро бо назардошти маълумот оид ба шахсияти айбдоршуда истисно наменамояд, дар ин маврид аломатҳои тавсифдиҳандаи шахсияти айбдоршуда наметавонад ба низоми аломатҳои, ки асоси ҷавобгарии ҷиноятиро муайян мекунанд, ворид шавад. Принципи инсондӯстии ҳуқуқи ҷиноятӣ маънои беасос сабук кардани ҷазои ҷиноятии шахси ҷиноят содиркардари надорад; инсондӯстии ҳуқуқи ҷиноятӣ бо талаботи барқарор намудани адолати иҷтимоӣ бояд зиддият надошта бошад³¹⁹.

Дар адабиёти илмии криминологӣ муҳаққиқон принципҳои мухталифи пешгирии ҷинояткориро пешниҳод намудаанд. Муҳимтарин принципҳои пешгирии ҷинояткорӣ инҳо мебошанд:

- 1) принципи қонуният;
- 2) принципи демократизм;
- 3) принципи гуманизм;
- 4) принципи адолат;
- 5) принципи илмӣ.

Принципи қонуният мавҷудияти танзими қонунҳои ҳуқуқиро дар сатҳи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ, вазифаҳо, усулҳо, шаклҳои пешгирии ҳуқуқҳо ва уҳдадорихои субъектҳо (иштирокчиён)-и ин қор, қафолати манфиатҳои қонунии шахсони мансабдорро пешбинӣ мекунад. Дар адабиёти илмии криминологӣ чунин принципҳо ба ҳайси принципҳои асосии пешгирии ҷинояткорӣ шуморида шудаанд: қонуният, адолати иҷтимоӣ ва гуманизм,

---

³¹⁹ Ниг.: Концепсияи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ аз 2 ноябри соли 2013, №492 // Маҳзани мутамақкази иттилоотӣ-ҳуқуқи ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.10.2023).

мураккабӣ, саривактӣ ва кифоятии тадбирҳои истифодашуда, фарқияти чораҳои пешгирикунанда, самаранокӣ³²⁰.

Ҳамин тавр, пешгирии ҷинояткорӣ дорои як қатор принципҳо мебошад, ки дар раванди фаъолияти пешгирикунӣ ба роҳбарӣ гирифта мешаванд. Муҳимтарин принципҳои пешгирии ҷинояткорӣ ин қонуният, баробарҳуқуқӣ, таъмини қонуният, демократизм, гуманизм, адолати иҷтимоӣ ва монанди инҳо мебошанд.

Аз назарияи давлат ва ҳуқуқ маълум аст, ки муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҳуқуқӣ, дорои субъект мебошанд. Субъектони ин муносибатҳо, дар навбати худ, дар ҷамъият дорои ҳуқуқу ухдадорихо мебошанд. Ин ҳуқуқу ухдадорихо аз Конститутсияи давлат маншаъ мегиранд. Дар мавриди пешгирии умумии ҷинояткорӣ бошад, субъектҳои он амалан тамоми ҷомеа, тамоми институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, дар маҷмуъ давлат мебошад³²¹.

Субъектони пешгирии ҷинояткорӣ мақомоти давлатӣ, ташкилоти ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои шаҳрвандон, коллективҳо, ташкилоту идораҳои гуногуни хусусӣ ва шаҳрвандон мебошанд, ки фаъолияти пешгириро дар сатҳу ҳудуди гуногун ба амал бароварда, дорои ҳуқуқу ухдадорихо яъне ва барои иҷрои он ҷавобгар мебошанд. Қонунгузор ба онҳо дар як вақт ҳуқуқу вазифаҳоро дода, барои иҷроиши он ҷавобгарӣ низ пешбинӣ намудааст.

Доираи функция ва вазифаҳои субъектони пешгирии ҷинояткорӣ ба мавқеи субъект дар ҷамъият, нақши он дар механизми муносибатҳои ҷамъиятӣ–сиёсӣ, объекти фаъолияти пешгирӣ, хусусияти сабаб ва шароити ҷинояткорӣ ва ҷинояти алоҳида дар марзҳо, соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии аҳоли ва ғ. вобастагӣ дорад. Аз ин ҷо, ин субъектонро ба ду гурӯҳ – махсусгардонидашуда ва ғайри махсусгардонидашуда тақсим мекунанд. Мақомоти хифзи ҳуқуқ, суд, прокуратура, вазорати корҳои дохилӣ, амният ва адлия, адвокатура ва нотариат, шӯъбаҳои ҳуқуқии ташкилоту муассисаҳо – чораҳои махсуси пешгирии ҷинояткорӣ доранд ва онро ба ҳаёт татбиқ менамоянд.

³²⁰ Ниг.: Криминология: учебник для вузов / Под ред. проф. В.Д. Малкова -2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – С. 120.

³²¹ Ниг.: Криминология: учебник для вузов / Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И. Долговой. – М., 2001. – С. 289.

Дар пешгирии махсус на танҳо корхонаҳои давлатӣ ва шахрӣ, муассисаҳои фарҳанг, тандурустӣ, маориф, балки сохторҳои хусусӣ, тиҷоратӣ барои истехсолот ва мақсадҳои дигар нақши муайян мебозанд (алалхусус, дар самти таъмини амнияти худ). Функсияҳои назорати молиявиро, ки барои пешгирии ҷиноятҳои иқтисодӣ аҳаммияти калон доранд, ҳам мақомоти давлатӣ ва ҳам сохторҳои тиҷоратӣ, мақомоти идоракунии онҳо (бонкҳои тиҷоратӣ, ширкатҳои аудиторӣ) иҷро мекунанд³²².

Самаранокии фаъолияти пешгирӣ аз тарафи суд, пеш аз ҳама, бо вазифаи асосии ӯ ба амал баровардани адолати судӣ, вобаста аст, зеро мувофиқи Конститутсия, адолати судиро танҳо суд ба амал мебарорад (м. 84)³²³. Оид ба парвандаи ҷиноятӣ суд ҳукм бароварда, бо он пешгирии ретсидивиро пешбинӣ менамояд. Оид ба парвандаҳои маданӣ, оилавӣ, меҳнатӣ, хоҷагӣ бошад, ҳалномаи баровардаи суд барои пешгирӣ ва кам кардани шароиту ҳолатҳои криминогенӣ ёрӣ мерасонад. Агар суд дар вақти дида баромадани парвандаҳои маданӣ ва ё ҷиноятӣ аз тарафи шахсони мансабдор ё шахрвандони ҷудоғона вайрон кардани қонуният, ҷой доштани ҷиноят, инчунин дар қори муассисаҳо, корхонаю ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ, коллективӣ ва ё хусусӣ камбудихои ҷиддиро ошкор намояд ва ё вайронкунии ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон ошкор карда шавад, таъиноти хусусӣ бароварда, ин ҳуҷҷатро ба онҳо мефиристад. Субъектони номбаршуда уҳдадоранд ба суд дар бораи ҷораҳои дидашон хабар диҳанд. Ин қори суд низ ба фаъолияти пешгирии ҷинояткорӣ хос аст. Ҷамъбасти амалияи судӣ, таҳлили омории он яке аз сарчашмаҳои қори методиро дар соҳаи пешгирии ҷинояткорӣ ташкил медиҳанд³²⁴.

Мақом ва нақши прокуратура дар байни субъектҳои пешгирии криминологии махсус, пеш аз ҳама, бо мақоми он ҳамчун як системаи ягонаи марказонидашуда, ки аз номи ҚТ амалӣ намудани қонунҳои дар қаламрави

---

³²² Ниг.: Криминология: учебник для вузов / Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И. Долговой. – М., 2001. – С. 290.

³²³ Конститутсияи ҚТ аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³²⁴ Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6 августи соли 2001, №30 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

кишвар амалкунандаро назорат мекунад, муайян карда мешавад. Бо ошкор ва саркӯб кардани (бо эътироз, оғози таъқиби ҷиноятӣ ё маъмурӣ ва ба тариқи дигар) ҳуқуқвайронкуниҳо оид ба моликият, хусусигардонӣ, истифодаи замин, андозҳо, ҷаъолияти иқтисодии хориҷӣ, қарзӣ ва молиявӣ, прокуратура ба татбиқи заминаи ҳуқуқӣ мусоидат карда, дар эътидол овардани муносибатҳои асосии иқтисодӣ, рафъи ҳолатҳои хатарноки ҷиноятӣ, маҳдуд кардани доираи сабабҳо ва шароити мусоиди дудӣ, иқтисодӣ, хизматӣ ва ҷиноятҳои дигар нақши калидӣ дорад.

Пешгирии ҷинояткорӣ ҳамчун яке аз вазифаҳои прокуратура дар тамоми самтҳои ҷаъолияти он зоҳир мегардад. Назорати умумӣ аз болои иҷроиши қонун аз тарафи мақомоти идораи давлатӣ, ташкилотҳо, муассисаҳо, шахсони мансабдор ва шахрвандон дар ҷаъолияти хоҷагӣ, соҳаи иҷтимоӣ ва ғ. дар пешгирии ҷинояткорӣ аҳаммияти калон дорад. Воситаҳои пешгирии ҳуқуқвайронкуниро дар вақти ба амал баровардани назорати умумӣ санадҳои прокурорӣ мебошанд. Функсияи пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар назорат аз болои риояи қонун дар мақомотҳои тафтиш ва таҳқиқот, риояи қонун дар ҷойҳои адои ҷазо ва ғ. низ мушоҳида намудан мумкин аст³²⁵.

Вазорати адлия ва мақомоти низоми он низ ҷаъолияти пешгирии ҷинояткориро дар ҷамъият ба уҳда доранд. Иштироки онҳо дар давраи дигаргунсозии кулӣ дар иқтисодиёту иҷтимоиёт, соҳаҳои гуногуни ҳуқуқӣ ва сиёсат, кодификатсия ва банизомдарории қонунгузорӣ, таҳлил ва татбиқи маълумот оид ба ҷаъолияти мақомоти гуногун ва ғайра барои пешгирии ҷинояткорӣ, сабаб ва шароитҳои содир кардани ҷиноят дар ҷамъият замина мегузорад. Ташвиқоту тарғиботи ҳуқуқӣ ва ташкили ҳамоҳангӣ дар иҷрои он яке аз вазифаҳои мақомоти адлия мебошад.

Қонуни ҶТ «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, №41 пешгирии ҷинояткориро дар ҷамъият яке аз вазифаҳои милитсия муқаррар кардааст. Моддаи 10 ин қонун милитсияро уҳдадор мекунад, ки ҷиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳоро пешгирӣ кунад; сабаб ва шароити содир намудани

---

³²⁵ Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июли соли 2005, №107 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

чиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳоро муайян созад ва барои пешгирии онҳо чораҳо бинад; фаъолияти пешгирии фардиро ба вайронкунандагони ҳуқуқ пеш барад; дар тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон иштирок намояд³²⁶.

Вазорати корҳои дохилӣ яке аз сохторҳои пурқудрати мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар ба шумор рафта, дар ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва пешгирии ҳамагуна намудҳои ҷинояткорӣ нақши муассир дорад. Ҷузъу томҳои Вазорати корҳои дохилӣ дар тамоми шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ бо садоқати том ба дастурҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат софдилона хизмат менамоянд ва ба ҳар кирдори зиддиқонунӣ дар чорҷӯбаи қонун муқовимат менамоянд. Дар ҳамин асос дар тамоми ҷузъу томҳои Вазорати корҳои дохилӣ дар асоси Нақшаи чорабиниҳои соли 2020 бахши махсус оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва корҳои тарғиботӣ-профилактикӣ ташкил гардидааст³²⁷.

Субъекти дигари фаъолияти пешгириӣ оила мебошад. Ба андешаи Н.С. Аҳмедов, субъектони ҳуқуқи оилавӣ шахсоне ба ҳисоб мераванд, ки барандаи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъективӣ буда, дар муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ иштирок мекунанд ва онҳо зери таъсири меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ қарор гирифтаанд³²⁸. Давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад (м. 33 Конститутсияи ҚТ)³²⁹. Оила зербинои муҳимми ҷамъиятиест, ки дар он шахс тавлид ва инкишоф меёбад. Оид ба мафҳум ва мавқеи оила дар ҷамъият олимони барҷастаи тоҷик дар ин соҳа докторони илмҳои ҳуқуқ, профессорон О. Усмонов ва М.А. Маҳмудов таҳқиқотҳои илмии худро бахшидаанд³³⁰.

О.Э. Раҳмон дар мавзӯи «Инкишофи қонунгузориӣ оид ба ҳуқуқи озодиҳои занон дар Тоҷикистон» рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, як силсила мақолаҳои худро ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии оила ва занон

---

³²⁶ Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, №41 [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³²⁷ Нақшаи чорабиниҳои соли 2020 оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва корҳои тарғиботӣ-профилактикӣ [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.avkd.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³²⁸ Ниг.: Аҳмедов Н.С. Ҳуқуқи оилавӣ (воситаи таълимӣ). – Душанбе, 2022. – С. 21.

³²⁹ Конститутсияи ҚТ аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³³⁰ Ниг.: Маҳмудов М.А., Худоёров Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2011. – 348 с.

бахшидааст³³¹. Ба андешаи О.Э. Раҳмон оила, никоҳ, модар, падар ва кӯдак дар ҚТ таҳти ҳимояи давлат мебошад³³². Оила дар ҷамъият вазифаҳои давом додани насл, таъмини саломатию ҳаёти кӯдак, инкишофи маънавӣ, ҷисмонӣ ва ахлоқии вайро иҷро мекунад.

Оила ҳамчун асоси ҷамъият насли наврасро ба меҳнати муфиди ҷамъиятӣ тайёр мекунад, онро ҳамчун аъзои сазовори ҷамъият дар рӯҳияи ватандӯстию инсонпарварӣ ба камол мерасонад. Оила дар давраи аввали инкишофи шахсият мавқеи хосса дорад. Аз тарбияи насли наврас ояндаи ҷамъият вобастагӣ дорад. Ҷамъият ба тарбияи он диққати махсус медиҳад. Аз ин рӯ, давлат оиларо зери ҳимояи худ гирифтааст. Оила метавонад содири ҷиноятро пешгирӣ кунад, нисбати намудҳои гуногуни вайронкунии талаботи меъёрҳои иҷтимоӣ чора бинад.

Чораҳои пешгирии ҷинояткорӣ ин маҷмуи амалҳои мақсаднок ва ё сиёсати ҳуқуқии давлатӣ доир ба мубориза бо ҷинояткорӣ мебошад, ки субъектони мубориза бо ҷинояткорӣ ва самтҳои фаъолияти онҳоро муайян мекунад. Чунин чораҳо метавонанд ба сифати чораҳои пешгирии ҷинояткорӣ баромад кунанд:

1. Фаъолияти иттилоотӣ ва таҳлилий барои сабти аломатҳои ҷиноят, омӯзиши ин зухурот, сабаб ва муайянкунии онҳо, натиҷаҳои мубориза бо ҷинояткорӣ дар марҳилаҳои қабл ва арзёбии маълумоти дахлдор ба роҳ монда мешавад. Ин бо роҳи сохтани системаҳои бақайдгирии ҷиноятҳо ва ҳисоботи оморӣ анҷом дода мешавад.

2. Пешгӯйҳои криминологӣ ин баҳодихии ҳолати ояндаи ҷинояткорӣ ва дигар оқибатҳои аз ҷиҳати криминологӣ муҳим дар баъзе қарорҳои идоракунии мебошад.

3. Муайян кардани стратегияи мубориза бо ҷинояткорӣ. Дар асоси арзёбии вазъи криминологӣ (яъне ҷинояткорӣ, сабаби он, муайянсозӣ, вазъи мубориза бо он), пешгӯӣ ва тавсияҳои коршиносон оид ба мубориза бо

---

³³¹ Ниг.: Раҳмонова О.Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане (1917-2011 гг.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 187 с.

³³² Ниг.: Раҳмон О.Э. Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи озодиҳои занон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №2. – С. 214.

чинояткорӣ, давлат ҳамчун субъекти асосии ташкили ин мубориза стратегияи онро муайян мекунад.

4. Барномарезии мубориза бар зидди чинояткорӣ. Намудҳои барномарезӣ ба монанди барномасозии дарозмуддати стратегияи мубориза бо чинояткорӣ, миёнамуҳлат (ҳамчун қоида, барои 2 сол) ва кӯтоҳмуддат (барои се моҳ, шаш моҳ) мавҷуд мебошанд.

5. Қонунгузорӣ дар соҳаи мубориза бо чинояткорӣ. Кори қонунгузорӣ бо барномарезии мубориза бар зидди чинояткорӣ зич алоқаманд аст. Агар қонуни амалкунанда мубориза бар зидди хусусиятҳои нави вазъи чиноятӣ ва криминогении кишварро таъмин накунад, барои ислоҳ, илова кардани қонунҳо ё эҷоди санадҳои принсипи нави қонунӣ кори ҷиддӣ ва мақсаднок лозим аст. Масалан, муборизаи муассир бар зидди коррупсия ва чинояткориҳои муташаккилона дар ҳама кишварҳо танҳо пас аз қабули қонунҳои мукамал ва сипас тавассути илова намудани онҳо, ҷорӣ намудани санадҳои нави қонунгузорӣ, таъсиси тамоми шохаҳои қонунгузориҳои дахлдор воқеӣ гардидаанд.

6. Татбиқи барномаҳои мубориза бо чинояткорӣ, тасҳеҳи онҳо ва ҳамроҳсозии фаъолиятҳо дар самти мубориза бо чинояткорӣ. Дастгирии мустақим барои татбиқи барномаҳои мубориза бо чинояткорӣ гуногунҷабҳа мебошад. Он аз фаъолияти идорақунии, назорат, интиҳоби кадрҳо, тайёрии онҳо, ҷойгиркунии оптималӣ, ташкили такмили ихтисоси онҳо, бозомӯзии онҳо бо назардошти воқеиятҳои нави криминологӣ ва васеътари иҷтимоӣ, рушди технологияи нав, дастгирии захиравӣ барои мубориза бо чинояткорӣ, таҳлили самаранокӣ иборат аст.

7. Ташкил ва рушди таҳқиқоти илмӣ дар мубориза бар зидди чинояткорӣ. Дар ин ҷо дар бораи рушди шабакаи муассисаҳои илмӣ ва тайёр кардани кадрҳои илмӣ, такмили усулҳои таҳқиқот, дар амал татбиқ намудани натиҷаҳои дастовардҳои илмӣ меравад.

8. Ҳифзи ҳуқуқ. Дар робита ба чиноят, он татбиқи чораҳои муқаррарнамудаи қонунро нисбати шахсони содирнамудаи чиноят ва

чораҳои барқарор кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҷабрдидагони ин ҷинойтҳо ва ҷуброни зарари расонидашударо дар бар мегирад³³³.

Аз рӯи сатҳи фаъолияти пешгирии чораҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: чораҳои умумиҷимой ва махсус.

Функцияи пешгирии умумиҷимой аз тарафи тамоми ҷамъияти инсонӣ ба амал бароварда мешавад. Он бо фаъолияти иҷтимоии дарозмуддат аҳаммияти калон дошта, бо ҳаҷми калони инкишофи иқтисодиёт ва талаботи шаҳрвандон, дастгирии маърифатнокӣ ва маънавиёт, мустаҳкам намудани қонуният, ҳифзи иҷтимоии аҳоли алоқаманд мебошад. Ин чораҳо, дар муқоиса ба мубориза алайҳи ҷинойткорӣ ва ҷинойт, ҳудуди васеъ доранд. Аммо дар як вақт пешбинӣ ва гузаронидани ин чораҳо имконияти муҳайё сохтани замина барои чораҳои махсуси пешгирии ҷинойткорӣ дар ҷамъият шуда метавонад.

Ба чораҳои умумиҷимой пешгирии ҷинойткорӣ қариб тамоми дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият дар замони муосир дохил мешавад.

Чораҳои махсуси пешгирии ҷинойткорӣ аз тарафи мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ дида мешаванд. Дар амалия, мувофиқи пешбинии қонун ё бо ташаббуси худ корхонаю ташкилотҳои шахсӣ ва шаҳрвандон онро татбиқ карда метавонанд. Нишонаи мақсаднок пешбинӣ шудани онҳо, мубориза бо ҷинойткорӣ ва ҷинойт дар ҷамъият фарқияти чораҳои махсусро аз умумиҷимой нишон медиҳад. Чораҳои махсус бо ҷой доштани ҷинойткорӣ ва ҳолати он вобастагӣ дорад.

Чораҳои умумиҷимой ва махсус бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Дар таъсиррасонии байниҳамдигарӣ натиҷаи пурра ва ба талабот ҷавобдиҳанда ба даст оварда мешавад. Татбиқи чораҳои умумиҷимой замина барои пешбинии чораҳои махсус тайёр мебошад.

Дар ҚТ чораҳои мухталиф ҷиҳати пешгирии ҷинойткорӣ андешида шуда, дар амал татбиқ карда мешаванд. Муҳимтарин чораи пешгирии

---

³³³ Ниг.: Криминология: учебник для вузов / Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И. Долговой. – М., 2001. – С. 267-278.

чинояткорӣ ин ташкили асосҳои ҳуқуқии танзими пешгирии чинояткорӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар ҚТ санадҳои меъёрии ҳуқуқии муҳимме қабул карда шудаанд, ки баҳри пешгирии чинояткорӣ равона гардидаанд.

Пеш аз ҳама, Конститутсияи ҚТ муқаррар мекунад, ки дар Тоҷикистон ҳар як шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ ва озодиҳои дигаронро эҳтиром намояд³³⁴. Дар меъёри дигар муқаррар кардааст, ки аз шахрванди одӣ то мақомоти давлатию ҷамъиятӣ вазифадоранд, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Президенти ҚТ дар Паёми худ ироа намуданд: «Бо мақсади идомаи корҳо дар ин самт, Прокуратураи генералӣ вазифадор карда мешавад, ки лоиҳаи нави «Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба терроризм ва экстремизм барои солҳои 2021-2025»-ро таҳия ва ба баррасии Ҳукумати ҚТ пешниҳод намояд. Мо борҳо эълон намудаем, ки Тоҷикистон дар арсаи мубориза бар зидди терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, маводи муҳаддир, киберчинояткорӣ ва дигар чиноятҳои муташаккили фаромиллӣ шарикӣ табиӣ давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ минақавӣ мебошад. Аз ин рӯ, Прокуратураи генералӣ, Вазорати корҳои дохилӣ ва Кумитаи давлатии амнияти миллиро зарур аст, ки ҳамкориро бо сохторҳои марбути давлатҳои хориҷӣ ва минақавию байналмилалӣ дар ин самт тақвият бахшанд»³³⁵.

Яке аз санадҳои муҳим дар ин самт ин Концепсияи сиёсати ҳуқуқии чиноятҳои ҚТ мебошад. Дар санади номбурда зикр гардидааст, ки Концепсияи сиёсати ҳуқуқии чиноятҳои ҚТ низоми расман дар кишвар муқарраргардидаро ифода менамояд, ки моҳият, мақсад, самт, афзалиятҳо ва меъёрҳои самаранокии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар соҳаи ҷимояи шахс, ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои чиноятӣ ба воситаҳои қонунгузориҳои чиноятиро муайян мекунад. Сиёсати ҳуқуқии чиноятҳои ҚТ ба сифати яке аз

---

³³⁴ Конститутсияи ҚТ аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³³⁵ Паёми Президенти ҚТ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз санаи 26 январи соли 2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.prezident.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

самтҳои татбиқи Консепсияи давлатии таъмини амнияти криминологӣ баромад менамояд ва дар эътироф кардани алоқамандӣ ва баҳамвобастагии появии муқаррароти асосии он бо сиёсати иҷтимоии давлат, инчунин, сиёсати пешгирии ҷинояткорӣ, ҳимоя ва дастгирии ҷабрдидагон аз ҷиноятҳо, иҷрои ҷазоҳои ҷиноятӣ ва ҷораҳои дигари хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятидошта, барқарорсозии иҷтимоӣ ва назорат аз болои шахсоне, ки ҷазои ҷиноятиро адо кардаанд, пешбинӣ мешавад.

Дар Консепсия чунин мақсадҳо баҳри пешгирии ҷинояткорӣ муқаррар карда шудааст:

– таъмин намудани амнияти шахс, ҳуқуқ ва озодии он, инчунин ҷамъият ва давлат аз таҳдиди бо ҷинояткорӣ алоқамандбуда;

– ҳимояи муносибатҳои ҷамъиятии ҳаётан муҳим, махсусан дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ;

– ҳимояи манфиатҳои давлат дар дохил ва хориҷи кишвар аз таҷовузи ҷинояткорона;

– паст намудани сатҳи шиддатнокии иҷтимоӣ дар ҷамъият дар асоси танзими муносиб ва боадолатонаи бартараф намудани низои аз ҷиноят баамаломеда;

– мусоидат барои расидан ба беҳбудӣ ва некуаҳволии иҷтимоӣ, инчунин, дар асоси бавучудоварии афкори сафедкунии иҷтимоӣ ва реинтегратсияи иҷтимоии шахсоне, ки бо сабаби ҷиноят ба низоъ ҷалб гардидаанд³³⁶.

Яке аз санадҳои дигар дар ин самт ин Қонуни ҚТ «Дар бораи иштироки шаҳрвандон дар таъмини тартиботи ҷамъиятӣ» аз 3 декабри соли 2009, №566 мебошад. Дар қонуни мазкур муқаррар гардидааст, ки барои пешгирӣ кардани ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ, боздошт кардани шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд ё ба қонуншиканӣ роҳ додаанд ва ҷиҳати ҷойи муҳофизати ҷойи ҳодиса ҷораҳо андешад. Ҳангоми маълумот додани шаҳрвандон дар бораи ҳодисаҳо ва кирдорҳои, ки ба бехатарии шахсии

---

³³⁶ Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ ҚТ аз 2 ноябри соли 2013, №492. // Махзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

шаҳрвандон, бехатарии ҷамъият ва тартиботи ҷамъиятӣ таҳдид мекунанд, ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ хабар диҳад³³⁷.

Санади дигари меъёрии ҳуқуқӣ Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат бо савдои одамон ва расонидани кӯмак ба қурбониёни савдои одамон» аз 26 июли соли 2014, №1096 мебошад. Танзими ҳуқуқии асосҳои системаи умумидавлатии маҷмуи муқовимат ба савдои одамон, ки чораҳои ба огоҳонидан, ошкор намудан ва пешгирӣ кардани ҷиноятҳо дар самти савдои одамон, бартарафсозии оқибатҳои ноговори онҳо, ошкор намудан ва ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашидани шахсоне, ки дар савдои одамон гунаҳгоранд, инчунин, ошкор намудан ва айнияткунонии қурбониёни савдои одамон, расонидани кумак ба онҳо ва таъмини амнияти қурбониёни савдои одамон равонгардидаро дар бар мегирад³³⁸.

Санади дигари ҳуқуқӣ дар ин самт ин Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба терроризм» мебошад, ки аз 23 декабри соли 2021, №1808 қабул карда шудааст. Қонуни мазкур принципҳои асосии муқовимат ба терроризм, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии пешгирии терроризм ва мубориза бо он, роҳу усулҳои бартараф намудани оқибатҳои амали террористиро бо мақсади таъмини бехатарии шахс, ҷамъият ва давлат, ҳифзи соҳибхитиёрӣ, тамомияти арзӣ ва амнияти ҚТ муайян менамояд³³⁹.

Санади муҳимми дигари ҳуқуқӣ дар ин самт ин ҚЧ ҚТ мебошад, ки аз 21 майи соли 1998, №574 қабул карда шудааст. Дар санади мазкур, пеш аз ҳама, дар вазифаҳои Кодекс пешбинӣ гардидааст, ки вазифаҳои ҳамин Кодекс аз ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият, ҳимояи сохти конститутсионӣ ва амнияти ҚТ аз таҷовузи ҷиноятӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи риояи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ, инчунин, пешгирии ҷиноятҳо иборат аст. Ғайр аз ин, дар

---

³³⁷ Қонуни ҚТ «Дар бораи иштироки шаҳрвандон дар таъмини тартиботи ҷамъиятӣ» аз 3 декабри соли 2009, №566 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³³⁸ Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат бо савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон» аз 26 июли соли 2014, №1096 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³³⁹ Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба терроризм» аз 23 декабри соли 2021, №1808 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

чойи дигари санади номбурда муқаррар гардидааст, ки ҷазо бо мақсади барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда, инчунин пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав татбиқ мешавад³⁴⁰.

Мавриди зикр аст, ки ҷиҳати беҳтар намудани шароити хизмати нозирони минтақавӣ Фармони Президенти ҶТ аз 30 июни соли 2012, №1291 «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани нақши нозирони минтақавии милитсия дар таъминоти тартиботи ҷамъиятӣ ва тавсеаи ҳамкориҳои онҳо бо аҳоли» тақони ҷиддӣ бахшид.

Санаи 20 январи соли 2020 ҷаласаи васеи Ҳукумати ҶТ таҳти раёсати Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузор гардид, ки дар он дар баробари пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар диққати махсус ба пешгирии ҷинояткорӣ дода шуд. Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳми назарраси сохторҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар таъмини амнияти давлату миллат ва пешгирии ҷинояткорӣ махсус таъкид карданд. Дастур дода шуд, ки бо назардошти вазъи мураккаби имрӯзаи ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳри волоияти қонун, муайяну ошкор кардани ҷиноятҳо, пешгирии шомилшавии шаҳрвандон ба ҳар гуна гурӯҳу созмонҳои ифротгаро корҳо тақвият бахшида шаванд.

Вобаста ба масъалаи пешгирии ҷинояткорӣ дар ҶТ яке аз санадҳои меъёрии ҳуқуқии муҳим Қонуни ҶТ «Дар бораи мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилона» мебошад, ки аз 28 декабри соли 2013, №1038 қабул карда шудааст. Санади мазкур пурра ба масъалаи пешгирии ҷинояткориҳои муташаккилона бахшида шудааст.

Мутобиқи қонуни мазкур, мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилона тавассути чораҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- таъмини танзими ҳуқуқии ҳамаҷонибаи фаъолият оид ба мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилона;
- таҳлили системавии ҷараёнҳои дар муҳити ҷинояткорӣ рухдиҳанда;

---

³⁴⁰ Кодекси ҷиноятӣ ҶТ аз 21 майи соли 1998, №574 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

– аз байн бурдан ва пешгирӣ кардани маблағгузори гурӯҳи муташаккили ҷинойтӣ, иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкilotи ҷинойтӣ), инчунин ташкilotи ба гурӯҳи муташаккили ҷинойтӣ, иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкilotи ҷинойтӣ) мусоидаткунанда;

– банақшагирӣ, ташкил ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкilotҳо оид ба мубориза бар зидди ҷинойткори муташаккилона, аз ҷумла бо ташкilotи байналмилалӣ ва мақомоти дахлдори давлатҳои хориҷӣ;

– муқовимат ба ташкил намудани воҳидҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ;

– такмил додани ташкили қор ва тактикаи фаъолияти мақомоти давлатӣ, ки бар зидди ҷинойткори муташаккилона мубориза мебаранд;

– такмил додани низоми ташкилӣ, иттилоотӣ, молиявӣ, моддӣ-техникӣ ва дигар таъминоти фаъолият оид ба мубориза бар зидди ҷинойткори муташаккилона;

– таъмини назорат ба фаъолият оид ба мубориза бар зидди ҷинойткори муташаккилона³⁴¹.

Санади дигари меъёрии ҳуқуқӣ Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи ҚТ» мебошад, ки аз 25 июли соли 2005, №107 қабул карда шудааст. Мутобиқи қонуни мазкур, мақомоти прокуратура назоратро ба риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинойткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин, мақомоте, ки бо фаъолияти оперативию ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд, ба роҳ монда, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба мубориза бар зидди ҷинойткорӣ ва пешгирии он ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо амалӣ мегардонад³⁴².

Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721 низ дар пешгирии ҷинойткорӣ истисно намебошад. Дар Қонуни мазкур муқаррар гардидааст, ки амнияти ҷамъиятӣ бо қарорҳо ва амалҳои мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ташкilot, новобаста аз

---

³⁴¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бар зидди ҷинойткори муташаккилона» аз 28 декабри соли 2013, №1038 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³⁴² Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи ҚТ» аз 25 июли соли 2005, №107 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

шакли ташкилию ҳуқуқиашон, шахсони мансабдор ва шахрвандон, ки барои иҷрои корҳои зерин равона карда шудаанд, таъмин мегардад: пурзӯр кардани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, аз ҷумла шаклҳои муташаккили он, коррупсия ва терроризм³⁴³.

Дар ҚТ ҷиҳати пешгирии ҷинояткориҳои ноболиғон чораи махсуси давлатӣ андешида шудааст, ки ин қабули санади муҳимми меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Аниқтараш, Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон» аз 2 январи соли 2020, №1658 қабул карда шудааст, ки сирф ба масъалаи пешгирии ҷинояткориҳои ноболиғон бахшида шудааст. Мутобиқи қонуни мазкур, низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон – ин маҷмуи фаъолияти инфиродӣ ва дастаҷамъонаи субъектҳои низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон, мақомоти дигари давлатӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ, ки дар самти огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон, тибқи қонунгузориҳои ҚТ, амалӣ карда мешаванд³⁴⁴.

Дар қонуни номбурда масъалаи пешгирии инфиродӣ муқаррар гардидааст, ки чунин маъно дорад: фаъолияти доимии субъектҳои низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон, ки таҳия ва татбиқи чораҳои махсусро оид ба огоҳонии намудҳои алоҳидаи ҳуқуқвайронкунӣ ва бартараф намудани сабабу шароити ба он мусоидаткунанда, инчунин, муайян ва таъсир расонидан ба категорияҳои алоҳидаи ноболиғони содирнамудаи ин гуна ҳуқуқвайронкуниҳо пешбинӣ менамояд, ҳамчунин, фаъолият оид ба сари вақт муайян намудани ноболиғон ва оилаҳое, ки дар вазъияти номусоиди иҷтимоӣ қарор доранд, пешгирии содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ва кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ (зиддиҳуқуқӣ) аз тарафи ноболиғон ва фаъолият оид ба барқарорсозии ҳолати минбаъдаи иҷтимоӣ-омӯзгориҳои онҳо.

---

³⁴³ Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³⁴⁴ Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон» аз 2 январи соли 2020, №1658 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

Дар қонун мафҳуми пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон чунин муқаррар шудааст: «маҷмуи чорабиниҳои дастаҷамъона ва инфиродии ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ахлоқию равонӣ, маънавӣ, фарҳангӣ ва тиббӣ, ки аз ҷониби субъектҳои низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон бо мақсади ошкор ва бартараф намудани сабабу шароити ба содиршавии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ноболиғон мусоидаткунанда амалӣ карда мешаванд»³⁴⁵. Ҳамин тавр, ҷинояткории ноболиғон нисбат ба дигар намуди ҷинояткорӣ ташвишовар мебошад. Бинобар ин, тамоми сохторҳои ҷомеаро мебояд, ки дар пешгирии ҷинояткории ноболиғон саҳмгузор бошанд. Вобаста ба ин, бо мақсади ҷалби тамоми субъектон дар пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ба мақсад мувофиқ мебуд, ки «Стратегия пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ноболиғон ва ҷавонон» қабул карда шавад.

Ҷинояткории занон дар ҚТ яке аз масъалаҳои доғи ҷомеа боқӣ мемонад. Дар баромадҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни вохӯриҳо бо кормандони мақомоти хифзи ҳуқуқ дар давраи солҳои 2000-2019³⁴⁶ борҳо масъалаи мубориза бо ҷинояткорӣ, ки мақсади он бартараф кардани номутобикати манфиатҳои давлат, шахсият ва ҷомеа мебошад, таъкид шудаанд.

Давоми солҳои охир дар ҷумҳурӣ болоравии динамикаи ҷинояткорӣ ва дигаргуншавии тарзу хусусиятҳои содир кардани ҷиноят ба мушоҳида мерасанд. Зиеда аз ин, баръало ангезаҳои он зоҳир гардида, самти ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта дигаргун мешавад.

Болоравии шумора ва ҳиссаи содир кардани ҷиноят аз ҷониби занон дар кишвар ташвишовар аст. Дар солҳои охир динамикаи содир кардани ҷиноятҳо аз ҷониби занон чунин аст: дар соли 2014 – 1878, дар соли 2015 – 1880, дар соли 2016 – 1739, дар соли 2017 – 1978, дар соли 2018 – 1832 ҷиноят ба қайд гирифта шудаанд. Аз ин ҷо, таҳқиқоти тавсифи криминологии ҷинояткории занон дар ҚТ аз нигоҳи коркарди чораҳои пешгирӣ, ки

³⁴⁵ Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон» аз 2 январи соли 2020, №1658 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³⁴⁶ Баромадҳои Пешвои миллат, Президенти ҚТ дар вохӯри бо кормандони мақомоти хифзи ҳуқуқ дар давраи солҳои 2000 то 2019. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: www.president.tj (санаи мурочиат: 10.01.2023).

бевосита нисбат ба омилҳои бавучудорандаи ҷинояткорӣ дар байни занон равона шудаанд, қобили таваҷҷуҳ мебошад³⁴⁷. Ҳамин тавр, доир ба пешгирии ҷинояткорию занон низ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ чораҳои муҳим андешида шудааст. Дар ин хусус барномаҳо, стратегия ва қонунҳои миллӣ низ қабул карда шудаанд, ки самти фаъолияти занонро баҳри роҳ ёфтани дар соҳаҳои фаъолияти давлатӣ, махсусан дар соҳаи сиёсат равона менамоянд.

Қор оид ба пешгирии ҷинояткорӣ дар асоси талаботи санадҳои меъёрии идоравӣ ба зиммаи воҳидҳои Раёсати кофтукови ҷиноятии Вазорати қорҳои дохилии ҚТ гузошта шудааст, ки фаъолияти онҳоро Қонуни ҚТ дар бораи «Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» ба танзим мебарорад. Тибқи қонуни мазкур, вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ аз инҳо иборат аст:

1) ошкор, пешгирӣ, рафъ ва ошкор кардани ҷиноятҳо, инчунин ошкор намудани шахсоне, ки онҳоро тайёр мекунанд, содир мекунанд ё содир кардаанд;

2) гузаронидани кофтукови шахсоне, ки аз мақомоти таҳқиқ, тафтишот ва суд пинҳон шуда, аз адои ҷазои ҷиноятӣ саркашӣ мекунанд, инчунин, кофтукови шахсони гумшуда;

3) гирифтани маълумот дар бораи ҳодиса ё амал (беамалие), ки ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, амнияти ҷамъиятӣ, давлатӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, иттилоот ё экологии ҚТ таҳдид менамояд;

4) муайян намудан ва ҷойгиршавии молу мулк, ки бояд суд мусодира намояд³⁴⁸.

Мавриди зикр аст, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ низ дар пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ саҳми калон доранд. Сатҳи ташкилии ин қор, миқёс ва самаранокии он пас аз Фармони Президенти ҚТ аз 23 сентябри соли 1995 «Дар бораи чораҳои пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, мустаҳкам намудани тартиботи қонунӣ»; «Барномаи давлатии пурзӯр намудани муборизаи зидди ҷинояткорӣ барои солҳои 1996-1997» хеле афзоиш

³⁴⁷ Ниг.: Джалолов Х.Г. Криминологическая характеристика женской преступности в Республике Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 4.

³⁴⁸ Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25 март соли 2011 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.vkd.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

ёфтааст³⁴⁹. Ин барнома равишҳо ва ҳодисаҳои манфиеро, ки тартиботи чамъиятиро вайрон карда, барои содир кардани ҷиноят шароит фароҳам меоваранд, бартараф менамояд; инчунин, ташкил намудани муҳофизати боэътимоди ҳаёт ва саломатӣ, ҳуқуқу озодиҳо, моликияти шахрвандон, манфиатҳои чамъият ва давлатро аз кирдорҳои ҷиноятӣ ба вучуд меоварад.

Дигар санади ҳуқуқии муҳим оид ба пешгирии ҷинояткорӣ Барномаи давлатӣ оиди пешгирии ҷинояткорӣ дар солҳои 2008-2015 мебошад³⁵⁰. Барномаи мазкур ба таъмин ва пурзӯр намудани мубориза бо ҷинояткорӣ бо иштироқи тамоми субъектҳои давлатӣ, мақомоти давлатӣ ва ҷомеа, ба таври назаррас такмил додани низоми мубориза бо онҳо, ҳифзи воқеии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, ҳифзи ҳуқуқҳои конституционӣ ва тартиботи сиёсӣ иқтисодӣ ва дигаргуниҳои давлат нигаронида шудааст. Дар Барномаи нави давлатии мубориза бо ҷинояткорӣ дар ҚТ барои солҳои 2021-2030 доираи ҷаъолияти мақомоти давлатӣ хеле васеъ гардид³⁵¹. Дар Барномаи охир давомнокии ҷаъолияти нақшавии мақомоти давлатӣ дар самти мубориза бо ҷинояткорӣ барои 9 сол танзим шудааст.

Функсияи пешгирии ҷавобгарии конституционӣ, асосан дар шакли ихтиёрӣ амалӣ мегардад. Он аз ҷониби шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ амалӣ карда мешавад. Нисбат ба хизматчиҳои давлатӣ он иҷро нагардидани уҳдадорихои хизматиеро дар бар мегирад. Нисбат ба давлат ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ба гардани баъзеҳо вогузор кардани масъулият, ба маънои пешгирӣ аз ғайриқонунӣ иҷро нагардидани уҳдадорихои ба зиммагирифтаи давлатӣ тавассути шахсону мақомоти дигар фаҳмида мешавад. Шакли маҷбурии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар қонуни конституционӣ, дар он ифода меёбад, ки Ҳукумати ҚТ дар назди Маҷлиси Олӣ дорой масъулияти муайян мебошад. Маҷбурунӣ дар шакли

³⁴⁹ Барномаи давлатии ҚТ оид ба пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ барои солҳои 1996-1997, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 23 сентябри соли 1995, №341 тасдиқ гардидааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.vkd.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³⁵⁰ Барномаи давлатии мубориза бо ҷинояткорӣ дар ҚТ барои солҳои 2008-2015, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 2 ноябри соли 2007, №543 тасдиқ гардидааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.vkd.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

³⁵¹ Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи Барномаи давлатии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар ҚТ барои солҳои 2021-2030» аз 30 июни соли 2021, №265 [Захираи электронӣ] – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://online.zakon.kz>. (санаи мурочиат: 10.01.2023).

нисбатан сабук дар он ифода меёбад, ки Маҷлис Олӣ метавонад ва ҳақ дорад нисбат ба Ҳукумат изҳори нобоварӣ кунад. Ин Ҳукуматро водор мекунад, ки ҳама гуна самтҳои кори худро аз нав дида барояд, афзалиятҳои навро муайяну мушаххас намуда, дар ҳаёти худ тағйироти кадрӣ ба амал оранд.

Дар ҳуқуқи маданӣ амалисозии функсияи пешгирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ - ба салоҳдиди субъекти дигар гузошта шудааст ва субъекти мазкур ҳаққи пешниҳод кардан ё накардани талаботҳоеро дорад, ки онҳо боиси воғузори масъулият ба уҳдаи шахси вайронкунандаи қонун мегарданд ва ҳуди иҷрои ҷавобгарӣ метавонад боиси қатъ гардидани ҳуқуқи маданӣ ё дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ (комилан ё қисман – мувофиқи доираи иҷро нагардидани уҳдадориҳо) шаванд, ё сабаби тағйирёбии минбаъдаи мавқеи шахсон, афзудани нобаробарии онҳо дар байни худ ва дар натиҷа давом надодани иҷрои уҳдадориҳо ё дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ гарданд.

Аз ин нуқтаи назар чунин факт, ки ҳар як меъёри ҷавобгарии ҳуқуқӣ характери пешгирӣ дорад, дар ҳуқуқи маданӣ, ба назари мо, махсусан равшан зоҳир мегардад. Ҳамин тариқ, ҳама гуна муносибатҳои ҳуқуқӣ – уҳдадорӣ, мерос, молу мулк ва ғайра ба зиммаи тарафҳо масъулият ва уҳдадориҳои муайяни ҳуқуқиро мегузорад. Ҳуди факти чунин ҷавобгарӣ барои тарафҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ аҳаммияти пешгирӣ дорад.

Ғайр аз ин, функсияи пешгирии ҷавобгарии маданӣ, пеш аз ҳама, дар шакли ихтиёрӣ ба амал меояд, зеро ҳуди уҳдадориҳои гражданиро шахс ба таври ихтиёрӣ ба зимма мегирад. Дар КМ ҚТ таъкид шудааст, ки шаҳрвандон (шахсони воқеӣ) ва шахсони ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои шаҳрвандии худро бо хоҳиши худ ва ба манфиати худ ба даст меоранд ва амалӣ мекунанд. Онҳо озодона ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худро дар асоси шартнома муқаррар мекунанд ва ҳама гуна бандҳои шартномаро, ки хилофи қонун намебошанд, муайян менамоянд³⁵².

Пешгирӣ ҳамчун чораи ҷавобгарии маъмурий нисбат ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҳарчанд қанбаи маҷбурсозӣ дошта бошад ҳам, он на хусусияти

---

³⁵² Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, №1918 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.10.2023).

чисмонӣ ва молумулкӣ, балки хусусияти ахлоқӣ дорад. Дар баробари ин, қонунгузор бо татбиқи огоҳии маъмурӣ ҳамчун чораи ҷавобгарӣ ба ҳуқуқвайронкунанда имкон медиҳад, ки баъди содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ ихтиёран ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида шавад. Ҳамин тариқ, шакли ихтиёри метавонад дар сабук кардани ҷавобгарии маъмурӣ ҳангоми пешгирӣ кардани оқибатҳои зараровари ҳуқуқвайронкунӣ ва ихтиёран ҷуброн кардани зарар ё бартараф кардани зарари расонидашуда ифода ёбад. Саҳми ихтиёри ва фаъол доштан дар ҳалли парванда ва рафъи оқибатҳои зарарноки ҳуқуқвайронкунӣ ҷавобгариро сабук месозад³⁵³.

Бо таҳлили масъалаи функцияи пешгирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки функцияи пешгирӣ дар ҳама намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба назар мерасад, вале дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбатан самаранок буда, таҷрибаи низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муосир инро исбот намудааст. Агар инсон барои кирдори содиркардааш ба ҷавобгарӣ кашида нашавад, он гоҳ, аз як тараф, худӣ ӯ ба амали анҷомдодааш идома медиҳад, аз тарафи дигар ин ба атрофиён таъсири манфӣ мерасонад. Яъне, чунин ҳолат боиси содиршавии ҳуқуқвайронкунии нав мегардад. Аммо, шахс вақте барои кирдори содиркардааш ҷавобгар карда мешавад, ҳам худӣ ӯ минбаъд аз содир кардани кирдори зиддихуқуқӣ даст мекашад, ҳам ин барои атрофиён дарси ибрат мешавад. Яъне, бешубҳа метавон гуфт, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои функцияи пешгирӣ мебошад.

2.7. Амалисозии функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Функцияи тарбиявӣ яке аз функцияҳои муҳимме мебошад, ки дар як вақт бо функцияҳои сазодиҳӣ, ҷаримавӣ, пешгирӣ ва ҷубронсозӣ амалӣ карда мешавад. Ин аз он хотир аст, ки ҳар як функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳз баҳри тарбияи ҳуқуқвайронкунанда равона карда мешавад. Функцияи мазкур аз давраҳои пеш ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳамроҳӣ намуда, ба яке аз функцияҳои

---

³⁵³ Ниг.: Тихоненко И.Н. Основания освобождения от юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – С. 21.

марказии ҷавобгарии ҳуқуқӣ табдил ёфтааст. Маҳз тавассути амалисозии функцияи мазкур мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ татбиқ карда шуда, бо таҳдиди татбиқи ҷазо дар шуури шахс ҷой карда мешавад, ки кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ҳам барои давлату ҷомеа ва ҳам барои худи ӯ оқибатҳои зиёди манфиро ба вуҷуд меоварад.

Ба андешаи У.А. Азиззода, ҷазо ҳама вақт ҳамчун воситаи самараноки мубориза бо ҷинояткорӣ баррасӣ карда мешуд, ки дар давраҳои мухталиф пайгири мақсадҳои гуногун, ба монанди тарсонидан, ислоҳ кардан ва тарбия намудан мебошад³⁵⁴. Ба андешаи С. Боронбеков, тарбия ва ислоҳ намудан дар ҳама ҳолатҳо, новобаста шакли ҷиноят, имкон дорад³⁵⁵.

Ба андешаи И.Б. Буризода, ҳамаи ҷазоҳо дар як дараҷаи муайян бояд хусусияти ислоҳнамоӣ дошта бошанд. Онҳо на танҳо худи ҷинояткорро ислоҳ менамоянд, балки барои тамоми шахсоне, ки ба ҳуқуқвайронкунӣ даст мезананд оқибатҳои тарбиявӣ дорад³⁵⁶. Р.Ш. Шарофзода мақсади ҷавобгарии ҳуқуқиро дар ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, ҳимояи манфиатҳои давлат, ҷомеа ва одамон, ҳимояи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва таъмини инкишофи онҳо, таъмини амнияти ҷомеа, давлат ва одамон, ҳаёти осудаҳолонаи ҷомеа, ҳимояи тартиботи ҳуқуқӣ, барқарор намудани тартиботи ҳуқуқии ҳалалдоргашта, барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, тарбияи шахрвандон, ислоҳи шахсони содирнамудаи ҳуқуқвайронкунӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ маънидод намуда, барои амалисозии ин мақсадҳо як қатор функцияҳоро таъкид кардааст, ки яке аз онҳо функцияи тарбиявӣ мебошад³⁵⁷. У.А. Азиззода дар ҷойи дигар қайд мекунад, ки ҷазои

---

³⁵⁴ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 4.

³⁵⁵ Ниг.: Боронбеков С. Шариат: его место и роль в формировании климата доверия, толерантного сознания и борьбе с экстремизмом в российском обществе. – Рязань, 2004. – С. 110.

³⁵⁶ Ниг.: Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв.). – Душанбе, 1999. – С. 159.

³⁵⁷ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2003. – С. 446.

чиноятӣ, пеш аз ҳама, ба ислоҳ ва азнавтарбиякунии шахси чиноятсодирнамуда равона карда шудааст³⁵⁸.

Ба андешаи З.Х. Зокирзода, таҳти мафҳуми «ислоҳсозии ахлоқӣ» азнавтарбиякунии маҳкумшуда фаҳмида мешавад. Ислоҳи маҳкумшуда ин даровардани тағйирот дар шахсияти чинояткор мебошад, ки дар натиҷаи он маҳкум дигар хавфнокиязро дар назди ҷомеа ва мардум гум мекунад³⁵⁹. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов, агар адолати иҷтимоӣ барқарор гардад ва маҳкумшуда то тамом шудани муҳлати ҷазои таъиншуда ислоҳ шавад, пас, иҷрои минбаъдаи он бефоида, беҳуда ва ба мақсад номувофиқ мебошад³⁶⁰. Азнавтарбияткунӣ бошад, ин ислоҳсозии ахлоқии шахс мебошад»³⁶¹.

Дар ҷавобгарии чиноятӣ функсияи тарбиявӣ дар мақсади ҷазо ифода меёбад. Мақсади ҷазо дар таърихи қонунгузории чиноятии Тоҷикистон ба таври гуногун муайян шудааст. Дар м. 20 Кодекси чиноятии ҚШС Тоҷикистон (соли 1961) мақсади ҷазо ба таври зайл муайян карда шуда буд: «Ҷазо на фақат барои чинояти содиркардашуда сазо мебошад, балки мақсади ҷазо низ он аст, ки маҳкумшудагонро дар руҳи муносибати софдилона ба меҳнат, айнан иҷро намудани қонунҳо, ҳурмат намудани қонунҳои зиндагии умумии сотсиалистӣ ислоҳ ва аз нав тарбия кунад, инчунин, чиноятҳои нав содир кардани ҳам маҳкумшудагон ва ҳам шахсони дигарро пешгирӣ кунад. Мақсади ҷазо озори ҷисмонӣ додан, ё ки қадру қимати одамро паст кардан нест»³⁶².

Дар асоси он чӣ дар боло зикр шуд, сабаби хориҷ намудани мафҳуми «аз нав тарбиянамоӣ» аз маҷмуи мақсади ҷазои чиноятӣ, ки дар қатори мақсади ислоҳи маҳкумшуда дар Кодекси чиноятии ҚШС Тоҷикистон соли 1961 пешбинӣ шуда буд, ошкор мегардад. Бо таваҷҷуҳ ба таҷрибаи тулонии пеш

---

³⁵⁸ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 224.

³⁵⁹ Ниг.: Зокирзода З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи чиноятии мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Шарипов Т.Ш. – Душанбе: «Нашри мубориз», 2021. – С. 132.

³⁶⁰ Ниг.: Шарипов Т.Ш. Шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан // Устувории низоми судии Тоҷикистон: проблема ва мулоҳиза. – Душанбе: «Матбуот». – С. 121.

³⁶¹ Ниг.: Ной И. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. – Саратов. Изд. Саратовск «Унта», 1962. – С. 155.

³⁶² Ниг.: Кодекси чиноятии РСС Тоҷикистон. – Душанбе, 1961. – С. 15.

бурдани корҳои тарбиявӣ ислоҳӣ нисбат ба маҳкумшудагон дар муассисаҳои пенитенсиарӣ, тарбияи шахсияти дорои ахлоқи маънавӣ воло, амалан дар аксари маврид, мақсади ҷазо иҷронашаванда рафта он бештар як амали фиктивӣ ва декларативӣ ба ҳисоб меояд.

Дар корҳои анҷомшудаи таҳқиқотии солҳои 60 ва 70 асри ХХ идеяи азнавтарбиянамоӣ (перевоспитание) ё тарбияи дубораи шахс, асосан, дар заминаи самти идеологӣ матраҳ ва арзёбӣ мешуд, ҳарчанд, олимони зиёде ба волоияти азнавтарбиянамоӣ ё тарбияи дубора нисбат ба масъалаи ислоҳи маҳкумшуда исрор намеварзиданд.

Ҳамин тавр, И.Д. Перлов, аз нав тарбиянамоӣ ва ислоҳи шахсони маҳкумшударо яке аз ҷузъҳои таркибии мафҳуми умумии ислоҳ медонист. Аз назари ин муаллиф натиҷаи ислоҳ бояд ба истисно гардидани имкони такроран даст ба ҷиноят задани шахси маҳкумшуда анҷомад. Аммо натиҷаи ниҳоии азнавтарбиянамоӣ аз нигоҳи И.Д. Перлов бояд боиси пурра дигаргун шудани ҷаҳонбинӣ ва биниши шахсони маҳкумшуда гардад³⁶³.

Ба ин нуқтаи назар, олимону муҳаққиқони дигар, аз ҷумла Ю.М. Ткачевский³⁶⁴, Н.А. Стручков³⁶⁵ ва дигарон таъкид намудаанд. Дар робита ба ин мавзӯ И.С. Ной низ ихори назар намудааст. Ба эътиқоди ин муаллиф, ислоҳи ҳуқуқӣ ва ислоҳи ахлоқӣ ду мафҳуми аз ҳам ҷудо мебошанд. Аз нигоҳи И.С. Ной ислоҳи ахлоқии шахсони маҳкумшуда аз лиҳози мазмуну мафҳум бо мафҳуми «азнавтарбиянамоӣ» (перевоспитание) айният дорад³⁶⁶.

Ба андешаи З.Х. Зокирзода, дар марҳалаи кунунии рушду инкишофи давлат, ҷомеа ва шахсият, аз нигоҳи қонунгузор, салоҳ ва ба манфиати қонунест, ки чунин вазифа дар назди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ гузошта шавад. Бо ин қонунгузор баррасии мақсади мазкурро ҳангоми муҳокимаи муқаррароти ҚЧ ҚТ (соли 1998) истисно намуд. Чунин иқдом аз сӯйи муаллифони соҳаи назария ва амалияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, сарфи назар аз тафсири гуногуни онҳо, ба таври умумӣ пазируфта шудааст (дар солҳои 90 асри гузашта

³⁶³ Ниг.: Перлов И.Д. Исполнение приговора в советском уголовном процессе. – М., 1963. – С. 120.

³⁶⁴ Ниг.: Ткачевский Ю.М. Советское исправительно-трудовое право. – М., 1971. – С. 57-58.

³⁶⁵ Ниг.: Стручков Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. – Саратов, 1977. – С. 67.

³⁶⁶ Ниг.: Ной И.С. Сущность и функции уголовного наказания в Советском государстве. – Саратов: Изд-во Саратовского государственного университета, 1973. – С. 234.

азнавтарбиянамоӣ ё тарбияи дубора бештар на ҳамчун мафҳуми педагогӣ, балки ҳаммаъноӣ мафҳуми ҳукуки аз ҷиҳати мазмун ба мафҳуми ислоҳи маҳкумшуда арзёбӣ мешуд)³⁶⁷.

Воситаҳои асосии ислоҳи маҳкумон иборатанд: тартиби муқарраркардашудаи иҷро ва адои ҷазо, кори тарбиявӣ, меҳнати муфиди ҷамъиятӣ, гирифтани маълумоти умумӣ, омодагии касбӣ ва таъсири ҷомеавӣ³⁶⁸. Дар ин хусус З.Х. Зокирзода қайд мекунад, ки дар фарқият аз барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, муайянкунии қонунии мақсади ислоҳи маҳкумшуда мавҷуд аст. Дар қ. 1, м. 14 КИЧҚ ҚТ меъёрҳои зайли ҳуқуқӣ мустаҳкам карда шудаанд: «Ислоҳи маҳкумшудагон ба маънои дар онҳо ташаккул додани муносибати эҳтиромона ба одам, ҷамъият, меҳнат, меъёрҳо, қоидаҳо ва анъанаҳои ҳаёти умумии инсон ва ҳавасманд гардондани рафтори ҳуқуқӣ мебошад». Ба ҷомеа ва давлат лозим аст, ки маҳкумшуда дар оянда ҷиноятҳои нав содир накунад ва муҳим нест, ки ба кадом сабаб вай содиркунии ҷиноятҳои навро қатъ кардааст: дар алоқамандӣ бо баҳодихии нав ба ҳаёт ё аз тарси ҷазо³⁶⁹.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ як қатор таърифҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷой дорад, ки ҳамзамон, функсияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқиро ифода мекунад. Яке аз муаллифони шинохтаи соҳа С.С. Алексеев дуруст қайд мекунад, ки: «Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба табиати иҷтимоӣ ва хусусиятҳои ҳуқуқӣ вобастагӣ дошта, пеш аз ҳама, таъсири давлат ба ҳуқуқвайронкунӣ мебошад, ки мақсади он дар тарбияи шахси вайронкор дар руҳияи тарбияи ахлоқӣ ифода меёбад»³⁷⁰. В.В. Лазарев қайд мекунад, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар умум, ду мақсади асосиро пайгирӣ мекунад: таъмини тартиботи ҳуқуқӣ ва тарбияи шахрвандон³⁷¹.

Як қатор олимони таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро ба роҳ монда, функсияи тарбиявиро низ таъкид кардаанд. Масалан, А.А. Иванов

³⁶⁷ Ниг.: Зокирзода З.Х., Муқимов Д.С., Алиев И.И. Масъалаҳои асосии мақсади ҷазо дар сиёсати ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №6. – С. 218-225.

³⁶⁸ Ниг.: Мальшев А.Н. Конфискация имущества в уголовном праве: дис. ... юрид. наук. – М., 2010. – С. 119.

³⁶⁹ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С. 114.

³⁷⁰ Алексеев С.С. Государство и право: начальный курс. – М., 1993. – С. 147.

³⁷¹ Ниг.: Проблемы общей теории права и государства // Под общ. ред. В. С. Нерсесянц. – М., 2005. – С. – 497.

функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқи ба таъмини тартиботи ҳуқуқӣ, ҷаримаӣ ва сазодихӣ, ислоҳӣ ва тарбияи шахс, ҳуқуқбарқароркунӣ ва огоҳсозӣ ҷудо мекунад³⁷². В.Д. Перевалов, бошад функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқи ба ҷаримаӣ-сазодихӣ, ҳуқуқбарқароркунӣ³⁷³, огоҳсозӣ, тарбияӣ, муҳофизатӣ ва танзимӣ ҷудо мекунад. С.С. Алексеев³⁷⁴, А.И. Петилин, П.А. Варул³⁷⁵ ва А.А. Собчак³⁷⁶ бошанд, функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқи ба сазодихӣ ва ҳуқуқбарқароркунӣ ҷудо намуда, функсияи тарбиявиро зикр накардаанд. М.П. Трофимова бошад, функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқи ба умумӣ ва махсус ҷудо карда, функсияи тарбиявиро ба функсияҳои махсус шомил кардааст³⁷⁷.

Р.Ш. Шарофзода зимни таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ чунин менигорад: «Функсияи тарбияӣ, ки бо мақсади ислоҳи ҳуқуқвайронкунанда, тарбияи онҳо, инчунин тарбияи ҳуқуқи дигарон ба сомон мерасад»³⁷⁸. Ба андешаи А.З. Куканов, функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқи вобаста ба он ки онҳо дар доираи кадом функсияҳои ҳуқуқ иҷро мешавад, ба гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст. Масалан, функсияи сазодихӣ, ҳуқуқбарқароркунӣ ва огоҳсозӣ дар доираи функсияи муҳофизатӣ амалӣ мегардад. Функсияи тарбияӣ бошад, дар доираи танзими таъсиррасонии ҳуқуқ иҷро мешавад. Илова бар ин, он функсияҳое, ки қайд гардиданд, ҳатман, инъикоси ҳудро дар намуди алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ меёбанд³⁷⁹.

Ба андешаи В.В. Сорокин, ҷавобгарии ҳуқуқи дар мақсадҳои тарсонидан ва ҷазо додани ҷинояткор баррасӣ кардан беманфиат буда, бояд ҷавобгарии ҳуқуқи ҳамчун воситаи тарбияи танзими дохилии рафтори инсон баррасӣ кард. Дар ҳоле, ки барои давлат иҷрои функсияи тарсонидани

---

³⁷² Ниг.: Иванов А.А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы // Государство и право. – 2008. – №6. – С. 67.

³⁷³ Ниг.: Теория государства и права: учебник для вузов // Отв. ред. В.Д. Перевалов. – М., 2004. – С. 269.

³⁷⁴ Ниг.: Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966. – С. 151.

³⁷⁵ Ниг.: Варул П.А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. – Таллин, 1986. – С. 50.

³⁷⁶ Ниг.: Собчак А.А. О некоторых спорных вопросах теории правовой ответственности // Правоведение. – 1968. – №1. – С. 50.

³⁷⁷ Ниг.: Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С. 46.

³⁷⁸ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2018. – С. 690.

³⁷⁹ Ниг.: Куканов А.З. Мафҳум ва таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – №3 (27). – С. 46.

чинояткор муҳим аст, барои ҷомеаи шахрвандӣ бошад, аз ҳама бештар функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ муҳимтар мебошад³⁸⁰. Ба ақидаи Д.А. Липинский, фаъолияти пурсамари ҷавобгарии ҳуқуқиро бе функцияи тарбиявии он тасаввур кардан мумкин нест³⁸¹.

Д.Н. Кархалев мақсади татбиқи ҷораҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро дигаргунсозии ахлоқӣ ва равонии шуури ҷинояткор дониста³⁸², ба функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳад. Р.Л. Хачатуров чунин мешуморад, ки қонунгузор аз чунин мақсад, монанди аз нав тарбия кардан даст кашадааст, амалияи таъсиррасонӣ ба маҳкумшудагон шаҳодат медиҳад, ки ин мақсад воқеӣ нест. Мақсадҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зикргардида бояд воқеӣ бошанд, на эъломиявӣ³⁸³.

А.А. Иванов низ функцияи тарбиявиро мақсади асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дониста, қайд менамояд, ки он дар раванди ҷавобгарии интизоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мустаҳкам шудааст, барои мисол қонунгузори соҳаи маориф. Новобаста ба ин, функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҷомеа амалӣ карда мешавад ва барои баланд бардоштани он ҷораҳо зарур мебошанд³⁸⁴.

М.Г. Мелкумян қайд менамояд, ки агар сохтори мантиқии функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқиро ба назар гирем, пас, он аз объектҳои таъсир; усулҳои таъсир; асос барои таъсир; натиҷаи таъсир; субъектҳои таъсир иборат хоҳад буд. Бояд қайд кард, ки функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд на танҳо бо истифода аз усули таҳлили сохторӣ, балки бо истифода аз таҳлили полиструктуравӣ низ тафтиш карда шавад, зеро функцияи тарбиявиро на як, балки бисёр сохторҳо тавсиф мекунанд³⁸⁵.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҷавобгариҳо ба «ҷавобгарии конституционӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ, граждонӣ, молиявӣ, муурофиявии ҷиноятӣ, муурофияи

³⁸⁰ Ниг.: Сорокин В.В. Цель и функции юридической ответственности // Law Enforcement Review. – 2018. – Vol. 2. – №1. – С. 28.

³⁸¹ Ниг.: Хачатуров Р.Л. Антология юридической ответственности. – Самара: Ас Гард, 2012. – С. 161.

³⁸² Ниг.: Кархалев Д.Н. Ответственность по гражданскому праву. – Уфа, 2001. – С. 14.

³⁸³ Ниг.: Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности. – СПб.: Пресс, 2007. – С. 395.

³⁸⁴ Ниг.: Иванов А.А. О воспитательной функции юридической ответственности в современном российском обществе // Вектор науки ТГУ. – 2012. – №3 (21). – С. 138-140.

³⁸⁵ Ниг.: Мелкумян М.Г. К вопросу о структуре воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 126.

гражданӣ, меҳнатӣ (интизомӣ ва моддӣ), ҷавобгарии иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ» ҷудо карда мешаванд³⁸⁶. Ин шаклҳои соҳавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияи тарбиявӣ ҷавобгарии ҳуқуқиро иҷро мекунад. Ҳамин тариқ, дар сохтори соҳавии функцияи тарбиявӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ унсурҳои зерини сохтор сохта мешаванд: функцияи тарбиявӣ институти соҳавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ; функцияи тарбиявӣ зеринститути ҷавобгарии ҳуқуқӣ; функцияи тарбиявӣ меъёри ҷавобгарии ҳуқуқӣ³⁸⁷.

Мутобиқан, дар сохтори функцияи тарбиявӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияи тарбиявӣ ҷавобгарӣ (аз ҷониби соҳаҳои ҳуқуқи моддӣ амалӣ карда мешавад) ва функцияи тарбиявӣ ҷавобгарии муҳофизатӣ муайян кардан мумкин аст. Функцияи тарбиявӣ бо мурури замон амалӣ карда мешавад, бинобар ин, метавон гуфт, ки сохтори муваққатии функцияи тарбиявӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ вучуд дорад ва дар марҳилаҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияи тарбиявӣ ба таври равшан амалӣ намешавад³⁸⁸.

Лаҳзаҳои ибтидоии амали функцияи тарбиявӣ пеш аз ҳама ба эътибор пайдо кардани волеияти қонун алоқаманд аст, ки дар он самтҳои муайяни арзишӣ ташаккул меёбанд. Ин дастурҳо бояд аз ҷониби субъекти ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътироф ва нисбати онҳо муносибати муайяни раванӣ ташаккул дода шавад. Дар натиҷаи дарки талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ дар субъект муносибати муайяни раванӣ ба арзишҳои ташаккул меёбад, ки дар меъёри ҳуқуқӣ ҷойгир шудаанд, ки дар доираи ирода ва шуури субъект мавҷуд аст. Дар адабиёти равшаншиносӣ мафҳуми «муносибат» ба ду тарз шарҳ дода мешавад: аз як тараф, ин муносибати ботинӣ мебошад; аз тарафи дигар, берунӣ. Табиист, ки шахс ба объектҳои гуногун муносибати эътиромона, манфӣ, мусбат, бепарво ва ғайра дошта метавонад. Умуман, агар шахс як

---

³⁸⁶ Ниг.: Липинский Д.А. Об уголовно-процессуальной ответственности // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2010. – №3. – С. 264.; Репетева О.Е. Гражданско-правовая ответственность за трудовые, семейные, экологические правонарушения // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Юридические науки. – 2010. – №1. – С. 73-75.; Лучков В.В. Юридическая ответственность в механизме правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2004. – 24 с.; Мусаткина А.А. К вопросу о финансово-правовом стимулировании правомерного поведения // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Юридические науки. – 2010. – № 1. – С. 59-62.

³⁸⁷ Ниг.: Липинский Д.А. К вопросу о структуре института юридической ответственности // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2009. – №6. – С. 62-67.

³⁸⁸ Ниг.: Мелкумян М.Г. К вопросу о структуре воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 127.

амали мушаххаси қонунӣ содир кунад, пас, метавон гуфт, ки вай ба манфиатҳои муайяни иҷтимоӣ, одамони дигар муносибати мусбат дорад. Дар фаъолияти худ субъект муносибати худро объективӣ месозад³⁸⁹.

Ҳамин тариқ, ин марҳилаи инкишофи функцияи тарбиявӣ бо огоҳии субъект аз вазифаҳо, мамнуиятҳо, арзишҳои иҷтимоӣ алоқаманд буда, дар ниҳояти қор ба рафтори воқеии қонунии субъект табдил меёбад ва баъдан аз ҷониби мақомоти ваколатдор баҳо дода мешавад. Дар баробари ин, худи рафтори қонунӣ бояд натиҷаи функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дониста шавад³⁹⁰. Ҳамин тариқ, пайдарпайии мантиқӣ зухуроти функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ чунин аст: меъёри ҳуқуқие, ки ваколат ё манъкуниро ё вазифаи мусбӣ – огоҳӣ аз дастурҳо, аз ҷумла ташаккули муносибати муайяни равонӣ – рафтори қонуниро пешбинӣ мекунад³⁹¹.

Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз функцияҳои ҳуқуқ бармеоянд, бинобар ин, муносибатҳои онҳо мутаносибан ҳамчун як қисм ва як маҷмуъ пешниҳод карда мешаванд. Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тавассути воситаҳои мушаххаси ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд, ки онҳо дорои вазифаҳои худ мебошанд, ки ҳамчун яке аз зухуроти функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муаррифӣ мешаванд. Ҳамин тариқ, дар адабиёти ҳуқуқӣ андешае мавҷуд аст, ки тибқи он меъёрҳои ҳуқуқии инфиродӣ, санксияҳои онҳо функцияҳои муайян доранд. Ин функцияҳо дар як навъ иерархия (мартабот) нисбат ба функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ пасттаранд, вале аз рӯйи алоқамандии худ то андозае функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро низ тавсиф мекунанд³⁹².

Функцияи тарбиявӣ яке аз функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, ки ба ирода ва шуури одамон бо мақсади дар онҳо ташаккул додани муносибатҳои равонӣ ва самтҳои арзишӣ ба рафтори қонунӣ, тарбия

---

³⁸⁹ Ниг.: Мелкумян М.Г. К вопросу о структуре воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 126-128.

³⁹⁰ Ниг.: Мусаткина А.А. К вопросу о финансово-правовом стимулировании правомерного поведения // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Юридические науки. – 2010. – №1. – С. 59-62.

³⁹¹ Ниг.: Мелкумян М.Г. К вопросу о структуре воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 126-128.

³⁹² Ниг.: Мелкумян М.Г. О воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №3 (3). – С. 127-129.

намудани ҳисси эҳтиром ба қонун, баланд бардоштани нуфузи қонун, ғояҳои инсондӯстӣ, адолат, демократия, афзалияти ҳуқуқ ва озодиҳои шахс, волоияти қонун дар низоми ҳуқуқро тарғиб мекунад³⁹³.

Функсияи тарбиявӣ асосан дар шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбурӣ амалӣ карда мешавад. Шакли ихтиёрии амалисозии функсияи тарбиявӣ дар он ифода меёбад, ки шахс таҳдиди татбиқи ҷазоро дар қонунгузорӣ фаҳмида, ба таври ихтиёрӣ аз содир кардани рафторҳои зиддиҳуқуқӣ даст мекашад. Ӯ дар шуури худ дарк менамояд, ки ҳангоми содир кардани кирдори муайяни зиддиҳуқуқӣ гирифтори оқибатҳои вазнин хоҳад шуд. Дар ин ҳолат функсияи тарбиявии ҷавобгарӣ дар шакли ихтиёрӣ амалӣ карда мешавад. Шакли маҷбурии амалисозии функсияи тарбиявӣ бошад, дар он ифода мегардад, ки ҳангоми ба ҳуқуқвайронкунанда татбиқ намудани ҷавобгарии муайян ӯ оқибати кирдори содиркардаашро дарк намуда, пушаймон мешавад ва минбаъд аз содир кардани чунин кирдорҳо худдорӣ менамояд. Дар ин сурат функсияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шакли маҷбурӣ амалӣ мегардад. Бо ин назардошт, гуфтан мумкин аст, ки функсияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ду шакл: ихтиёрӣ ва маҷбурӣ амалӣ карда мешавад.

Функсияи тарбиявӣ дар ҳуқуқи маданӣ, пеш аз ҳама, дар шакли ихтиёрӣ амалӣ мешавад: дар шакли ба шахсе, ки муносибатҳои ҳуқуқии гражданиро вайрон кардааст, масалан, шартномаи хариду фурӯш, имконияти интиҳоби амали оқилона ва одилона дар вазъияти ҳозира. Ин барои муносибати софдилона ба иҷрои уҳдадорӣ шароит фароҳам меоварад. Функсияи тарбиявӣ, пеш аз ҳама, шакли ихтиёрӣ дошта, дар ҳолатҳои вайрон кардани муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ низ унсурҳои шакли маҷбуриро пайдо мекунад. Шакли маҷбурии функсияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дар ҳолатҳои вайрон кардани муносибатҳои ҳуқуқӣ ба шакли ихтиёрии он мегузарад. Шакли ихтиёрии амалисозии функсияи тарбиявии ҷавобгарии конститусионӣ дорои проблемаҳои ҷиддӣ мебошад.

Моҳияти аслии он иборат аз бо роҳи иҷрои софдилона ва одилонаи

---

³⁹³ Ниг.: Мелкумян М.Г. О воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №3 (3). – С. 128.

ухдадориҳои ба зиммадошта аз сӯи раҳбарони давлативу сиёсӣ, бо мақсади парвариш ва ташаккули муносибати мусбат дар шаҳрвандон нисбат ба давлат ва эҳсоси масъулиятпазирӣ дар баробари иҷрои уҳдадориҳо мебошад.

Л.И. Петражитский қайд карда буд, ки ҳуқуқ ба рӯҳияи шахсият ва омма таъсири устувору пурзӯри тарбиявӣ расонида, боиси рафтори аз ҷиҳати иҷтимоӣ матлуб ва пешгирии рафтори зиддичамъиятӣ мегардад, яъне одату майлҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ матлубро мустаҳкам намуда, унсурҳои ба ҳам муҳолифи характерро аз байн мебарад³⁹⁴. Мавҷудияти функцияи тарбиявӣ бештар ба мавҷудияти мақсади тарбия вобаста аст, ки ҷомеаро дар баробари ҷавобгарии ҳуқуқӣ қарор медиҳад. Аммо фаъолияти муътадили ҳуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ танҳо дар натиҷаи таъсири якчанд функцияҳои он имконпазир аст. Аз ин рӯ, ҳамаи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо ҳам алоқаманданд ва иҷрои як функцияро бе татбиқи функцияи дигар тасаввур кардан ғайриимкон аст³⁹⁵.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ усули таҳлили сохторӣ барои омӯзиши функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ истифода мешавад. М.П. Трофимова дар сохтори функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ «субъектҳои он; объектҳои таъсир; роҳҳо ва воситаҳои иҷрои он; асосҳои воқеӣ ва расмӣ; оқибатҳои умумии иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ; муносибатҳои ҳуқуқӣ; меъёрҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ»-ро мефаҳмад³⁹⁶. Ҳамин тавр, функцияи тарбиявӣ чунин унсурҳои сохториро дар бар мегирад, ба монанди объектҳои таъсир, асосҳо, воситаҳои ҳуқуқӣ, субъектҳо ва натиҷаҳои таъсир.

Мавриди зикр аст, ки функцияи тарбиявӣ ин таъсир расонидан ба ирода ва шуур мебошад. Аз ин рӯ, мантиқӣ мебуд, ки шуури ҳуқуқӣ ҳамчун шакли махсуси шуури ҷамъиятӣ ва объекти мушаххаси таъсири тарбиявӣ амал мекунад, ки дар навбати худ, ба ҳадафи таҳким ва азҳудкунии муқаррароти асосӣ, ташаккул додани ҳисси эҳтироми амиқ нисбат ба қонун, зарурати қонунгузорӣ дар шуури шахс хизмат мекунад. Ба ибораи дигар, таъсир дар

³⁹⁴ Ниг.: Мелкумян М.Г. О воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №3 (3). – С. 128.

³⁹⁵ Ниг.: Липинский Д.А. Юридическая ответственность. – Тольятти: Изд-во ВУиТ, 2002. – С. 134–149.

³⁹⁶ Ниг.: Трофимова М.П. Функция юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С. 18.

ин ҳолат ҳамчун эътиқоди шахсӣ, муносибати қатъӣ ба риояи қатъии нишондодҳои қонунӣ ва баъд ҳамчун эҳтиёҷоти дохилии риояи қонун амал мекунад. Аммо ин таъсир худ аз худ ба амал намеояд, балки ба амали дигар функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ асос меёбад.

Махсусан, амалисозии функцияи сазодиҳӣ дар натиҷаи таъсир боиси азобу уқубати маънавӣ мегардад. Тавассути ранҷу азоби маънавӣ ҳадафи ислоҳи гунаҳкор ба даст меояд. Азоби маънавӣ ўро водор мекунад, ки олами ботинии худро аз нав дида барояд ва муносибатҳои зиддиҷамъиятии худро ислоҳ кунад. Ин бори дигар робитаи мутақобила ва хусусияти низомноки функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро тасдиқ мекунад³⁹⁷.

Функцияи тарбиявӣ на танҳо муҳим, балки бо ҳамроҳии функцияи мақсадҳои татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ дар шакли маҷбурӣ амалӣ мегардад. Тибқи қ. 2 м. 46 КҶ ҚТ, яке аз мақсадҳои ҷазо ислоҳи маҳкумшуда мебошад. Мақсади он безарар гардонидани ақида ва одатҳои ғайриҷамъиятии маҳкумшуда, ки таҳти таъсири онҳо ҷиноят содир намудааст, ҳамчунин, ташаккул ва парвариши муносибати эҳтиромона дар шахс нисбат ба риояву волоияти қонун, ҳуқуқу манфиатҳои шахрвандони дигар ва меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ мебошад. Муҳим он аст, ки шахси маҳкумшуда, ки ба ҷомеа бармегардад, қонуни ҷиноятиро вайрон накунад ва қоидаҳои ҷомеаи инсониро эҳтиром намояд.

Тасвияи мафҳуми ҷазо аз нигоҳи қонунгузорӣ, ки бо санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва муносибат бо маҳкумшудагон мувофиқати комил дорад, худ дорои аҳаммияти тарбиявӣ мебошад. Аз ҷумла он ҷавобгӯии талаботи м. 29 “Эъломияи умумии ҳуқуқи башар” мебошад, ки тибқи он, ҳар як инсон дар бобати татбиқи ҳуқуқу озодиҳои худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъмини эътирофу эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои дигарон ва қонунгардонидани талаботи одилонаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудахолии умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст³⁹⁸.

³⁹⁷ Ниг.: Мелкумян М.Г. О воспитательной функции юридической ответственности // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №3 (3). – С. 128.

³⁹⁸ Ниг.: Эъломияи умумии ҳуқуқи башар. – Душанбе, 2016. – С. 64.

Дар ин кор ду чанбаро бояд дар назар дошт. Аввалан, давлат наметавонад аз номи худ бидуни зарурат ва салоҳият нисбат ба шахси ҷинояткор ҷазо муқаррар намояд ва ба мақсад мувофиқ будани ҷунин ҷазо аз ҳуқуқи ҷинояткор истифода барад, бинобар ин, дар қонуни ҷиноятӣ як қатор қоидаҳое мавҷуданд, ки ҳуқуқи дар амал татбиқ нагардидани ҷазоро медиҳанд, аз ҷумла шартан татбиқ накардани ҷазо (м. 71 КҶ ҚТ).

Сониян, шахси гунаҳкор ҳатто баъди маҳкум шуданаш ҳам узви ҷомеа боқӣ мемонад ва тамоми дигар ҳуқуқу озодиҳои ӯ, ба истиснои ҳуқуқу озодиҳои бо ҷазои таъиншуда ба таври маҳдуд ё бекоршуда нисбат ба ӯ, нигоҳ дошта мешаванд. Аз ин рӯ, ба азияти ҷисмонӣ, паст задани шаъну эътибори инсонӣ, нисбат ба ӯ истифода кардан аз маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки аз доираи ҷораи муқарраршуда берунанд, роҳ додан мумкин нест. Ин нишон медиҳад, ки функцияи тарбиявӣ дар таъини ҷазо нисбат ба ҷинояткор нақши муҳим мебозад.

Функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо тамоми функцияҳои дигари ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқаманд аст, зеро функцияи сазодиҳӣ, пешгирӣ, ҳуқуқбарқароркуниро бе мавҷудияти функцияи тарбиявӣ тасаввур кардан мумкин нест³⁹⁹. Ҳамаи унсурҳои мазмуни ҷавобгарии ҳуқуқӣ-ухдадорӣ оид ба рафтори ҳуқуқӣ, рафтори қонунӣ, ҳавасмандгардонӣ, ухдадорӣ оид ба оқибатҳои номатлуб дучор шудан, маҳкум кардан, дучори оқибатҳои номатлуб шудан дорои таъсири тарбиявӣ мебошанд⁴⁰⁰. Дар ҳолати ҳуқуқвайронқунӣ функцияи тарбиявӣ барои ислоҳи шахсият ва сабук кардани потенциал (иктидор)-и функцияи сазодиҳӣ пешбинӣ шудааст⁴⁰¹.

Як қатор муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ба самаранокии таъсири тарбиявӣ омилҳои гуногуни иҷтимоии берунӣ, аз қабилӣ шароити нигоҳдорӣ

³⁹⁹ Ниг.: Липинский Д.А. Регулятивная функция конституционной ответственности // Конституционное и муниципальное право. – 2003. – №4. – С. 21-24.; Липинский Д.А. Соотношение функций права и функций юридической ответственности // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2004. – №3. – С. 144-145. Липинский Д.А. Карательная и восстановительная функции налоговой ответственности // Юрист. – 2003. – №8. – С. 35-39.; Липинский Д.А. Регулятивная и превентивная функции дисциплинарной ответственности // Трудовое право. – 2003. – №4. – С. 30-33.

⁴⁰⁰ Ниг.: Мелкумян М.Г. Взаимодействие воспитательной функции юридической ответственности с регулятивной, превентивной и карательной функцией // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 55.

⁴⁰¹ Ниг.: Мусаткина А.А. О воспитательной и превентивной функциях финансовой ответственности // Право и образование. – 2005. – №3. – С. 164-171.; Мусаткина А.А. Признаки финансово-правовых санкций // Финансовое право. – 2004. – № 1. – С. 25-28.

дар муассисаи ислоҳӣ таъсири калон мерасонад. Аксарияти маҳкумшудагон аз шароити нигоҳдорӣ дар муассисаҳои ислоҳӣ норозӣ ҳастанд. Дар натиҷа, шароити ғайриқаноатбахши нигоҳдорӣ дар муассисаи ислоҳӣ танҳо боиси хашму ғазаби маҳкумшудагон мегардад ва онҳо хашмро ба омилҳои марбут медонанд, ки дар оянда онҳоро ба ҷинояти нав водор мекунанд. Маҳз мавҷудияти ҳолати мазкур сабаб мешавад, ки чазо аз мақсади ислоҳнамоии худ берун барояд⁴⁰².

Мутобиқати функцияи сазодиҳӣ ба меъёрҳои қонуният барои амалисозии самараноки функцияи тарбиявӣ замина фароҳам меорад. Агар чазо ба қонун мувофиқат накунад, дар он сурат иҷрои самарабахши функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқиро тасдиқ кардан мумкин нест, зеро он аз ҷониби субъект беадолатона қабул карда мешавад, ё барои расидан ба ҳадафҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ кофӣ нест, зеро хусусияти таъсири тарбиявӣ ба намуди ҷораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва давомнокии татбиқи он алоқаманд аст⁴⁰³.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст, ки функцияи тарбиявӣ дар ҳама шаклҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ татбиқ карда мешавад. Функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҷиноятӣ дар татбиқи чазо, ҳолатҳои сабуқкунанда, вазнинкунанда ва дигар ҷораҳои хусусияти тарбиявидошта ифода мегардад. Функцияи тарбиявии ҷавобгарии маданӣ дар иҷрои уҳдадорҳои тарафайн бештари маврид дар шакли ихтиёрӣ амалӣ карда мешавад. Функцияи тарбиявии ҷавобгарии маъмурӣ дар татбиқи чазои маъмурӣ ифода меёбад. Функцияи тарбиявии ҷавобгарии интизомӣ дар санадҳои муассисавӣ бештар инъикос гардида, дар амалигардони муносибатҳои интизомӣ ифода мегардад.

Шакли ихтиёрии амалисозии функцияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шакли рафтори қонунӣ зоҳир мегардад, ки ба ислоҳи маҳкумшуда, барқарор намудани муносибатҳои иҷтимоии вайроншуда нигаронида

⁴⁰² Ниг.: Липинский Д.А. Соотношение функций и целей уголовной ответственности // Уголовное право. – 2004. – №2. – С.40-42.; Липинский Д.А. Регулятивная и превентивная функции дисциплинарной ответственности // Трудовое право. – 2003. – №4. – С. 30-33.

⁴⁰³ Ниг.: Мелкумян М.Г. Взаимодействие воспитательной функции юридической ответственности с регулятивной, превентивной и карательной функцией // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 54-57.

шудааст. Амалан ҳама унсурҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таъсири тарбиявӣ доранд. Функсияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои таъмини ноил шудан ба ҳадафи бунёди давлати ҳуқуқии демократӣ тавассути ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҳама субъектҳо пешбинӣ шудааст.

ХУЛОСА

Дар асоси омӯзишу таҳқиқи паҳлуҳои назариявӣ ва амалии функцияҳои ҷавобгарӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо мувофиқи қонунгузориҳои ҚТ чунин хулосаҳои илмӣ ба даст омаданд:

1. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки масъалаи мафҳуми функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар илмӣ ҳуқуқшиносии ватанӣ ба таври зарурӣ таҳлил карда нашудааст. Бинобар ин, масъалаи мафҳум, моҳият, хусусиятҳо ва намудҳои он ба таҳқиқоти ҷудоғонаи комплексӣ ниёз дорад. Зимни баррасии масъалаи мазкур чунин хулосабарорӣ карда шуд, ки функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ баҳри таъсир расонидан ба рафтори субъектон ва муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудааст. Амалисозии функцияҳои ҷавобгарӣ дар як маврид татбиқи ҷавобгарии муайяни ҳуқуқиро ифода мекунад. Мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ аз амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобастагии калон дошта, дар ин раванд онҳо ба самаранокии татбиқ намудани ҷавобгарии ҳуқуқӣ мусоидат менамояд. Аз мафҳумҳои додашуда дар адабиёти ҳуқуқӣ низ бармеояд, ки функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҳолатҳои таъсиррасонӣ ба шуури субъектони ҳуқуқ иборат буда, чунин таъсирот метавонад пеш аз содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ ва ё пас аз содир кардани он ба вуҷуд ояд. Бо ин назардошт, изҳор доштан мумкин аст, ки масъалаи таҳқиқи мафҳуми функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ва амалияи қонунгузориҳои кишвар аҳаммияти калонро соҳиб мебошад [2–М]; [12–М]; [13–М]; [14–М].

2. Аз таснифоти функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бармеояд, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ таснифоти мухталиф ҷой дорад. Зимни таснифи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ чунин маҳакҳои асосӣ ба инобат гирифта шудаанд: мақсади ҷавобгарӣ, принципҳои ҷавобгарӣ, намудҳои ҷавобгарӣ ва ғайра. Агар мо маҳакҳои мазкур ва хусусиятҳои баъзе аз намудҳои ҷавобгариро таҳлил намоем, он гоҳ чунин функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро пешниҳод кардан мумкин аст: функцияҳои сазодиҳӣ, ҷаримаӣ, ҷубронсозӣ, пешгирисозӣ, тарбияӣ. Албатта, дар адабиёти ҳуқуқӣ дигар намудҳои функцияҳои ҷавобгарӣ мушоҳида мегарданд, вале дар миёни онҳо

функсияҳои номбурда мавқеи хоссаро соҳиб буда, ҳамчун функсияҳои умумиэтирофшуда маҳсуб меёбанд. Функсияҳои мазкур дар андоза ва шаклҳои муайян дар тамоми намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба назар мерасанд. Маврид ба тазаккур аст, ки дақиқ будани функсияҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва таҳлили онҳо метавонад ба такмили қонунгузории амалкунанда ва ташаккули инстиутҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва дар умум илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ватанӣ мусоидат намояд. Ҳар як функсияи номбурда ба таҳлили ҷудоғона ниёз дошта, ба намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобастагӣ доранд. Ҳарчанд дар шаклҳои ҷавобгарии ҷудоғона ва меъёрҳои қонунгузорӣ баъзе аз функсияҳои зикршуда мазмунан муқаррар шуда бошанд ҳам, вале танзими ҳуқуқии мушаххаси онро мо зарур мешуморем.

3. Амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бе шаклҳои дахлдори ҳуқуқӣ ғайриимкон мебошад. Шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарӣ гуфта, он тарзу воситаҳои татбиқи ҳуқуқ фаҳмида мешаванд, ки тавассути онҳо функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ гардонида мешаванд. Дар адабиёт дар ин хусус андешаҳои мухталиф ҷой дорад, вале ба андешаи мо шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарӣ метавонад тарзу воситаҳои гуногун бошанд. Аз қабилҳои этироф намудан, риоя кардан, истифода бурдан, татбиқ сохтан, иҷрои кардан ва ғайра. Ҳамаи тарзу воситаҳои номбурдаро дар умум ба ду гурӯҳи калон тақсим намудан мумкин аст: ихтиёрӣ ва маҷбурӣ. Функсияҳои ҷавобгарӣ аксаран тавассути маҳз ҳамин ду шакл амалӣ карда мешаванд. Бо ин назардошт, шаклҳои маъмултарин ва умумиэтирофшудаи татбиқ ва иҷро намудани функсияҳои ҷавобгарӣ ин шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбурӣ ба ҳисоб мераванд [7–М]; [19–М].

4. Функсияҳои ҷавобгарӣ аз рӯи намудҳои алоҳидаи ҷавобгарӣ тавассути тарзу воситаҳои ихтиёрию маҷбурӣ амалӣ гардонида мешавад. Шакли ихтиёрию маҷбурии амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ нисбат ба функсияҳои сазодиҳӣ, ҷубронсозӣ, ҷаримаӣ, пешгирӣ ва тарбиявӣ паҳн мегардад. Ҳачанд дар адабиёт баъзе аз баҳсҳо ҷой дошта бошанд ҳам, вале мо

ба он андешаем, ки ҳар як функцияи зикршуда ҳам дар шакли ихтиёрӣ ва ҳам дар шакли маҷбурӣ амалӣ карда мешаванд. Албатта, дар ин ҷо махсусан функцияи ҷаримаӣ каме баҳснок ба назар мерасад. Зеро, ҳангоми татбиқи ҷарима аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳуқуқвайронкунанда ихтиёри рад кардани он ва интихоби намуди дигари ҷазоро надорад. Яъне, маҷбуран бояд ҳукми баровардашударо бояд иҷро намояд ва ин шакли маҷбурии амалисозии функцияи ҷаримаӣ ба ҳисоб меравад. Шакли ихтиёрии татбиқи функцияи мазкур дар он ифода мегардад, ки ҳуқуқвайронкунанда метавонад ҳукми баровардашударо бе маҷбурияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба таври ихтиёрӣ иҷро намояд, аз ҷумла оқибатҳои манфии ба ҷабрдида расонидашударо ихтиёран бартараф намояд. Бо ин назардошт, қайд кардан мумкин аст, ки шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбурии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ нисбати тамоми функцияҳои болозикр ва намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ татбиқ карда мешавад [8–М].

5. Аз таҳқиқот бармеояд, ки функцияи сазодиҳӣ боиси тағйир ё қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқии танзимкунанда мегардад. Ҳамзамон, таъсири сазо боиси пайдоиши муносибатҳои нави ҳуқуқӣ мегардад, ки то лаҳзаи содир шудани ҷиноят вучуд надошт. Функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шакли ихтиёрӣ ва маҷбурӣ амалӣ гардонида мешавад. Новобаста аз он ки шакли маҷбурии амалисозии функцияи мазкурро бисёре аз олимони ҷонибдорӣ мекунанд, вале бояд дар ин хусус қайд намуд, ки таъсири сазо аз хусусиятҳои шахсию психологии фарди муайян вобастагӣ дорад. Татбиқ кардани ҷазои дахлдор ҳанӯз маъноӣ онро надорад, ки ба ҳуқуқвайронкунанда он сазои муайян мерасонад. Зеро, он аз қувваи иродаю тарзи қабулнамоии худӣ шахс вобастагӣ дорад. Масалан, ҳангоми татбиқи ҷарима барои шахсе, ки ҳаёти камбизоатонаро аз сар мегузаронад сазои вазнинтар медиҳад, вале барои шахсе, ки дар зиндагӣ он қадар мушкилоти пулӣ надорад, ҷаримаи мазкурро ба осонӣ метавонад пардохт намояд ва ин ҳолат ба ӯ сазои дахлдор намедиҳад. Ҳамин тавр, ҳар ду шаклҳои амалигардонии ҷавобгарӣ барои функцияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ хос

мебошад. Ҳамзамон, илова кардан лозим аст, ки зимни таъини ҷазои дахлдор бояд дараҷаи сазои тахминии он ба вазъи равонию зиндагии шахс бояд мувофиқа карда шавад [9–М].

6. Аз натиҷаи таҳқиқот бармеояд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои функцияи махсусе мебошад, ки он функцияи ҷаримавӣ ном дорад. Махсус будани чунин функция дар он ифода мегардад, ки мисли баъзе функцияҳои дигар дар ҳама намудҳои ҷавобгарӣ мавҷуд намебошад. Дар қонунгузори амалкунандаи кишвар чунин функция бештар дар намуди ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурӣ ба назар мерасад. Дар ҷавобгарии маданӣ бошад, танҳо дар шакли ноустуворона иҷро намудани уҳдадорихо дар намуди ҷарима функцияи ҷаримавӣ амалӣ карда мешавад. Функцияи ҷаримавӣ дар шакли маҷбурии татбиқи он дар ҳуқуқи ҷиноятӣ хеле аҳаммият дорад, гарчанде, ки нисбат ба ҳуқуқи маъмурӣ то андозае камтар эҳсос мегардад. Функцияи мазкур новобаста аз хоси ҷавобгарии ҷиноятӣ буданаш ҳам дар шакли ихтиёрӣ ва ҳам дар шакли маҷбурий татбиқ карда мешавад. Албатта, бе татбиқи ҳукми суд ҳуқуқвайронкунанда наметавонад худ аз худ ба таври ихтиёрӣ ба давлат ҷаримаи муайян супорад. Аммо, ҷаримаи таъиннамудаи судро наметавонад ихтиёран дар муҳлати муқарраршуда ва ё қабл аз он бурда супорад, ки ин шакли ихтиёрии амалисозии функцияи ҷаримавиро ифода мекунад [6–М].

7. Таҳқиқот нишон дод, ки функцияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз функцияҳои асосӣ қариб хоси тамоми намудҳои алоҳидаи ҷавобгарӣ мебошад. Функцияи мазкур, ҳам дар шакли ихтиёрӣ ва ҳам дар шакли маҷбурий амалӣ карда мешавад. Аз таҳлили масъала бармеояд, ки функцияи ҷубронсозӣ, мутобиқи қонунгузори амалкунандаи кишвар, бештар, дар намуди ҷавобгарии маданӣ ба назар мерасад. Аммо, амалия самаранокии амалисозии функцияи мазкурро дар намуди ҷавобгарии ҷиноятӣ нишон медиҳад. Функцияи мазкур ҳангоми ба миён омадани зарар амалӣ карда мешавад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ ду усули ҷуброни зарар ба таври анъанавӣ фарқ карда мешаванд: 1) дар шакли аслий (ҷуброн дар шакли аслий) – дар рафъи зарар ба амвол, пешниҳоди амволи ба он баробар ва ғ.; 2)

дар ифодаҳои арзишӣ (чуброни пулӣ) – ҳангоми ситонидани зарари ифодаёфта: арзиши молу мулки гумшуда ё вайроншуда, инчунин даромади аздастрафта, фоидаи аздастрафта, хароҷоти беасоси бадастомада ва ғ. **[4–М]; [15–М]; [16–М]; [17–М].**

8. Аз таҳлили мавзӯ ба мо маълум гардид, ки барои пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ зарур ва муҳим аст, ки на бо шахси ҷиноятсодирнамуда, балки бо сабабу шароити мусоидаткунанда мубориза барем. Дар ин замина гуфтан мумкин аст, ки «пешгирии ҷинояткорӣ аз ислоҳи шахси ҷинояткор беҳтар аст!». Яъне, мо бояд тамоми кӯшиши худро на баҳри ислоҳи шахси ҷинояткор, балки баҳри пешгирии ҷиноятҳои нав равона созем. Зеро, пешгирии ҷинояткорӣ бисёре аз оқибатҳои вазнинро бартараф мекунад, вале ислоҳи шахси ҷинояткорро наметавонад. Масалан, ҷинояткоре, ки ҷинояти одамкӯшӣ содир кардааст, ислоҳи вай дар маҳбас кам оқибатҳоро бартараф хоҳад кард. Махсусан, шахси кушташударо баргардонида, ба оилаи ҷабрдида ҳолати пешинаро барқарор карда наметавонад. Ин ҳолат аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҷинояткорӣ оқибатҳои бисёр вазнинро ба бор меоварад, бинобар ин, самти қонунгузорию бояд ба ҷазо додану ислоҳкунӣ не, балки ба пешгирии ҷинояткорӣ бояд равона созем. Пешгирии ҷинояткорӣ заҳмати оммавию талаб карда, дар он тамоми кишрҳои ҷомеа бояд саҳмгузор бошанд. Махсусан, соҳаи маориф, соҳаи иқтисодиёт ва иҷтимоиёт, мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва дигарон **[5–М].**

9. Функсияи тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз функсияи тарбиявии ҳуқуқ бармеояд ва бо дигар функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқамандии зич дорад. Дар натиҷаи иҷрои дигар функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз ҷумла функсияҳои сазодихӣ, ҷаримаӣ, пешгирӣ, ислоҳсозӣ ва монанди инҳо, ҳадафи асосӣ тарбия ва ислоҳ мебошад, аз ин рӯ, баробари онҳо функсияи тарбиявӣ низ амалӣ карда мешавад. Амалан ҳама намудҳои ҷавобгарӣ таъсири тарбиявӣ доранд. Функсияи тарбиявӣ ҳам дар шакли ихтиёрӣ ва ҳам дар шакли маҷбурӣ амалӣ карда мешавад. Дар шакли маҷбурӣ он ҳангоми татбиқи ҷавобгарии муайян ва ё татбиқи чораҳои дорои хусусияти тарбиявидошта амалӣ мегардад. Дар шакли ихтиёрӣ бошад, шахс ҳанӯз қабл

аз содир намудани кирдори зиддиҳуқуқӣ ихтиёран ҳуқуқу озодиҳои дигаронро эҳтиром ва риоя намуда, меъёрҳои ҳуқуқиро вайрон намекунад. Ҳангоми татбиқи намуди муайяни ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳуқуқвайронкунанда метавонад аз кирдори кардааш пушаймон шуда, дарси ибрат гирад ва дигар ба чунин кирдорҳо даст назанад. Яъне, аз ҷавобгарии татбиқшуда гирифтани дарси ибрат ба таври ихтиёрӣ сураат мегирад. Зеро, ҷазоҳои таъиншуда на ҳар касро аз роҳи бад гардонида метавонанд. Далели ин бошад, ҷинояткорони ретсидив мебошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар натиҷаи омӯзиш, баррасӣ ва таҳқиқоти диссертатсионӣ тақлифҳо ва тавсияҳои илмию амалии зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Бо мақсади дуруст ба роҳ мондани адолати судӣ, осон кардани кори субъектони муҳофизати судӣ, татбиқи амиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва тақмили қонунгузори кишвар беҳтар мебуд, ки дар қонунгузори ҷиноятӣ дар баробари мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳамзамон, функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ муқаррар карда шавад.

2. Дар қонунгузори маъмури дар қатори принципҳо ва асоси ҷавобгарии маъмури мафҳуми мақсади ҷавобгарии маъмури муқаррар карда нашудааст. Хуб мебуд, ки дар м. 22¹ КҲМ ҚТ мафҳуми мақсади ҷавобгарии маъмури нишон дода шавад.

3. Бо мақсади ҷалби тамоми субъектон дар пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ба мақсад мувофиқ мебуд, ки «Стратегия пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ноболиғон ва ҷавонон» қабул карда шавад.

4. Бо далели он ки ҷазо хусусияти сазодиҳӣ дошта, ба шуур ва рафтори инсон таъсир мерасонад, ба мақсад мувофиқ аст, ки дар қ. 2, м. 46 КҚ ҚТ сазодиҳӣ ҳамчун унсури мақсади ҷазо илова карда шавад.

5. Дар моддаи 62 Кодекси меҳнати ҚТ истилоҳи «ҷазои интизомӣ» истифода шудааст. Пешниҳод карда мешавад, ки дар Кодекси меҳнати ҚТ истилоҳи «ҷазои интизомӣ» ба «муҷозоти интизомӣ» иваз карда шавад.

6. Бо асос гирифтани он ки мафҳуми ҷуброн, товон, талофӣ, зарар, зиён, хисорот дар қонунгузори ба таври омехта муқаррар шудааст, беҳтар мешуморем, ки дар қонунгузори соҳавӣ ягонакунии мафҳумҳои ҳуқуқии мазкур ба роҳ монда шавад [4–М]; [17–М].

7. Дар м.м. 14, 15 КМ ҚТ истилоҳи «ҷуброни зиён» истифода шудааст. Дар м.м. 1117, 1195, 1197, 1208, 1210-1221, 1223 КМ ҚТ истилоҳи «ҷуброни зарар» истифода шудааст. Пешниҳод карда мешавад, ки дар КМ ҚТ истилоҳоти «ҷуброни зиён» ба «ҷуброни зарар» иваз карда шавад.

8. Бо далели он ки дилхоҳ ҷиноят ба ҷабрдида зарар мерасонад, беҳтар мебуд, ки ҷарима ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ на танҳо ба манфиати давлат, балки ба манфиати ҷабрдида низ равона карда шавад. Дар ин асос пешниҳод мегардад, ки дар санксияҳои қисми махсуси КҶ ҚТ ҷарима ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ дар шакли 70/30 (яъне, 70% ҷарима ба манфиати давлат ва 30% он ба манфиати ҷабрдида ситонида шавад) муқаррар шавад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ

1. Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

2. Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон» аз 30 июли соли 2007, №303 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

3. Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи ҚТ» аз 25 июли соли 2005, №107 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

4. Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи судҳои ҚТ» аз 6 августи соли 2001, №30 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

5. Кодекси андози ҚТ аз 23 декабри соли 2021, №1844 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

6. Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, №1918 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.10.2023).

7. Кодекси муҳофизаии граждании ҚТ аз 05 январӣ соли 2008, №341 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

8. Кодекси оби ҚТ аз 2 апрели соли 2020, №1688 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

9. Кодекси тандурустии ҚТ аз 30 майи соли 2017, №1413 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

10. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ аз 31 декабри соли 2008, №455 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

11. Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998, №574 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

12. Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилона» аз 28 декабри соли 2013, №1038 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

13. Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон» аз 2 январи соли 2020, №1658 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

14. Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

15. Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011, №702 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

16. Қонуни ҚТ «Дар бораи иштироки шахрвандон дар таъмини тартиботи ҷамъиятӣ» аз 3 декабри соли 2009, №566 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

17. Қонуни ҚТ «Дар бораи мақомоти амнияти миллии ҚТ» аз 20 марти соли 2008, №362 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

18. Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, №41 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

19. Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатии ҚТ» аз 28 июни соли 2011, №723 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

20. Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба терроризм» аз 23 декабри соли 2021, №1808 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

21. Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 марти соли 2007, №233 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

22. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, №72 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

23. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18 юни соли 2008, №411 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

24. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25 марти соли 2011, №687 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.vkd.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

25. Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи Барномаи давлатии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар ҚТ барои солҳои 2021-2030» аз 30 юни соли 2021, №265 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://online.zakon.kz> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

26. Қарори Ҳукумати ҚТ дар бораи «Барномаи давлатии мубориза бо ҷинояткорӣ дар ҚТ барои солҳои 2008-2015» аз 2 ноябри соли 2007, №543 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

27. Барномаи давлатии ҚТ оид ба пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ барои солҳои 1996-1997, бо Фармони Президенти ҚТ аз 23 сентябри соли 1995 №341 тасдиқ гардидааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

28. Концепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ ҚТ аз 2 ноябри соли 2013, №492 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

29. Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 1961. – 224 с.

30. Эълумияи умумии ҳуқуқи башар. – Душанбе, 2016. – 66 с.

31. Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан «О некоторых вопросах применения законодательства о компенсации морального вреда» от 28.04.2000, №7 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://lex.uz/> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

32. Постановление Пленума Верховного Суда РФ «О некоторые вопросы применения законодательства о компенсации морального вреда» от 20.11.1994 г., №10 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.consultant.ru/> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

33. Азаров, Н.И. Теория государства и права: конспект лекций и методических указаний [Текст] / Н.И. Азаров. – М.: Международный университет Бизнеса и Управления, 2001. – 227 с.

34. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

35. Алексеев, С.С. Общая теория права. Т. 1 / [Текст] / С.С. Алексеев. – М.: Юридлит., 1981. – 359 с.

36. Алексеев, С.С. Государство и право: начальный курс [Текст] / С.С. Алексеев. – М., 1993. – 175 с.

37. Алексеев, С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве [Текст] / С.С. Алексеев. – М., 1966. – 187 с.

38. Алексеев, С.С. Проблемы теории права: курс лекций. В 2 т. Т 1 / [Текст] / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – 394 с.

39. Ахмедов, Н.С. Ҳуқуқи оилавӣ (воситаи таълимӣ) [Матн] / Н.С. Ахмедов. – Душанбе, 2022. – 166 с.

40. Брагинский, М.И., Иванов, В.И. О функциях неустойки в хозяйственных отношениях [Текст] / М.И. Брагинский, В.И. Иванов //

Проблемы совершенствования советского законодательства. – М.: ВНИИСЗ, 1977. – Т. 10. – 166 с.

41. Бабаев, В.К. Теория государства и права в схемах и определениях [Текст] / В.К. Бабаев. – М., 1998. – 591 с.

42. Базылев, Б.Т. Цели и функции юридической ответственности: Вопросы теории и права и государственного строительства [Текст] / Б.Т. Базылев. – Томск, 1978. – 62 с.

43. Баранов, В.М. Теория юридической ответственности: лекция. [Текст] / В.М. Баранов. – Нижний Новгород: Нижегородский юридический институт МВД РФ, 1998. – 58 с.

44. Белякова, А.М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда: теория и практика [Текст] / А.М. Белякова. – М., 1986. – 149 с.

45. Боронбеков, С. Шариат: его место и роль в формировании климата доверия, толерантного сознания и борьбе с экстремизмом в российском обществе [Текст] / С. Боронбеков. – Рязань, 2004. – 279 с.

46. Буриев, И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 1999. – 206 с.

47. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-4 (от древнейших времен до начала XX века) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2016. – 352 с.

48. Варкалло, В. Об ответственности по гражданскому праву [Текст] / В. Варкалло // Возмещение вреда: функции, виды, граница / Пер. с польск. В.В. Залеского; Под ред., вступ. ст. С.Н. Братуся. – М., 1978. – 329 с.

49. Варул, П.А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности [Текст] / П.А. Варул. – Таллин, 1986. – 152 с.

50. Витрук, Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе [Текст] / Н.В. Витрук. – М.: Наука, 1979. – 152 с.

51. Витрук, Н.В. Конституционное правосудие в России / (1991–2001 гг.): Очерки теории и практики [Текст] / Н.В. Витрук. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2001. – 592 с.

52. Вопленко, Н.Н. Сущность, принципы и функции права [Текст] / Н.Н. Вопленко. – Волгоград: Изд-во Вол. гос. ун-та, 1998. – 110 с.

53. Галаган, И.А. Административная ответственность в СССР (Государственное и материальное исследование) [Текст] / И.А. Галаган. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1970. – 190 с.

54. Галаган, И.А. Административная ответственность в СССР [Текст] / И.А. Галаган. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1976. – 198 с.

55. Горшенев, В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе [Текст] / В.М. Горшенев. – М.: Юрид. лит, 1972. – 256 с.

56. Жевлаков, Э.Н. Экологические правонарушения и ответственность [Текст] / Э.Н. Жевлаков. – М.: ЗАО «Бизнесшкола «Интел-синтез», 1997 – 80 с.

57. Звечаровский, И.Э. Уголовная ответственность: понятие, виды, формы реализации [Текст] / И.Э. Звечаровский. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1992. – 43 с.

58. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: наشري аввал [Матн] / З.Х. Зокирзода // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Шарипов Т.Ш. – Душанбе: «Наشري мубориз», 2021. – 196 с.

59. Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк: дирӯз ва имрӯзи он: монография [Матн] / З.Х. Зокирзода. – Душанбе, 2016. – 96 с.

60. Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография: наشري аввал [Матн] / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов. – Душанбе, 2022. – 185 с.

61. Зокирзода, З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: воситаи таълимӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – 40 с.

62. Зокирзода, З.Х. Ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон: қисми якум: воситаи таълимӣ: наشري аввал [Матн] / З.Х. Зокирзода. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – 152 с.

63. Ибрагимов, М.А. Социально-психологические аспекты охранительной функции юридической ответственности при социализме

[Текст] / М.А. Ибрагимов // Охранительный механизм в правовой системе социализма. – Красноярск, 1989. – С. 172-181.

64. Инновационное развитие науки: фундаментальные и прикладные проблемы: монография / [Аламанова Э.А. и др.]. – Петрозаводск: МЦНП «НОВАЯ НАУКА», 2022. – 488 с.

65. Исмоилов, Ш.М., Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод [Матн] / Ш.М. Исмоилов, Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: «Деваштич», 2008. – 295 с.

66. Кархалев, Д.Н. Ответственность по гражданскому праву [Текст] / Д.Н. Кархалев. – Уфа, 2001. – 62 с.

67. Колосова, И.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации [Текст] / И.М. Колосова. – М.: Городец, 2000. – 192 с.

68. Константинов, В.С., Максименко, С.Т. Правовые вопросы материального стимулирования деятельности предприятий [Текст] / В.С. Константинов, С.Т. Максименко. – Саратов, 1981. – 95 с.

69. Краснов, М.А. Ответственность в системе народного представительства [Текст] / М.А. Краснов. – М., 1995. – 55 с.

70. Криминология [Текст] / Под ред. В.В. Орехова. – М., 1992. – 216 с.

71. Криминология: учебник для вузов [Текст] / Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И. Долговой. – М., 2001. – 358 с.

72. Криминология: учебник [Текст] / Под общ. ред. А.И. Долговой-3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 912 с.

73. Криминология: учебник для вузов [Текст] / Под ред. проф. В.Д. Малкова-2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 528 с.

74. Курис, П. Международные правонарушения и ответственность государства [Текст] / П. Курис. – М.: «Минтис», 1973. – 280 с.

75. Лазарев, В.В., Липень, С.В. Теория государства и права: Учебник для вузов [Текст] / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М.: «Спарк», 1998. – 448 с.

- 76.** Липинский, Д.А. Юридическая ответственность: монография [Текст] / Д.А. Липинский. – Тольятти: Изд-во ВУиТ, 2002. – 400 с.
- 77.** Макуев, Р.Х. Правонарушения и юридическая ответственность: учебное пособие [Текст] / Р.Х. Макуев. – Орел, 1998. – 101 с.
- 78.** Малеин, Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях [Текст] / Н.С. Малеин. – М.: Юрид. лит., 1968. – 207 с.
- 79.** Мамедов, А.А. Справедливость назначения наказания [Текст] / А.А. Мамедов. – СПб.: Изд-во «Юридический центр-Пресс», 2003. – 144 с.
- 80.** Мамутов, В.К. Овсиенко, В.В. Юдин, В.Я. Предприятия и материальная ответственность [Текст] / В.К. Мамутов, В.В. Овсиенко, В.Я. Юдин. – Киев: «Наукова думка», 1971. – 190 с.
- 81.** Махмудов, М.А., Рахимов, М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 8-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ [Матн] / М.А. Махмудов, М.З. Рахимов. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2006. – 200 с.
- 82.** Махмудов, М.А., Худоёров, Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.А. Махмудов, Б.Т. Худоёров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2011. – 348 с.
- 83.** Марченко, М.И. Теория государства и права: учебно-методическое пособие. – М.: ИКД «Зеркало-М», 2001. – 240 с.
- 84.** Матузов, И.М, Малько, А.В. Теория государства и права: учебник [Текст] / И.М. Матузов, А.В. Малько. – М.: «Юрист», 2001. – 776 с.
- 85.** Мелентьев, М.П. Функции советского исправительно-трудового права [Текст] / М.П. Мелентьев. – Рязань: РВШ МВД СССР. – 1984. – 21 с.
- 86.** Мордовец, А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина [Текст] / А.С. Мордовец. – Саратов: СВШМВД, 1996. – 158 с.
- 87.** Муллаев, М.М. Комментарии к Уголовному кодексу Таджикской ССР (Общая часть) / [Текст] / М.М. Муллаев. – Душанбе, 1969. – 258 с.
- 88.** Нерсисянц, В.С. Теория права и государства [Текст] / В.С. Нерсисянц. – М.: НОРМА, 2001. – 552 с.

- 89.** Ной, И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве [Текст] / И.С. Ной. – Саратов. Изд. Саратовск «Ун-та», 1962. – 156 с.
- 90.** Ной, И.С. Сущность и функции уголовного наказания в Советском государстве [Текст] / И.С. Ной. – Саратов: Изд-во Саратовского государственного университета, 1973. – 234 с.
- 91.** Ҳамидов, Х., Ализода, З. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн] / Х. Ҳамидов, З. Алиев. – Душанбе, 2004. – 250 с.
- 92.** Ҳасанов, С., Ҳасанов, М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ [Матн] / С. Ҳасанов, М. Ҳасанов. – Душанбе: «Илм», 2017. – 496 с.
- 93.** Общая теория права и государства [Текст] / Под. ред. В.В. Лазарева. – М., 1994. – 360 с.
- 94.** Орзих, М.Ф. Личность и право [Текст] / М.Ф. Орзих. – М: Юрид. лит., 1975. – 112 с.
- 95.** Периханян, А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды [Текст] / А.Г. Периханян. – М.: «Наука», 1983. – 384 с.
- 96.** Перлов, И.Д. Исполнение приговора в советском уголовном процессе [Текст] / И.Д. Перлов. – М., 1963. – 228 с.
- 97.** Петелин, А.И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе [Текст] / А.И. Петелин. – Омск: ОВШ МВД, 1976. – 122 с.
- 98.** Поляков, И.Н. Ответственность по обязательствам вследствие причинения вреда [Текст] / И.Н. Поляков. – М.: Юридическое бюро «Городец», 1998. – 171 с.
- 99.** Похмелкин, В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность [Текст] / В.В. Похмелкин. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. – 177 с.
- 100.** Проблемы общей теории права и государства [Текст] / Под общей ред. В.С. Нерсесянц. – М.: НОРМА, 1999. – 832 с.
- 101.** Проблемы общей теории права и государства [Текст] / Под общ. ред. В.С. Нерсесянц. – М., 2005. – 272 с.

- 102.** Проблемы теории государства и права [Текст] / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987. – 448 с.
- 103.** Радько, Т.Н. Презумпция невиновности и юридическая ответственность: лекция [Текст] / Т.Н. Радько. – М.: Московская академия МВД России, 2000. – 31 с.
- 104.** Радько, Т.Н. Теория государства и права: учебное пособие [Текст] / Т.Н. Радько. – М.: Российская академия адвокатуры, 2001. – 738 с.
- 105.** Разгильдиев, Б.Т. Задачи уголовного права РФ и их реализация. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1993. – 90 с.
- 106.** Рыженков, А.Я. Компенсационная функция советского гражданского права [Текст] / А.Я. Рыженков. – Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1983. – 127 с.
- 107.** Сабитов, Р.А. Посткриминальное поведение: понятие, регулирование, последствия [Текст] / Р.А. Сабитов. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1985. – 193 с.
- 108.** Самощенко, И.С., Фарукшин, М.Х. Ответственность по советскому законодательству [Текст] / И.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин. – М.: Юрид. лит., 1971. – 134 с.
- 109.** Слесарев, В.Л. Объект и результат гражданского правонарушения [Текст] / В.Л. Слесарев. – Томск, 1980. – 167 с.
- 110.** Собчак, А.А. Правовое регулирование хозяйственной деятельности [Текст] / А.А. Собчак. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 167 с.
- 111.** Советский энциклопедический словарь [Текст]. – М.: Сов. энцикл., 1980. – 1600 с.
- 112.** Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Текст] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, «Имперал-групп», 2014. – 720 с.
- 113.** Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: «Сино», 2018. – 784 с.

114. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2008. – 566 с.

115. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2003. – 552 с.

116. Спиридонов, Л.И. Теория государства и права: учебник [Текст] / Л.И. Спиридонов. – М.: «Проспект», 1996. – 304 с.

117. Старков, О.В., Милюков, С.В. Наказание: уголовно-правовой и кримино-пенитенциарный анализ [Текст] / О.В. Старков. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 462 с.

118. Стручков, Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью [Текст] / Н.А. Стручков. – Саратов, 1977. – 288 с.

119. Тагайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. – Душанбе: «Дониш», 1990. – 216 с.

120. Тадевосян, З.А. Штрафа как меры наказания [Текст] / З.А. Тадевосян. – Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1978. – 98 с.

121. Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: монография [Текст] / Ф.А. Бобохонов и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 494 с.

122. Теоретические основы предупреждения преступности [Текст]. – М., 1977. – 255 с.

123. Теория государства и права [Текст] / Под ред. А.И. Королёва. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – 280 с.

124. Теория государства и права [Текст] / Под ред. В.К. Бабаева. – М., 1999. – 592 с.

125. Теория государства и права [Текст] / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Первалова. – М., 1998. – 570 с.

126. Теория государства и права: курс лекций [Текст] / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1997. – 475 с.

127. Теория государства и права: учебн. методич. пособие [Текст] / Под ред. В.Ф. Воловича. – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 2001. – 189 с.
128. Теория государства и права: учебник для вузов. 2-ое изд. изм. доп. [Текст] / Под ред. В.М. Корельского. – М., 2002. – 616 с.
129. Теория государства и права: учебник для вузов [Текст] / Отв. ред. В.Д. Перевалов. – М., 2004. – 484 с.
130. Ткачевский, Ю.М. Советское исправительно-трудовое право [Текст] / Ю.М. Ткачевский. – М., 1971. – 232 с.
131. Трошин, Д.М. Методологические проблемы современной науки [Текст] / Д.М. Трошин. – М., 1966. – 175 с.
132. Тугаринов, В.П. Философия сознания [Текст] / В.П. Тугаринов. – М.: Политиздат, 1971. – 199 с.
133. Уголовное право. Общая часть: учебник [Текст] / Под ред. А.И. Рарога. – М., 1997. – 504 с.
134. Фаткулин, Ф.И. Проблемы теории государства и права: курс лекций [Текст] / Ф.И. Фаткулин. – Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1987. – 336 с.
135. Философский словарь [Текст]. – М., 1986. – 590 с.
136. Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.
137. Хачатуров, Р.Л. Антология юридической ответственности [Текст] / Р.Л. Хачатуров. – Самара: Ас Гард, 2012. – 544 с.
138. Хачатуров, Р.Л., Липинский, Д.А. Общая теория юридической ответственности [Текст] / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб.: Пресс, 2007. – 950 с.
139. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ: нашри аввал [Матн] / Дар зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент З.Х. Зокирзода. – Душанбе: «Ашӯриён», 2022. – 256 с.
140. Черданцев, А.Ф. Теория государства и права [Текст] / А.Ф. Черданцев. – М.: «Юрайт», 2000. – 429 с.
141. Чулюкин, Л.Д. Природа и значение цели в советском праве [Текст] / Л.Д. Чулюкин. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1984. – 103 с.

142. Чхиквадзе, В.М Социалистический гуманизм и права человека [Текст] / В.М. Чхиквадзе. – М., 1978. – 304 с.

143. Шабуров, А.С. Юридическая ответственность [Текст] / А.С. Шабуров // Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – М.: Издательство НОРМА, 1997. – 560 с.

144. Шаргородский, М.Д. Наказание, его цели и эффективность [Текст] / М.Д. Шаргородский. – Л., 1973. – 160 с.

145. Шарипов, Т.Ш., Азимов, Н.Б., Камолов, З.А., Насриддинов, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: курси мухтасари лексияҳо [Матн] / Т.Ш. Шарипов, Н.Б. Азимов, З.А. Камолов, М.Н. Насриддинов. – Душанбе, 2010. – 256 с.

146. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И. Камолов, З.А., Холиқзода, Ш.Л., Зокиров, З.Х., Зиёбоева, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокиров, М.Н. Зиёбоева // Нашри 4-ум, такмилдодашуда. – Душанбе, 2019. – 223 с.

147. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И. Камолов, З.А., Холиқзода, Ш.Л., Зокирзода, З.Х., Зиёбоева, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбоева // Нашри 5-ум, такмилдодашуда. – Душанбе, 2020. – 223 с.

148. Шиндяпина, М.Д. Стадии юридической ответственности [Текст] / М.Д. Шиндяпина. – М.: Кн. мир, 1998. – 168 с.

149. Эрделевский, А.М. Компенсация морального вреда: анализ и коммент. законодательства и судеб. практики [Текст] / А.М. Эрделевский. – М.: «БЕК», 2000. – 227 с.

III. Мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо:

150. Абдулхонов, Ф.М. Ташаккулёбии ҳокимияти судӣ дар низоми идораи давлатии Тоҳириён ва Саффориён [Матн] / Ф.М. Абдулхонов // Идоракунии давлатӣ. – 2020. – №4-2 (49). – С. 156-162.

151. Азиззода, У.А. Шодизода, Н.М. Принципҳои умумӣ-ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / У.А. Азиззода, Н.М. Шодизода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – №1 (37). – С. 22-34.

152. Азиззода, У.А., Бобохонов, Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / У.А. Азиззода, Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2021. – № 2. – С. 222-229.

153. Азиззода, У.А., Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / У.А. Азиззода, Ф.А. Бобохонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №1. – С. 21-37.

154. Азиззода, У.А., Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе [Текст] / У.А. Азиззода, Ф.А. Бобохонов // Вестник Филиала Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе (серия гуманитарных и экономических наук). – 2021. – №2 (18). – С. 50-64.

155. Азиззода, У.А., Раҷабзода, С.А. Товони зарар аз ҷиноят дар низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ: таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии муқоисавӣ [Матн] / У.А. Азиззода, С.А. Раҷабзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №3 (23). – С. 19-30.

156. Азизкулова, Г.С., Шарипов, Т.Ш. Отличительные черты между правовой и моральной ответственностью [Текст] / Г.С., Азизкулова, Т.Ш. Шарипов // Сб. ст. республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. – Душанбе: Дониш, 1989. – С. 102-103.

157. Азизов, У.А. Конституционные основы судебно-правовой политики в Республике Таджикистан [Текст] / У.А. Азизов // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах. Коллективная монография. – СПб., 2019. – С. 435-439.

158. Азизов, У.А. Некоторые аспекты совершенствования системы уголовного кодекса Республики Таджикистан [Текст] / У.А. Азизов // Актуальные проблемы современного уголовного права и криминологии:

материалы Международной научно-практической конференции. – Ставрополь: «Изд-во СКФУ», 2015. – С. 254-258.

159. Азизов, У.А. Понятие и признаки преступления в уголовном праве Таджикистана (история и современность) [Текст] / У.А. Азизов // Вестник педагогического университета. – 2014. – №4 (59). – С.70-76.

160. Азизов, У.А. Эволюция понимания преступления и наказания в древних государствах таджиков [Текст] / У.А. Азизов // В сборнике: права человека: в международном и национальном праве. Сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института МГПУ. – Москва, 2015 – С. 37-45.

161. Бахридинов, С.Э. Штраф как альтернатива наказанию в виде лишения свободы [Текст] / С.Э. Бахридинов // Меры уголовной ответственности, не связанные с изоляцией от общества. – Душанбе, 2005. – С. 97-98.

162. Бестугина, М.А. О функциях юридической ответственности [Текст] / М.А. Бестугина // 4-е Московские философские чтения молодых ученых: Теоретико-методологические проблемы совершенствования социалистического общества: (Тезисы докладов). – М., 1986. – Т. 3. – С. 146-148.

163. Бобохонов, Ф.А. Доктрина о понятии, элементах и характеристиках морального вреда [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Молодой ученый. – 2022. – Ч. 2. – №7 (402). – С. 75-77.

164. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи шуравии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2022. – №2. – С. 256-262.

165. Буранов, Г.К., Зарубежнова, С.О. Понятие штрафа и его место в системе уголовных наказаний [Текст] / Г.К. Буранов, С.О. Зарубежнова // Современная наука: теоретический и практический взгляд: Сборник научных статей / Научный редактор Д.В. Фурсова. – М.: Издательство «Перо», 2018. – С. 133-137.

166. Барнашова, Л.П. Воспитательная функция советского права и правовое воспитание // Вопросы теории права и госстроительства [Текст] / Л.П. Барнашова. – Томск: Изд-во Томск. Ун-та, вып. 2. 1979. – С. 37-41.

167. Воробёв, С.М., Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ҳамчун институти комплексӣ-ҳуқуқӣ (байнисоҳавӣ) [Матн] / С.М. Воробёв, Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2022. – № 6. – С. 209-213.

168. Заднепровская, М.В. Совершенствование института юридической ответственности в условиях формирования правового государства [Текст] / М.В. Заднепровская // Советское государство и право. Проблемы развития. – Самара, 1992. – С. 41-52.

169. Заднепровская, М.В. Социальные функции юридической ответственности [Текст] / М.В. Заднепровская // Общество. Право. Власть. 41. Современные проблемы правовой реформы. – Волгоград, 1997. – С. 45-48.

170. Защита субъективных прав: история и современные проблемы / Материалы первой межвузовской научно-практической конференции г. Волжский 5 марта 1999 года Волгоград, 2000. – 185 с.

171. Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2021. – №4. – С. 220-228.

172. Зокирзода, З.Х., Муқимов, Д.С., Алиев, И.И. Масъалаҳои асосии мақсади ҷазо дар сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Х. Зокирзода, Д.С. Муқимов, И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2022. – № 6. – С. 218-225.

173. Зокирзода, З.Х. Асосҳои ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2022. – №8. – С. 294-301.

174. Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в уголовном законодательстве Таджикской ССР [Текст] / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов // Консолидация интеллектуальных ресурсов как фактор развития современных исследований: сборник статей II Международной научно-практической конференции (24 февраля 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 36-42.

175. Зокиров, З.Х. История развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о конфискации имущества [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – № 2/6 (210). – С. 234-241.

176. Зокиров, З.Х. История развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о конфискации имущества [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – №2/6 (210). – С. 234-241.

177. Зокиров, З.Х. Конфискация имущества в международных нормативных актах [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – № 4 (56). – С. 72-77.

178. Зокиров, З.Х. Конфискации имущества в уголовном законодательстве России и Центральной Азии [Текст] / З.Х. Зокиров // Известия института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 3 (1). – 2017. – С. 153-159.

179. Зокиров, З.Х. Понятие и признаки конфискации имущества [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 2/4. Часть I. – С. 252-257.

180. Зокиров, З.Х. Сущность конфискации имущества [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 2/4. Часть II. – С. 216-222.

181. Зокиров, З.Х. Цель конфискации имущества [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – 2/10. – С. 222-229.

182. Зокиров, З.Х. Цель конфискации имущества в теории уголовного права [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2018. – №1 (61). – С. 88-95.

183. Зокиров, З.Х., Шарипов, Т.Ш. Ташаккул ва инкишофи институти мусодираи молу мулк дар конунгузории ҷинояти Тоҷикистони Шуравӣ [Матн] / З.Х. Зокиров, Т.Ш. Шарипов // Қонунгузорӣ. – 2018. – №3 (31). – С. 70-79.

184. Зокиров, З.Х. Мусодираи молу мулк дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ: мафҳум, аломатҳо ва моҳияти он [Матн] / З.Х. Зокиров // Қонунгузорӣ. – 2018. – №4 (32). – С. 77-83.

185. Зокиров, З.Х., Носиров, Д.Қ. Оид ба масъалаи мусодираи молу мулк дар Конститутсия ва КҶ ҚТ [Матн] / З.Х. Зокиров, Д.Қ. Носиров // Қонунгузорӣ. – 2019. – №1 (33). – С. 109-116.

186. Иванов, А.А. О воспитательной функции юридической ответственности в современном российском обществе [Текст] / А.А. Иванов // Вектор науки ТГУ. – 2012. – № 3 (21). – С. 138-140.

187. Иванов, А.А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы [Текст] / А.А. Иванов // Государство и право. – 2008. – №6. – С. 66-70.

188. Камолов, З.А. Исправительные работы – альтернативный вид уголовного наказания [Текст] / З.А. Камолов // Меры уголовной ответственности, не связанные с изоляцией от общества. – Душанбе, 2005. – С. 79-93.

189. Кабанов, П.А. Особенности карательной функции конституционной ответственности [Текст] / П.А. Кабанов // Материалы XII Международной научно-практической конференции: в 4-х томах. Том 2. Волжский университет имени В.Н. Татищева. – 2015. – С. 16-23.

190. Колосова, М.Н. Конституционная ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности [Текст] / М.Н. Колосова // Государство и право. – 1997. – №2. – С. 86-91.

191. Комаров, С.А., Липинский, Д.А. Карательная и восстановительная функции гражданско-правовой ответственности: взгляд представителей науки теории государства и права [Текст] / С.А. Комаров, Д.А. Липинский // Государство и право. – 2018. – №9. – С. 129-132.

192. Куканов, А.З. Мафхум ва таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / А.З. Куканов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – №3(27). – С. 44-48.

193. Курляндский, В.И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности [Текст] / В.И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью. – М., 1975. – С. 77-95.

194. Липинский, Д.А. Карательная и восстановительная функции налоговой ответственности [Текст] / Д.А. Липинский // Юрист. – 2003. – №8. – С. 35-39.

195. Липинский, Д.А. Регулятивная и превентивная функции дисциплинарной ответственности [Текст] / Д.А. Липинский // Трудовое право. – 2003. – № 4. – С. 30-33.

196. Липинский, Д.А. К вопросу о содержании функций юридической ответственности [Текст] / Д.А. Липинский // Новая правовая мысль. – М., 2003. – №1. – С. 19-26.

197. Липинский, Д.А. К вопросу о структуре института юридической ответственности [Текст] / Д.А. Липинский // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2009. – №6. – С. 62-67.

198. Липинский, Д.А. Об уголовно-процессуальной ответственности [Текст] / Д.А. Липинский // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2010. – №3. – С. 231-264.

199. Липинский, Д.А. Соотношение функций и целей уголовной ответственности [Текст] / Д.А. Липинский // Уголовное право. – 2004. – №2. – С. 40-42.

200. Липинский, Д.А. Соотношение функций права и функций юридической ответственности // Известия высших учебных заведений [Текст] / Д.А. Липинский // Правоведение. – 2004. – № 3. – С. 144-145.

201. Липинский, Д.А., Мусаткина, А.А. Лекция: юридическая ответственность, санкции и меры защиты [Текст] / Д.А. Липинский, А.А. Мусаткина // Вестник Орловского государственного университета. Серия: Новые гуманитарные исследования. – 2010. – № 4. – С. 55-62.

202. Лучин, В.О. Ответственность в механизме реализации Конституции [Текст] / В.О. Лучин // Право и жизнь. – 1992. – №2. – С. 36-41.

203. Лучин, В.О. Конституционные деликты [Текст] / В.О. Лучин // Государство и право. – 2000. – №1. – С. 12-19.

204. Матузов, И.И. Социалистическая демократия как единство прав, обязанностей и ответственности [Текст] / И.И. Матузов // Советское государство и право. – 1977. – №11. – С. 135-143.

205. Мелкумян, М.Г. Взаимодействие воспитательной функции юридической ответственности с регулятивной, превентивной и карательной функцией [Текст] / М.Г. Мелкумян // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1 (16). – С. 54-57.

206. Мелкумян, М.Г. К вопросу о структуре воспитательной функции юридической ответственности [Текст] / М.Г. Мелкумян // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2014. – №1(16). – С. 126-128.

207. Мелкумян М.Г. О воспитательной функции юридической ответственности [Текст] / М.Г. Мелкумян // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №3 (3). – С. 127-129.

208. Михлин, А.С. Исполнение наказаний, не связанных с лишением свободы [Текст] / А.С. Михлин // Российская юстиция. – 2001. – № 6. – С. 41-43.

209. Мордовец, А.С. О функциях юридической ответственности [Текст] / А.С. Мордовец // 4-е московские философские чтения молодых учёных: (тезисы докладов). – М., 1986. – 165 с.

210. Муқимов, С.Д. Фаҳмиши фарҳангии ҳуқуқҳои инсон [Текст] / С.Д. Муқимов // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 182-187.

211. Мусаткина, А.А. Признаки финансово-правовых санкций [Текст] / А.А. Мусаткина // Финансовое право. – 2004. – №1. – С. 25-28.

212. Мусаткина, А.А. К вопросу о финансово-правовом стимулировании правомерного поведения [Текст] / А.А. Мусаткина // Вектор науки Тольяттинского государственного университета Серия: Юридические. – 2010. – №1. – С. 59-62.

213. Мусаткина, А.А. О воспитательной и превентивной функциях финансовой ответственности [Текст] / А.А. Мусаткина // Право и образование. – 2005. – №3. – С. 164-171.

214. Нарутто, С.В. Проблемы юридической ответственности субъекта Федерации [Текст] / С.В. Нарутто // Правоведение. – 1998. – №4. – С. 48-52.

215. Петелин, А.И. Некоторые методологические проблемы исследования юридической ответственности [Текст] / А.И. Петелин // Проблемы юридической ответственности по социалистическому праву: Межвуз. сб. науч. ст. – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1977. – С. 3-23.

216. Петров, И.Н. Характерные черты гражданско-правовой ответственности [Текст] / И.Н. Петров // Уч. зап. ВНИИСЗ. – Вып. 20. – 1970. – С. 51-65.

217. Попов, В.И. Функции юридической ответственности и применение права [Текст] / В.И. Попов // Сб. аспирантских работ. Материалы ежегодной аспирантской конференции. Вып. 17. – Свердловск: Свердловск, юрид. ин-т., 1974. – С. 29-33.

218. Раҳмон, О.Э. Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи озодиҳои замон [Матн] / О.Э. Раҳмон // Паёми Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2023. – №2. – С. 214-220.

219. Раҷабзода, С.А. Ташаккул ва инкишофи институти товони зарар аз ҷиҳати дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / С.А. Раҷабзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №3 (23). – С. 88-95.

220. Репетева, О.Е. Гражданско-правовая ответственность за трудовые, семейные, экологические правонарушения [Текст] / О.Е. Репетев // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Юридические науки. – 2010. – №1. – С. 73-75.

221. Реутов, В.П. Разграничение функций права и правового регулирования [Текст] / В.П. Реутов // Правоведение. – 1974. – №5. – С. 21-27.

222. Сативалдыев, Р.Ш. Актуализация проблемы функций государства на современном этапе [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Вестник Таджикского национального университета (серия социально-экономических и общественных наук). – 2016. – №2/7 (213). – С. 213-223.

223. Сенякин, И.Н. Понятие, признаки и виды юридической ответственности [Текст] / И.Н. Сенякин // Теория государства и права: Курс лекций / под. ред. И.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1998. – С. 543-548.

224. Сеницкая, М.Е., Цветинович, А.Л. Ограничение прав личной собственности как элемент уголовного наказания [Текст] / М.Е. Сеницкая, А.Л. Цветинович // Проблемы совершенствования законодательства об охране прав граждан в сфере борьбы с преступностью. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1984. – С. 110-129.

225. Синюков, В.Н. Функции права [Текст] / В.Н. Синюков / Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – С. 154-157.

226. Сисакьян, А.К. Понятие морального вреда [Текст] / А.К. Сисакьян // Проблемы в российском законодательстве «Юр-ВАК». – 2011. – №3. – С. 301-305.

227. Собчак, А.А. О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности [Текст] / А.А. Собчак // Известия вузов. Правоведение. – 1968. – №1. – С. 48-59.

228. Сорокин, В.В. Цель и функции юридической ответственности [Текст] / В.В. Сорокин // Law Enforcement Review. – 2018. – Vol. 2. – №1. – С. 26-30.

229. Толкаченко, А.А. Уголовно-правовые и уголовно-процессуальные основания исполнения уголовного наказания. В кн.: Уголовно-исполнительное право [Текст] / А.А. Толкаченко. – М.: Пенатес-Пенаты, 2004. – С. 48-49.

230. Хачатуров, Р.Л. Вопросы международно-правовой ответственности [Текст] / Р.Л. Хачатуров // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2009. – №1. – С. 69-75.

231. Хачатуров, Р.Л. Ответственность в современном международном праве [Текст] / Р.Л. Хачатуров // Право и политика. – 2005. – № 8. – С. 24-43.

232. Царьков, И.И. Вопросы теории публичного права [Текст] / И.И. Царьков // Вестник ВУиТ. – 1998. – №1. – С. 15-28.

233. Чхиквадзе, В.М. Личность и государство: взаимная ответственность [Текст] / В.М. Чхиквадзе // Советское государство и право. – 1971. – №1. – С. 19-26.

234. Шарипов, Т.Ш. Оид ба баъзе аз масъалаҳои мафҳуми ҷавобгарии ҷиноятӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов // Правовой государства и развитие законодательства Таджикской ССР / Сб. науч. Трудов студентов и аспирантов юр. фак-та / Отв. ред.: Ойгензихт В.А., Усмонов О.У., Махмудов М.А. Тадж. гос. универ-т. – Душанбе, 1991. – С. 85-92.

235. Шарипов, Т.Ш. О некоторых проблемах уголовно-правовой ответственности [Текст] / Т.Ш. Шарипов // Сб. ст. республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. – Душанбе: Дониш, 1989. – С. 152-154.

236. Шарипов, Т.Ш. Шартан пеш аз мухлат аз адои ҷазо озод кардан [Матн] / Т.Ш. Шарипов // Устувории низоми судии Тоҷикистон: проблема ва мулоҳиза. – Душанбе: Матбуот, 2002. – С. 121-127.

237. Шичанин, А.В. Возмещение морального вреда [Текст] / А.В. Шичанин // Законодательство и экономика. – 1994. – № 15-16. – С. 18-26.

238. Шлыков, С.А. Функции уголовной ответственности [Текст] / С.А. Шлыков / Проблемы совершенствования советского законодательства // Труды ВНИИСЗ. – 1983. – Вып. 26. – С. 192-203.

239. Шодизода, Н.М. Баъзе масъалаҳои принципҳои умумӣ-ҳуқуқии ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / Н.М. Шодизода // Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлоли давлатии ҶТ дар мавзӯи “Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли Истиқлоли давлатии ҶТ” (04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 201-207.

240. Шодизода, Н.М. Мафҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / Н.М. Шодизода // Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ (7-уми декабри соли 2021) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – С. 460-467.

241. Шодизода, Н.М. Мафҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳамчун намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / Н.М. Шодизода // Қонунгузорӣ. – 2021. – №4 (44). – С. 137-140.

242. Шон, Д.Т. Конституционная ответственность [Текст] / Д.Т. Шон // Государство и право. – 1995. – №7. – С. 35-43.

243. Щенникова, Л.В. Справедливость и добросовестность в гражданском праве России (несколько вопросов теории и практики) [Текст] / Л.В. Щенникова // Государство и право. – 1997. – №6. – С. 119-121.

244. Щетинин, Б.В. Гражданин и социалистическое государство [Текст] / Б.В. Щетинин // Советское государство и право. – 1975. – №2. – С. 4-8.

245. Яни, П.С. Моральный вред как основание для признания потерпевшим [Текст] / П.С. Яни // Советская юстиция. – 1993. – №8. – С. 6-7.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо:

246. Абдулхонов, Ф.М. История судопроизводства досоветского Таджикистана: историко-правовое исследование [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Абдулхонов Файзали Махмудович. – Душанбе, 2011. – 190 с.

247. Абдурашидов, А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Абдурашидов Азиз Абдумансурович. – Душанбе, 2011. – 190 с.

248. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана [Текст]: историко – правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Азизов Убайдулло Абдуллоевич. – Душанбе, 2015. – 413 с.

249. Азимӣ, С.Ҷ. Институтҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон: ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо [Матн]: дис. ... д-ри фалсафа (PhD): 12.00.08 / Азимӣ Саламат Ҷон. – Душанбе, 2021. – 177 с.

250. Александров, А.Ю. Конституционно-правовая ответственность органов государственной власти субъектов РФ [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Александров Андрей Юрьевич. – М., 2003. – 25 с.

251. Анфёров, А.А. Право личности и юридическая ответственность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Анферов Анатолий Авенирович. – Волгоград, 2000. – 169 с.

252. Арсланов, К.М. Функции правового института возмещения морального вреда при посягательстве на честь, достоинство, деловую репутацию и сферу частной жизни гражданина по законодательству России и Германии [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Арсланов Камиль Маратович. – Казань, 1999. – 211 с.

253. Одинаев, Р.С. Формирование и развитие института мазалим в досоветском Таджикистане (историко-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одиназода Рамазон Сафар. – Душанбе, 2012. – 174 с.

254. Бестугина, М.А. Социальная обусловленность и назначение гражданско-правовой ответственности в современных условиях

(Теоретический аспект) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бестугина Марина Александровна. – Л., 1986. – 24 с.

255. Богданова, М.С. Юридическая ответственность, основания, виды, субъекты [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Богданова Марина Станиславовна. – М., 1998. – 187 с.

256. Бойцова, Л.В. Ответственность государства за ущерб, причиненный гражданам в сфере правосудия. Генезис, сущности, тенденции развития [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бойцова Любовь Валентиновна. – М. 1995. – 44 с.

257. Быков, А.Г. Роль гражданско-правовых санкций в осуществлении хозяйственного расчета [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Быков Анатолий Григорьевич. – М., 1967. – 16 с.

258. Васильева, Т.В. Назначение и исполнение уголовного наказания в виде штрафа [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Васильева, Татьяна Валентиновна. – Рязань 2004. – 208 с.

259. Галаган, И.А. Теоретические проблемы административной ответственности по советскому праву [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14 / Галаган Иван Александрович. – М., 1971. – 43 с.

260. Джалолов, Х.Г. Криминологическая характеристика женской преступности в Республике Таджикистан [Текст]: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Джалолов Холик Гайбуллоевич. – Душанбе, 2020. – 28 с.

261. Дубинин, Т.Т. Ответственность и освобождение от нее по советскому уголовному праву [Текст]: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дубинин Тимофей Трофимович. – М., 1985. – 18 с.

262. Дурнайкин, Д.Г. Теоретико-правовые основы защиты личных неимущественных прав Российских граждан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Дурнайкин Дмитрий Геннадиевич. – М., 2008. – 218 с.

263. Зияуддин, Десабзи. Проблемы уголовной ответственности и наказания по мусульманскому праву и уголовному законодательству Афганистана (история и современный этап развития) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Зияуддин Десабзи. – Одесса, 1994. – 26 с.

264. Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Зокирзода Зафар Хайрулло. – Душанбе, 2020. – 176 с.

265. Ибрагимов, М.А. Юридическая ответственность как фактор воспитания личности в условиях совершенствования социализма [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ибрагимов Марат Азизович. – Алма-Ата, 1986. – 19 с.

266. Ишанова, Ш.А. Нормы шариата и их применение казийскими судами в Средней Азии до 1924 г. [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ишанова Шоирахон Атабаевна. – Ташкент, 1992. – 26 с.

267. Лумпова, И.А. Виды ответственности в уголовном законодательстве [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Лумпова Ирина Алексеевна. – Казань, 1991. – 16 с.

268. Лучков, В.В. Юридическая ответственность в механизме правового регулирования [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лучков Владимир Викторович. – Казань, 2004. – 24 с.

269. Максимов, И.В. Административная наказания [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / Максимов Иван Владимирович. – Саратов, 1995. – 22 с.

270. Малаш, Т.А. Принцип неотвратимости юридической ответственности [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Малаш Татьяна Анатольевна. – М., 1996. – 20 с.

271. Малышев, А.Н. Конфискация имущества в уголовном праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Малышев Александр Николаевич. – М., 2010. – 191 с.

272. Мордовец, А.С. Гуманизм как принцип юридической ответственности в советском праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Мордовец Александр Сергеевич. – М., 1983. – 190 с.

273. Осадчая, О.И. Особенности конституционно-правовой защиты прав человека от последствий причинения морального вреда в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Осадчая Оксана Игоревна. – М., 2006. – 203 с.

274. Петелин, А.И. Соотношение правовой и общественной ответственности в социалистическом обществе [Текст]: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Петелин Альберт Иванович. – Свердловск, 1968. – 17 с.

275. Пешкова, О.А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Пешкова Ольга Андреевна. – Волгоград, 1998. – 25 с.

276. Попов, В.И. Юридическая ответственность рабочих и служащих по советскому трудовому праву [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Попов Владимир Иванович. – Свердловск, 1974. – 24 с.

277. Радько Т.Н. Теоретические и методологические проблемы функций социального права [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Радько Тимофей Николаевич. – Рязань, 1978. – 40 с.

278. Радько, Т.Н. Функции социалистического общенародного права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Радько Тимофей Николаевич. – Саратов, 1967. – 20 с.

279. Рахмонова, О.Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане (1917-2011 гг.) [Текст]: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рахмонова Озода Эмомали. – Душанбе, 2012. – 187 с.

280. Родионова, А.С. Система наказаний в российском праве (общетеоретический аспект) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Родионова Анна Сергеевна. – Саратов, 2013. – 30 с.

281. Рябин, В.В. Защита неимущественных прав личности посредством компенсации морального вреда [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Рябин Владимир Владимирович. – М., 2004. – 210 с.

282. Сафарзода, А.И. Уголовно-правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан [Текст]: автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Сафарзода Анвар Ислон. – Душанбе, 2018. – 53 с.

283. Смиренская, Е.В. Компенсация морального вреда как деликтное обязательство [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Смиренская Елена Витальевна. – Волгоград, 2000.– 178 с.

284. Смирнов, Л.Б. Юридическая ответственность осужденных в пенитенциарных учреждениях (теоретико-правовой аспект) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Смирнов Леонид Борисович. – Санкт-Петербург, 1995. – 18 с.

285. Сухарев, А.Е. Система функций советского трудового права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Сухарев Александр Евгеньевич. – М., 1987. – 18 с.

286. Сухаревский, И.А. Компенсация морального вреда в уголовном судопроизводстве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сухаревский Иван Александрович. – Краснодар, 2003. – 173 с.

287. Сыч, К.А. Уголовное наказание и его состав: теоретико-методологические аспекты исследования [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Сыч Константин Анатольевич. – Рязань, 2001. – 63 с.

288. Тихоненко, И.Н. Основание освобождения от юридической ответственности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Тихоненко Ирина Николаевна. – М., 1995. – 129 с.

289. Тихоненко, И.Н. Основания освобождения от юридической ответственности [Текст] / автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Тихоненко Ирина Николаевна. – М., 1995. – 21 с.

290. Трафимова, М.П. Функции юридической ответственности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Трофимова Марина Павловна. – Самара, 2000. – 209 с.

291. Трофимова М.П. Функции юридической ответственности [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Трофимова Марина Павловна. – Саратов, 2000. – 26 с.

292. Хаджиев, А. Юридическая ответственность как средство охраны окружающей среды [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Хаджиев Анвар. – Алма-Ата, 1988. – 25 с.

293. Чирков, А.П. Ответственность в системе законодательства [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Чирков Александр Павлович. – М., 1989. – 21 с.

294. Шодиев, И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX - начало XXI вв): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шодиев Исмадулло Рахматуллоевич. – Душанбе, 2010. – 176 с.

V. Захираҳои электронӣ ва сомонаҳои интернетӣ:

295. Баромадҳои Пешвои миллат, Президенти ҶТ дар воҳӯри бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар давраи солҳои 2000 то 2019. Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: www.president.tj (санаи мурочиат: 10.01.2023).

296. Паёми Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз санаи 26 январи соли 2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.avkd.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

297. Паёми Президенти ҶТ ба Маҷлиси Олии ҶТ аз санаи 23-уми декабри соли 2022 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mfa.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

298. Нақшаи чорабиниҳои соли 2020 оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва корҳои тарғиботӣ-профилактикӣ [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.avkd.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСТИЯ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1–М]. Алиев, И.И. Оид ба баъзе масъалаҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Қонунгузорӣ. – 2022. – № 4 (48). – С. 186-193. ISSN 2410-2903.

[2–М]. Алиев, И.И. Масъалаҳои асосии мақсади ҷазо дар сиёсати ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, Д.С. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №6. – С. 218-225. ISSN 2413-5151.

[3–М]. Алиев, И.И. Функсияи ҷубронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 4 (28). – С. 98-101. ISSN 2414 9217.

[4–М]. Алиев, И.И. Пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ҳамчун шакли амалисозии функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №2. – С. 250–255. ISSN 2413-5151.

[5–М]. Алиев, И.И. Шаклҳои амалисозии функсияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №3. – С. 213-219. ISSN 2413-5151.

[6–М]. Алиев, И.И. Мафҳуми шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Қонунгузорӣ. – 2023. – № 3. – С. 186-193. ISSN 2410-2903.

[7–М]. Алиев, И.И. Шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбурии амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №8. – С. 241-251. ISSN 2413-5151.

[8–М]. Алиев, И.И. Амалисозии функсияи сазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №9. – С. 234-243. ISSN 2413-5151.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашрияҳои илмӣ ҷоп шудаанд:

[9–М]. Алиев, И.И. Реализация принципа презумпции невиновности на досудебных стадиях [Текст] / И.И. Алиев // Муҳаққиқ (маҷаллаи илмӣ). – 2020. – № 3(48). – С. 94-96.

[10–М]. Алиев, И.И. Презумпция невиновности в системе уголовного судопроизводства [Текст] / И.И. Алиев // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – №3(3). – С. 59-61.

[11–М]. Алиев, И.И. Оид ба вижагиҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯён бахшида ба 25-солагии Ваҳдати миллӣ ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» (18-23 апрели соли 2022). – Рашт, 2022. – С. 33-35.

[12–М]. Алиев, И.И. Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ: мафҳум ва моҳияти он [Матн] / И.И. Алиев // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2022. – №1(9). – С. 108-114.

[13–М]. Алиев, И.И. Мафҳуми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Асосҳои таҳкими истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ. 3. Душанбе, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ 9 март соли 2022. – Душанбе, 2022. – С. 215-233.

[14–М]. Алиев, И.И. Компенсационная функция юридической ответственности в соотношении с компенсацией морального вреда [Текст] / И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов // Международной научно-

практической конференции экономика и право в России и мире, 1 ноября 2022 года в г. Петрозаводск. – Петрозаводск, 2022. – С. 73-79.

[15–М]. Алиев, И.И. Функсияи ҷабронсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ (9 декабри соли 2022) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қурбонализода Н.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 372-379.

[16–М]. Алиев, И.И. Ҷаброн намудани зарар ҳамчун функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Материалы международной научной-практической конференции “Таджики в зеркале история”, посвященной 115-летию академика Бободжона Гафурова (27 октября 2023 года). Часть I. (право, экономика). – Душанбе, 2023. – С. 25-35.

[17–М]. Алиев, И.И. Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Вестник Науки и Творчества (маҷаллаи илмӣ). – 2023. – №3(85). – Казань, 2023. – С. 34-42.

[18–М]. Алиев, И.И. Шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / И.И. Алиев // Материалы международной научной-практической конференции «Основные подходы к управлению знаниями в науке и образовании» (за апрель 2023 года). – Казань, 2023. – С. 191-195.

III. Воситаҳои таълимӣ:

[19–М]. Алиев, И.И. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, М.Н. Раҷабзода, Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода ва диг. // Дар зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент З.Х. Зокирзода. – Душанбе: Ашуриён, 2022. – 256 с.

[20–М]. Алиев, И.И. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, М.Н. Раҷабзода, С.Д. Муқимов, Н.М. Шодизода ва диг. // Дар зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент М.Н. Раҷабзода. – Душанбе: Ашуриён, 2023. – 320 с.